

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHAZ

108. ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

2 – 3
2002

KERESZTÉNY MAGVETŐ

108. évfolyam • 2002 • 2–3. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Jakubinyi György:	A bibliafordítás nehézségei gyakorlati példákkal szemléltetve	163
Sztankóczy Zoltán:	A ma és a holnap unitarizmusáról	173
Balázs Mihály:	Thoroczkai Máté Marosvásárhelyen	183
Pap Balázs:	Egy 17. századi református–unitárius hitvita dokumentumáról. Csanádi Pál: Pöröly	196
Labádi Gergely:	Böloni Farkas Sándor Schiller-fordítása	217
Labádi Gergely:	Gedő József és az irodalom	227
Faragó József:	Találkozásaim Kriza Jánossal	237
Gaal György:	Amit Ferenczi Sándorról még érdemes feljegyezni	241
Fekete Árpád:	Köszöntő a Berde-serleggel	246

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA - SZERTARTÁSOK

Pálfi Dénes:	Mennyivel többet értek a madaraknál	250
	Szilárdan állni a hitben	252
	Pünkösdi összhang	254
	Élet–Halál–Örökélet	256
	Halott élők és élő halottak	259
	A keresztények nagy próbatétele	261
Nemes Dénes:	Építsünk erős fundamentumra	263
	Légy hív mindhalálig	266
	Ősöknek örökében	268
Gyerő Dávid:	Kain és Ábel	269
Józsa István Lajos:	Életre szóló hivatás	273
Kriza János:	Aki a jót cselekszi, az Istentől van	277
Mezci Csaba:	Egymás terhét hordozzátok	280
Sz. Incze Kornél:	Egy akarattal az én nevemben	283
Szabó Zoltán:	Mózes a siker embere	286
Székely Kinga Réka:	Isten titkainak sáfárai	289
KÖNYVSZEMLE		294
Eszmék – Gondolatok		300
EGYHÁZI ÉLET – HÍREK		303

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Kovács István szerkesztő,
Kürti Miklós olvasószerkesztő, Kriza János technikai-szerkesztő.
Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9.sz. Tel: 064/193236
Fax: 064/195927. e-mail: krizajan@unitarian.dntej.ro
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.
Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CVIII • Cluj-Napoca • 2002/2–3

CONTENTS

STUDIES

György Jakubinyi:	Difficulties in the Translation of Bible, demonstrated by practical cases	163
Zoltán Sztankóczy:	On Unitarianism of Today and Tomorrow	173
Mihály Balázs:	Máté Thoroczkai in Marosvásárhely	183
Balázs Pap:	A Document of a Debate between Calvinists and Unitarians in the 17th Century. Pál Csanádi: A Sledge-Hammer	196
Gergely Labádi:	Schiller's Translation of Sándor Farkas de Bölön	217
Gergely Labádi:	József Gedő and the Literature	227
József Faragó:	My Encounters with János Kriza	237
György Gaal:	New Records about Sándor Ferenczi	241
Árpád Fekete:	A Toaster with the Berde's Cup	246

SERMONS

Dénes Pálfi:	You Are Much More Valuable Than Birds	250
	To Stay Steady in Faith	252
	Harmony of Pentecost	254
	Life–Death–Eternal Life	256
	Dead Livings and Living Deads	259
	The Big Trial of Christians	261
Dénes Nemes:	Let Us Build on a Strong Fundament	263
	Be Faithful Unto Death	266
	In the Heritage of our Ancestors	268
Dávid Gyerő:	Cain and Abel	269
Lajos I. Józsa:	Calling for Life	273
János Kriza:	Who Does Good Is Born from God	277
Csaba Mezei:	Carry Each Other's Burdens	280
Kornél Sz. Inecz:	Together in My Name	283
Zoltán Szabó:	Moses, the Man of Success	286
Kinga Réka Székely:	As Servants of God's Secret	289
BOOK REVIEW		294
Ideas, Thoughts		300
CHURCH LIFE - NEWS		303

The President and Responsible Editor: dr. Árpád Szabó.

Members of the Editorial Board:

István Kovács, Miklós Kürti, János Kriza.

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania

Tel: 064/19.32.36. Fax: 064/19.59.27.

Printed in the Unitarian Printing House Kolozsvár.

JAKUBINYI GYÖRGY

A SZENTÍRÁSFORDÍTÁS NEHÉZSÉGEI GYAKORLATI PÉLDÁKKAL SZEMLÉLTETVE¹

Az a tény, hogy ugyanazon a nyelven több fordítása is létezik a Bibliának, néha zavarja a Szentírás állhatatos olvasóit. Előfordult már, hogy a lelkész gondosan készült ünnepi prédikációjára, ám midőn felolvasta az evangéliumot, épp az a szó vagy kifejezés hiányzott az olvasmányból, amelyre beszédének egy részét építette. Már Lisieux-i Kis Szent Teréz, karmelita szerzetesrendi nővér (1873–1897), akit az „Egyház doktorának”, azaz a Katolikus Egyház tanítójának nyilvánítottak, meg volt döbbenve a francia nyelvű fordítások ellentmondásain. Ezért így nyilatkozott: „Csak az Égben fogjuk minden dolgok valóságát látni. A földön ez lehetetlen. Épp így van ez a Szentírás esetében is. Avagy nem elszomorító a fordítások minden különbözőségét látni? Ha pap lettem volna, hébert és görögöt tanultam volna, nem elégedtem volna meg a latinnal, és így megismertem volna a Szentlélek diktálta igazi szöveget.”²

A skolasztikus módszernek megfelelően, mielőtt a fordítások ellentmondásairól beszélünk, előbb határozzuk meg, hogy mi a bibliafordítás. Egy szakszótárt fogok idézni: „**A fordítás** az a folyamat, amely a híradást (az információt) átülteti, közvetíti (*translatio*) az egyik nyelvből egy másikba, szóban vagy írásban. A fordítás célja az, hogy a lehető legteljesebb mértékben egyenértékűen adja vissza a forrásnyelv értelmét a fordítás nyelvén, feltéve, hogy minden nyelv lefordítható az összes többi nyelvekre, ami nyelvészeti szempontból vitatható. A szöveg neme, szerepe és stíluszintje szerint megkülönböztetünk szóról szóra történő fordítást (*litteralis*) vagy inkább értelem szerinti fordítást, és szabadon közvetítő elbeszélést. A bibliafordítások története, a *Szeptuaginta*-fordítástól kezdődően napjainkig, a fordítási elvek és a nyelvészeti fővonalak változatosságát (sokféleségét) tükrözi, ami lehetővé tette, hogy a Biblia egyetlen szövege több mint ezer nyelvre lefordítható legyen.” (Paul-Gerhard Müller professzor)³

A magyar bibliafordítás történetét legutóbb a református Bottyán János írta meg (*A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, 1982). Minden fordítót kétség gyötör: vagy szó szerint adja vissza a Szentírást, s akkor sokat kell magyarázkodnia, vagy pedig értelem szerint adja vissza – mintha magyarul

mondanánk! –, s akkor elvész az eredeti szöveg bibliai zamata, sok hagyományos szófordulata, amely viszont gazdagította anyanyelvünket, és belegyökerezett népi áhítatunkba. Ezt a kérdést sohasem lehet megoldani. A világ végéig minden bibliafordító az egyik vagy a másik megoldáshoz fog közelebb állni. A fordításban arany középút nincs.

A közszájon forgó olasz mondás: „*traduttore traditore*” (a fordító áruló) valamiképpen igaz. De lehet enyhíteni a közmondás keserűségén. Szent Jeromos, a biblikus tudományok védőszentje, a Nyugati Egyház által másfél évezredig használt latin *Vulgata* bibliafordítás szerzője (347–420), levelet írt Pammachiushoz a műfordításról.⁴ Vallja, hogy nem a szavakat, hanem az értelmet kell visszaadni. A Szentírás esetében azonban igyekszik a szóhűséget is betartani: „Én ugyanis nemcsak beismerem, hanem önként vállalom, hogy görög szövegek fordításakor nem szoról szóra, hanem gondolatról gondolatra fordítok, kivéve a Szentírást, amelyben még a szórend is titkos tanítást hordoz.”

A magyar fordító – s általában a fordító – keserves munkájáról a református Károli Gáspárt idézve az evangélikus Reményik Sándor így énekel: „Alkotni könnyebb: a szellem szabad, / A képzelet csaponghat szerteszét [...] A fordítás, a fordítás – alázat. / Fordítani annyit tesz, mint kötve lenni, / Valaki mást, nagyobbát átkarolva, / Félig őt vinni, félig vele menni, [...] Amíg mennek, a kemény fordítónak / Tán verejtéke, tán vére is hull, / De türelmén és alázatán által / Az örök Isten beszél – magyarul!” (*A fordító*). Utolsó soraiiban az egyik első magyar bibliafordító s első bevezető-verselő, a katolikus Erdősi Sylvester János (1504–1552?) szavai visszhangoznak: „Próféták által szólt rígen néked a Isten / Azkit ígért, imé, vígre megadta Fiát / Buzgó lílelkel szól most és néked ezáltal, / Kit hagyja, hogy hallgass, kit hagyja, hogy te kövess. [...] Azki zsidóul, és görögül és vígre diákul / Szól vala rígen, szól néked az itt Magyarul.”⁵

A következőkben szeretnék néhány példát adni a világhírű keresztény kiadványokban előforduló hibás fordításokból, amelyek még a teológiai gondolkodást, a szertartási gyakorlatot és az ikonográfiát is befolyásolták. A bibliai könyvek sorrendjében tárgyalom őket.

1. Ki tiporja szét a Sátán fejét?

1Móz 3,15: „Ellenkezést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja fejedet, te meg a sarkát veszed célba.” A bűnbeesés után most ígéri meg először Isten a megváltást. Ezért ezt a szentírási verset „ősevangéliumnak” (protoevangelium) nevezzük. Csakhogy mivel a magyar nyelvben nincsenek nemek, így az „ő” egyaránt lehet férfi vagy nő. De ki ez a „ő”? Az asszony? Vagy ivadéka? Hittudományi szempontból nem is olyan fontos a kérdés, hiszen az ivadék az asszonytól származik; az asszony mindenképpen kígyótipró, akár személyesen, akár ivadékában.

Vita csak azért keletkezhetett a magyarázatból, mert az egyházatyák Szent Jeromostól kezdve mindig a Szűzanyát látták az „ő”-ben. Mária a sá-

tántipró asszony, karjában az isteni Megváltóval. Így ábrázolja őt a keresztény ikonográfia. Szent Jeromos kifejezetten Szűz Máriára vonatkoztatja a verset, mert nála az „ő” a latinban nőnemű: „*ipsa conteret caput tuum*”. A héberben hímnemű „ő” áll, s így nem az asszonyra, hanem a (hímnemű) ivadéokra vonatkozik. A görög nyelvű Szeptuagintában *autosz* olvasható (hímnemű „ő”), bár az ivadék a görögben semlegesnemű. Viszont ezzel fejezi ki, hogy férfi utódot ért rajta, nem pedig asszonyt. Az új Vulgata már *ipsummal* adja vissza, mert az „ivadék” szó a latinban semlegesnemű.

Megmásította volna Jeromos a Bibliát? Nem, mert a héber kéziratokban könnyen összetéveszthető a *váv* és a *jód* betű (csak hosszúságban különböznek). A két nem szerinti „ő” a héberben, egyetlen betűben különbözik. Jeromos tehát vélhetőleg olyan kéziratot használt, amelyben nem volt világos az „ő” alakja. Jeromost persze azzal a váddal is illették, hogy részrehajlóan, keresztény célzattal fordítja a héber szöveget. Csakhogy épp ezt nem tudják rábizonyítani. Szent Jeromos keresztény egyházatya ezért természetesen mindig meglátta a keresztény olvasat lehetőségét. Ezért idézi őt a II. Vatikáni zsinat is: „Mert a Szentírás nemismerése Krisztus nemismerése.”⁶

2. Jahvé vagy Jehova, vagy maga az Úr?

A 2Móz 3,14-ben olvashatjuk: „Isten ezt válaszolta: »**Én vagyok, aki vagyok.**« Azután folytatta: »Így beszélj Izrael fiaihoz: **Aki van,** az küldött engem hozzátok.«.” E fordítás kapcsán kövessük John L. McKenzie magyarázatát:

„JHWH” Izrael Istenének személyneve. Kiejtését a mai időkben rekonstruálták. A maszoréta bibliában, a héber Szentírás zsidó tudósok által rögzített szövegében négy írásjel (tetragramma) áll: a JHWH mássalhangzók, s alattuk az *Adonáj* („Uram”) magánhangzói, mert a zsidók tiszteletből az istennév helyett Adonájt mondtak. Így keletkezett nemzsidó részről téves olvasás folytán a „*Jehova*” név.

A név jelentése bizonytalan. Számtalan magyarázat-javaslat van, de nem megegyezők. A 2Móz 3,13–14 nem magyarázat, s nehéz lefordítani. A héber szövegben a kérdéses szövegrész első személyben áll – *ehjeh áser ehjeh* (a Szeptuagintában: „vagyok, aki van”), görögül: *Ego eimi ho ón*; a Vulgatában: *ego sum qui sum* („vagyok, aki vagyok”). P. Haupt nyomán sokan feltételezik, hogy a mondat eredetileg harmadik személyben állt volna – *jahveh áser jahveh*. A mai tudósok többsége összekapcsolja az *ehjeh* vagy *jahveh* formát a „lenni” ige régies alakjaival (*havah*). W. F. Albright és F. M. Cross szerint a név ennek az igének műveltető alakja (*hifil*), s azt jelenti: „aki életet ad.”

Albright szerint a Jahvé az eredeti névnek csak a töredéke – a teljes név *jahveh-áser-jihveh* („aki létrehozta azt, ami létrejön”) lett volna. Ez esetben az istennév a teremtésre utal. F. M. Cross változata szerint a Jahvé név az Él liturgikus címének része lett volna, például: *Él áser jahveh cebáot* („Él, aki létrehozta a seregeket”). Ha figyelembe vesszük a Szeptuaginta és a Vulgata fordítását, akkor az istennév a létet fejezi ki – Isten az, aki igazán van,

egyetlen, aki valóban „elohim”. (Ebből persze nem szabad arra következtetni, hogy a Biblia filozófiai alapon tanítja, hogy Isten lényege a lét.) Viszont ezek az etimológiai kutatások sem vezethetnek eredményre, mert ha ismerénk is a szó eredetét, nem biztos, hogy az izraeliták úgy értették volna, ahogy mi ma. A Szentírásban nyoma sincs a Jahvé név tudatos szófejtésének, s erre nem is alapozza teológiai felfogását. A név több mint 6700-szor fordul elő. Ez a leggyakoribb istennév (a többi együttvéve is meghaladja). Gyakran előfordul személynevek elején (Je-, Jehu-, Jeho-) vagy végén (-iah, -jah) pl. Élijáh. Jahvé tehát Isten izraelita neve, amely az Isten és választott népe kapcsolatát fejezi ki.

Eddig a magyarázat. A „Jehova” olvasat tehát mindenképpen téves. Héberül gyengén tudó és a zsidó szokást nem ismerő keresztény hebraisták tévedése. De a Jahvé is csak tudományos feltevés, még ha nagyon valószínű is. Zsidó testvéreink kértek, hogy ne használjuk sem a Jahvé, sem a Jehova nevet, mert számukra botrányos (az istennév kiejthetetlen). Nem volna-e jó visszatérni a kétezer éves gyakorlathoz, amelyben a őskeresztények a zsidó szokást követve mindenütt Urat olvastak, ahol az Ószövetségben Jahvé állt (Szeptuaginta: *Küriosz*; Vulgata: *Dominus*)? Ez volt a gyakorlat a II. Vatikáni zsinatig. De éppen a liturgikus gyakorlatban, a hitoktatásban stb. megmaradt ez az eljárás. A Tízparancsolatot például így kezdődik: „Én vagyok a te Urad, Istened” (jóllehet a héberben itt is „Urad” helyén „Jahvé” áll az Adonáj pontozásával). Megnyugtatóan szolgál, hogy az 1973-as katolikus Biblia következetesen az „Urat” használja.

3. Mózes szarvai

„Amikor Mózes lejött a Sínai-hegyről – a tanúság két kőtáblája Mózes kezében volt, amikor lejött –, Mózes nem tudta, hogy arcának bőre **ragyogott**, mivel vele beszélt” – olvashatjuk a **2Móz 34,29**-ben.

Az eredeti héberben a *káran* ige áll, amely a *kerep* – „szarv, szaru” szócsaládhoz tartozik. Az ige jelentése: sarvszerű sugarakat bocsát ki; sugároz; ragyog. A szemita képzelőtehetség a napsugarakat szarvhoz hasonlította. Így szokták a gyermekek is a Napot ábrázolni: a Napot körülvevő „szarvak” a napsugarakat jelképezik.

Csak Szent Jeromos Vulgatája fordította szöveghelyünket a szófejtés alapján *sarvval*: „*et ignorabat quod cornuta esset facies sua*” (és nem tudta, hogy arca felszarvazott). A Szent István Társulat által 1930-ban kiadott ószövetségi Szentíráshoz írt kísérőszövegében Takáts Ernő professzor már megjegyzi: „A latin fordítás a *sugárzik* szó helyett mind a három helyen (29, 30, 35. vers) szó szerint azt írja, hogy – fénysugarakból – szarva volt Mózes arcának: e kifejezés következtében szokták Mózes két szarvval ábrázolni.”

Azóta a latin egyházban Mózes képén, szobrán megjelent a szarvpár. A leghíresebb példa rá a római San Pietro in Vinculi (Bilincses Szent Péter) templomban, II. Gyula pápa síremlékén a Mózes-szobor, Michelangelo egyik remekműve.

4. A halál árnyékában

„Borítsa éjszaka és **sűrű sötétség**, nehezedjenek rá gomolygó fellegek, tartsa rettegésben nappali sötétség.” (Jób 3,5) Jób szenvedésének terhe alatt megátkozta születése napját. A régi fordításokban mindig „halál árnyéka” áll a „sűrű sötétség” helyén. Ez a kifejezés itt fordul elő először, de összesen 18-szor szerepel a zsidó Ószövetségben, ebből tízszer Jóbnál és négyszer a Zsoltárokban (a leghíresebb például a Zsolt 23,4: „Még ha a halál árnyékában járnék is, nem félnék a bajtól, hisz te velem vagy.”)

A héber eredetiben a *cálmávet* szó áll, amely a héber nyelv szabályai szerint különös. Már a görög Szeptuaginta összetett szónak tekintette: *cálmávet*, és „halál árnyéká”-val fordította. Ebben követi a latin Vulgata is. Ma már a tudósok megegyeznek abban, hogy nőneme többes számú szó lehet, s ez esetben a *celem* szóval függ össze, amelynek jelentése: „homály, árny”. Az új Vulgata megtartotta a hagyományos „halál árnyéka” fordítást.

A keresztény hagyományban annyira otthonos a kifejezés, hogy nem hagyhatjuk ki imaszövegeinkből. De nem is kell, mert a két kifejezés értelme ugyanaz, nyelvhasználatunkat pedig 2300 év gyakorlata igazolja.

5. „Ha meg is öl engem, benne reménykedem!”

„Öljön hát meg! – kiált fel Jób (13,15) –. Úgy sincs semmi reménységem. De hogy utam igaz, azt kimutatom!” A közmondásszerűen „béketűrő” Jób a róla elnevezett könyv költői részében perbe száll Istennel. Ártatlanul szenved, s ezért Istent teszi felelőssé. Idézetünket Jób keserű kifakadásából emeltük ki.

Kis Szent Teréz még a régi Vulgatát olvasta, abban pedig ez áll: „Ha meg is öl engem, benne reménykedem, de megvédem előtte utaimat.” Számára a teljes Istenre-hagyatkozás szavai ezek: „Jóbnak az a szava: »Még ha Isten meg is ölné, akkor is remélnék benne«, magával ragadott gyermekkorom óta. De sok idő telt el addig, amíg megállapodtam a ráhagyatkozásnak ezen a fokán. Most itt vagyok, s a jó Isten tett ide. Karjaiba vett és ide helyezett...” (CJ 7.7.3 = Utolsó Beszélgetések, Róma 1974, 39). Mennyire csodálkozna Kis Szent Teréz, ha ma ezen a helyen nem találná a Szentírásban ezt a mondat – legalábbis nem abban az értelemben.

Az eredeti héber szövegben az áll, amit az első bekezdésben idéztünk (Biblia 1973). De úgy látszik, hogy már a zsidó maszoréták (szentírásstudósok) megbotránkoztak Jób elkeseredett kifakadásán, és a lapszélén javítanak: a „nem” helyett „benne” olvasandó! (A héberben mindkettő kiejtése: *ló*, de eltérő írással; az ilyen javítások tudományos zsidó neve *kere* és *ketiv*, vagyis „olvasd” és „írva van”.) Ne csodálkozzunk, ha Szent Jeromos Vulgatája a zsidó rabbik javítását követi, mert számára a rabbinikus javított szöveg nagy tekintély volt. Az így nyert javított szöveg ebben az esetben keresztényibb is lett. De nem mi, keresztények javítottunk a szövegen. Önmagában véve nem is olyan lényeges az eltérés a két változat között, ha figyelembe vesszük a teljes szövegösszefüggést.

6. *Átlyukasztották kezemet és lábamat?*

„Kutyák falkája ólálkodik körülöttem, s gonosztevőknek serege zár körül. Kezemet és lábamat összekötötték. Megszámálhatom minden csontomat.” – olvashatjuk a **Zsolt 22,17-18a**-ban.

Az ún. messiási zsoltárok létét a józan szentírás-magyarázat nem vonja kétségbe. Azt azonban már vitatják, milyen értelemben messiási a zsoltár, közvetlenül, közvetve, előképesen, egyszerre a múltra és a jövőre vonatkozik-e? Még abban az esetben is vitatni lehet ezt, amikor az Újszövetség kifejezetten Krisztusra vonatkoztatva idézi a jövendölést. Ilyen a 22. (21.) zsoltár is. Szenvedő igazról szól. Első sorát egyenesen a kereszten haldokló Úr Jézus idézi („Istenem, Istenem...”). A zsoltár több versét idézi Jézus szenvedéstörténete a négy evangéliumban, de éppen ezt a verset – a 17–18.-at – nem idézi, jóllehet éppen a szenvedéstörténethez talál. A szenvedő igaznak átlyukasztják kezét és lábát, annyira sovány, megkínzott, hogy meg lehet számlálni csontjait.

A héber eredetiben ez áll: „mint az oroszán, kezeim és lábaim, megszámlálom minden csontomat.” A minket érdeklő részt azonban már a Szeptuaginta – és nyomában a Vulgata – így fordítja: „átlyukasztották kezemet és lábamat.” A magyar fordítás mai tudományos feltevést követ, amikor sem „mint oroszán”, sem „átlyukasztották” szóval, hanem „megkötötték” igével adja vissza a megromlott héber szót. Biztos az, hogy az igaz szenvedéséről van szó, aki vagy maga a Megváltó, vagy a Megváltó előképe. Ezért az új Vulgata megtartotta a hagyományos, több mint 2300 éves Szeptuaginta fordítást.

7. *Az erősek kenyere*

„Mannát hullatott az égből eledelül, égi kenyeret adott nekik. Az erősek kenyerét ette az ember, ételt küldött nekik bőségesen.” (**Zsolt 78,24-25**)

A 78. (77.) zsoltár a pusztai vándorlás eseményeiről elmélkedik. Szakaszunk a mannáról beszél, amelyet a késői költészet kiszínezett. A maszoréta Szentírásban *lechem abirim* áll, amelyet már a Szeptuaginta így fordít: *árton ángelon* („angyalok kenyerét”), s ezt követi a Vulgata is: *Panem angelorum*. Keresztény eukarisztikus költészetünkben és a liturgiában ez lett az Oltáriszentség egyik jelzője: „angyalok kenyere”. A zsidó hagyomány úgy értelmezte, hogy a mannát a harmadik égboltban angyalok örölték.

A héber *abirim* jelentése: erősek, bátrak, hatalmasok, előkelők. A héber Szentírásban ez vonatkozhat emberre, állatra, angyalra. Az összefüggés alapján itt az Isten mennyei udvarában szolgálatot tevő „erős” angyalokról van szó. Az „erősek kenyere” tehát szó szerinti fordítás, míg az „angyalok kenyere” az értelmét követi. Mindkettő helyes. Ezért az új Vulgata is megtartotta „az angyalok kenyerét” (*panem angelorum*).

8. *Siralomvölgy*

A **84. zsoltár** 7. verse így szól: „Ha végigvonul a Baka-völgyön át, az a források völgyévé változik, a korai eső áldás bőségébe öltözteti.”

A Vulgata „siralomvölgyről” beszélt: *In valle lacrimarum, in loco quem posuit* (tulajdonképpen: „könnyek völgye”). A Neovulgata (1979) már nem így érti: *Transeuntes per vallem sitientem in fontem ponent eam* („Áthaladva a szomjas völgyön, forrássá teszik azt”). Kérdésünk: Hogyan lett a Baka-völgyből siralomvölgy?

Az eredeti héber szövegben *émek habbáché* áll: „a Báchá völgyében”. A szó ötször fordul elő a maszoréta Szentírásban (2Sám 5,23–24; 1Krón 14, 14–15 és a mi helyünk). Négy esetben egyfajta balzsamfát jelent. Mivel a szótó a sírással függ össze (héberül: *báchá*), a fa nevét éppen a gyantaserű balzsamból (a fa „könyveiből”) eredeztetik. A völgyet erről a fáról nevezhették el. A kommentárok megpróbálják azonosítani a Baka-völgyet valamelyik Jeruzsálem környéki völgygel. Ez már azonban nem érinti a zsolttáros mondanivalóját.

A jeruzsálemi zarándokok nehéz terepű völgyön mentek át (sírtak), de a zarándoklat boldog tudata „üditő források völgyévé” varázsolta a nehézséget. A korai eső is virágzóvá varázsolta a szomjazó völgyet. Most már a természet is kifejezte a zarándokok érzelmeit. Annyi biztos, hogy ez a vers értelme, mert az egész 84. zsolttár erről szól: a zarándok vágyakozik a jeruzsálemi szentély után.

Szent Jeromos és az egyházatyák óta hagyományos a „siralomvölgy”-értelmezés. Megőrzi a szöveg ősi zamatát. Az egyik Mária-antifónában bekerült a liturgiába is: „E siralomnak völgyében, kik kesergünk nagy ínségben.” A somlyói zarándok pedig hálás szívvel éneklí: „E siralom völgyében, az élet tengerén...”, anélkül, hogy vitatnia kellene a zsolttárbeli Baka-völgy értelmezését.

9. Isten a keresztfán uralkodik

Szent Venantius Fortunatus püspök (meghalt 600 után) híres himnuszát – a *Vexilla Regis prodeunt* („Királyi zászló jár elől” vagy „Király zászlói lengenek”) – a nagyhéten, nagypénteken és a Szent Kereszt ünnepén énekeljük. A 3. versszak Sík Sándor fordításában: „Az ősi jóslat itt betelt, Mit a hú Dávid éneklét: »Az Úr, halljátok nemzetek! Kereszten trónol köztetek«” (Szent vagy, Uram 82; Éneklő Egyház 79). A költő a Zsolt 96,10-re utal, amely a régi római zsolttárkönyvben így állt: „Dicite in gentibus: Dominus regnavit a ligno” (hirdessétek a nemzetek közt: Uralkodik az Úr a fáról). A Psalterium Romanumnak ezt a betoldását Szent Jeromos meghagyta. Az egyházatyák Szent Jusztintól kezdve mind ismerték, és Krisztus győzelmes keresztfének megjövendölését látták benne. Mivel a zsidó szövegben nem szerepel, Szent Jusztin egyenesen azzal vádolja a zsidókat, hogy kitörölték a szót szövegükből, mert az Krisztus keresztfét bizonyítja: „És a Dávid által mondott 95. zsolttár szavaiból ezt a csekélységet ők elhagyják: »a fáról«, merthogy ő azt mondja: Mondjátok el a pogányok között, az Úr uralkodik a fáról, de ők ezt így adják tovább: Mondjátok el a pogányok között, az Úr uralkodik.”⁷

A „fáról” betoldás nem szerepel a maszoréta Bibliában, sem a Szeptuagintában, sem a Vulgatában, csak a Vulgatát megelőző latin szentírásfordítások némelyikében (Vetus Latina) és a Szeptuaginta néhány kódexében. Különben a zsoltárt az 1Krón 16 is közli, s a 13. versben ott sem szerepel a „fáról” szó.

Szent Jusztin óta annyira hatott a keresztény értelmezés, hogy a bizánci művészetben megjelent a kereszten királyi koronával uralkodó Jézus ábrázolása. Assisi Szent Ferenc nem tudta elviselni ezt a fajta ábrázolást, mert a megtestesülést komolyan vette.⁸

Később, amikor feledésbe merült az igazi teológiai értelme – a jánosi evangélium szerint Krisztus már a kereszten megdicsőült, uralkodik –, kapcsolatba hozták egy legendás szenttel: „Virgo fortis” (latin: „bátor hajadon”). „Szent Wilgefortis legendás női szent, akit a 2. században pogány apja keresztre feszítettett, miután tisztasága védelmében szakálla nőtt. Románkori feszületek adtak tápot ennek a legendának, amelyeken Krisztus hosszú övvel megkötött köntösben látható. Ezt később félreértve női ruhának nézték.”⁹

10. A szűz fogan

„Ezért a Úr maga ad nektek jelet: íme, a szűz fogan, fiút szül, és Immánelnek nevezi el” – olvashatjuk az **Ézs 7,14**-ben.

Ézsaiás híres messiási jóvendölését idézi Mt 1,23, jelezve, hogy a prófécia szó szerint beteljesült. Szűz Mária férfi közreműködése nélkül, a Szentlélek erejéből foganta Fiát, Jézust. Így lett testté az Ige, Szűz Mária Szaplótelen Szíve alatt. És így lett édesanyává az örök Szűz.

A nehézséget azok támasztják, akik az eredeti héber szöveget idézik. Ott ugyanis nem a héber „szűz” (*bötulá*) szó áll, hanem az *álmá*, amely fiatal, férjhez adandó leányt jelent, függetlenül szűzi voltától. Ezért sok magyarázó arra gondolt, hogy a próféta abban látja a jelet – amelynek közvetlen, konkrét jelnek kellett lennie abban az időben, amikor veszélyben forgott Dávid királyi családjának fennmaradása –, hogy egy királylány fogan és megszüli a trónörököst, aki egyúttal előre jelzi a királyi Messiás születését is.

De már a Szeptuagintában – a Kr. e. 2. században élő, görögül beszélő egyiptomi zsidók részére – szövegünket úgy fordították, hogy a héber szó alatt szüzet értettek (görög: *parthenosz*). A Vulgata is – és nyomában a keresztény bibliafordítások – mindig szüzet értettek alatta. Végeredményben a „szűz” és a „férjhez adandó fiatal lány” egyáltalán nem ellentmondás, sőt eszményi összekapcsolás. A Szeptuagintára visszamenő zsidó értelmezés és a mindenkorai keresztény magyarázat éppen abban látta az isteni jelet, hogy szűz fogan, és fiat szül, akinek személyében maga az Isten lesz velünk (héberül: *Immánu-Él* = „velünk az Isten”).

11. Hétszer vagy hetvenhétszer kell megbocsátani?

„Akkor odalépett hozzá Péter és megkérdezte: »Uram, ha vét ellenem embertársam, hányszor kell neki megbocsátanom? Talán hétszer?« »Mon-

dom neked – felelte Jézus –, nem hétszer, hanem hetvenhétszer.«” (Mt 18, 21-22). Péter apostol nagylelkű: kész hétszer megbocsátani, de úgy gondolja, hogy ezzel kimerítette a nagylelkűséget. Mindennek van határa. S Jézus válasza nem matematika, mert a nagy szám csak azt jelenti: a szeretet végtelen, nem ismer korlátot, mindig megbocsát.

Martin Luther így fordította: („*siebzimal siebenmal*”) „hetvenszer hétszer” – vagyis 490-szer. Pedig a Vulgatában *septuagies septies* áll, amely csakis 77-szer. Az evangélikus kézikönyv¹⁰ is megjegyzi, hogy Luthert félrevezette a görög nyelvgyakorlat: a szorzószámneveknél csak az egyiket kell szorzó alakba tenni, a másik törzsszámnév marad. Itt a görög szentszövegben ez áll: *hebdomekontákisz heptá* (szó szerint 70×7, de a nyelvtani gyakorlat szerint: 77-szer).

A hagyományos 77-szer magyarázatot az is alátámasztja, hogy az Úr Jézus itt kifejezetten Lámech bosszújára utal: „Ha Káint hétszer bosszulják meg, Lámechet hetvenhétszer” (1Móz 4,24). Jézus megfordítja a bosszú mértékét: nem bosszút állni kell hetvenhétszer, hanem megbocsátani.

12. Tengercsillag

„... és Máriának hívták” (Lk 1,27). A Szentírásban nyolc nő hordja a Mária nevet. Az első Mária Mózes és Áron nővére (4Móz 26,59). Héberül *Mirjám*, görögül *Mária(m)*. Rózsa Huba Bardenhewert idézi, aki hatvan magyarázatot tart számon,¹¹ de a legvalószínűbb jelentése: úrnő vagy látnok.

Szent Jeromos mint – abban a korban ritka – „*homo trilinguus*” kedvelte a szófejtést. Több Mária-névmagyarázata is van. Az egyik: *stilla maris* = „tenger csöppje”.¹² Később másolási hibaként – alkotó módon¹³ – a *stilla* helyébe *stella* került, s így született meg a „tengernek csillaga” fordítás. Szent Izidor már ismeri ezt a magyarázatot a 7. században.¹⁴ A szónokok kihasználták ennek a megszólításnak érzelmi, fényteltetésű tartalmát, amely nemcsak a jámbor hajósoknak és a „siralomvölgy” keresztényeinek volt vezércsillaga, hanem, például Clairvaux-i Szent Bernátnak is (megh. 1153). Népszerűsítette talán a 7–8. századból ismeretlen szerzőtől származó gyönyörű esti himnusz, az *Ave maris stella*, amelynek magyar népénekfordítása: „Üdvözlégy Mária, tengernek csillaga, Mindenkor Szűzanya, mennyország kapuja”.¹⁵

13. Egy nyáj vagy egy akol?

„De más juhaim is vannak, amelyek nem ebből az akolból valók. Ezeket is ide kell vezetnem. Hallgatni fognak szavamra, s egy nyáj lesz és egy pásztor.” – olvassuk a Jn 10,16-ban.

Az Úr Jézus a jó Pásztorról beszél Jeruzsálemben. Követői egyek lesznek, és ő lesz a pásztoruk. De milyen egységről beszél? Egy nyáj és egy pásztor – nagyon világos hasonlat. Nem arról beszél, hogy több nyáj – vö. keresztény egyházak, felekezetek – egy akolban, egy pásztor alatt közösségben él, hanem egy nyáj és egy pásztor lesz.

De éppen a régi Vulgata ezt írja: *et fiet unum ovile et unus pastor* („és egy akol lesz és egy pásztor”). A görög eredeti világos: van külön szava az akolra (*aulé*), és külön szava a nyájra (*poimné*). Itt a „nyáj” szerepel. Ezért az új Vulgata már így fordítja: *et fiet unus grex, unus pastor* („és egy nyáj lesz, és egy pásztor”). A görög *poimné*t semmiképpen sem lehet „akkollal” fordítani. Ha aktualizáljuk a perikópát, világos, hogy a keresztény egység, amelyért Jézus könyörög, nem az egy akol több nyájjal – amilyen az Egyházak Világtanácsa Genfben –, hanem „egy nyáj és egy pásztor”, amint az erdélyi román görög katolikus énekekben is az ószláv nyomán „*o turmă ș-un păstor*” áll.¹⁶

14. A halál bilincsei

Az Apostolok Cselekedetei 2. fejezetének 24. verse szerint „az Isten [...] feloldotta a halál bilincseit és feltámasztotta.”

Az idézet Szent Péter első püünkösi beszédéből van. Jézus feltámadásáról beszél, akit nem tarthattak lekötve a halál bilincsei. Csakhogy a görögben nem „bilincsek”, hanem „vajúdások” állnak, tehát „a halál gyötrelmeitől” oldotta fel Isten Jézust.

A kép az Ószövetségből származik. A zsoltórokban szerepelnek „a halál bilincsei (kötélékei)” (Zsolt 18,5; 116,3). Mivel a héber szó *chevel* („kötél”) rokonhangzású a *chavel* („vajúdás”) szóval, már a Szeptuaginta a megadott zsoltórhelyeken a „kötél” helyett „gyötrelmről” beszél. Ezt követi az Újszövetség is. A lényegesen nem változtat, viszont a kifejezés világosabban utal a Messiás dicsőséges második eljövételét megelőző „gyötrelmekre” (vajúdársra). Ezért az ApCsel 2,24 fenti fordítása nem felel meg a szövegűségnek. Helyes viszont a Károli-fordítás: „a halál fájdalmaít megoldván”. Nincs szó fordítási tévedésről. A konkrét szemita kifejezést a görög olvasó számára érthetőbb elvont fogalommal helyettesítették, amely magában foglalja az előbbit is.

Jegyzetek

¹ Rövidített, román nyelvű változata elhangzott Kolozsváron, 2001. november 28-án, dr. Jakubinyi Györgynek, Gyulafehérvár római katolikus érsekének, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen *doctor honoris causa* címmel történt kitüntetése alkalmával. A román bibliafordításokra vonatkozó utalásokat kihagytuk. Helyettük – kisebb módosításokkal – átvettük a szerző magyar szentírásfordításokra utaló, és több gyakorlati példát felsoroló tanulmányát a *Keresztény Szó* (Katolikus kulturális havilap) XIII. évf. 6. szám, 1–6. oldalairól. (A szerk.)

² „*C'est seulement au Ciel que nous verrons la vérité sur toute chose. Sur la terre, c'est impossible. Ainsi, même pour la Sainte Écriture, n'est-ce pas triste de voir toutes les différences de traduction. Si j'avais été prêtre, j'aurais appris l'hébreu et le grec, je ne me serais pas contentée du latin, comme cela j'aurais connu le vrai texte dicté par l'Esprit Saint.*” CJ 4.8.5 des Derniers Entretiens, in: Sainte Thérèse de l'Enfant-Jésus et de la Sainte Face, *Oevres complètes*. Paris Cerf/DDB 1992, 1076

³ „**Übersetzung**, die: Vorgang der Übertragung (Translation) einer Information aus einer Sprache in eine andere Sprache in mündlicher oder schriftlicher Form. Ziel der Ü. ist eine

möglegst äquivalente Sinnwiedergabe mit Formwiedergabe der Quellsprache in der Zielsprache, vorausgesetzt, das alle Sprachen in alle anderen Sprachen übersetzbar sind, was linguistisch umstritten ist. Man unterscheidet je nach Textsorte, Funktion und Stilebene eine wortwörtliche (literale) oder mehr sinngemäss-paraphrasierende Übertragung und eine freie Nachdichtung. Die Geschichte der Bibelübersetzungen seit der Septuaginta bis heute spiegelt die Vielfalt der Übersetzungsprinzipien und linguistischen Leitlinien, die möglich waren, um den einen Text der Bibel in mehr als tausend Sprachen zu übersetzen." in: Paul-Gerhard Müller, *Lexikon exegetischer Fachbegriffe*, Stuttgart Verlag KBW 1985, 250.

⁴ Szent Jeromos: *Nehéz az emberi léleknek nem szeretni*. Budapest, 1991. 87-100.

⁵ Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, 1982. 39.

⁶ Comm. In Ps. Praef. In: *Dei Verbum* 25. Eredetije: „*Ignoratio enim Scripturarum ignoratio Christi est.*”

⁷ *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* 73, 1. Ókeresztény írók. Budapest, 1984. VIII. 228.

⁸ Vö. a *Fratello Sole, Sorella Luna* c. filmével.

⁹ Seibert, J. (szerk.), *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986. 320.

¹⁰ Blass, Fr. – Debrunner, A. – Rehkopf, Fr., *Grammatik des nt. Griechisch*, Göttingen, 1976. 200.

¹¹ Liptay – Rózsa, *Krisztus Jézus született*. Budapest, 1978. 88.

¹² Migne, *Patrologia Latina* 23. 886.

¹³ Ld. H. Lausberg szövekkét a *Lexikon für Theologie und Kirche* I. kötetének, 1142. oldalán.

¹⁴ Orig. 7, 10, 1.

¹⁵ *Szent vagy, Uram* 196.; *Éneklő Egyház* 238.

¹⁶ *Carte de rugăciuni, întocmită de P. Petru Tocănel*, Roma. 1970. 455.

(Forrás: Fila Béla – Erdő Péter (szerk.), *Teológus az Egyházban. Emlékkönyv Gál Ferenc 80. születésnapja alkalmából*. In: *Studia Theologica Budapestinensia* 12. Márton Áron Kiadó, 1995. Rövidített változat.)

SZTANKÓCZY ZOLTÁN*

A MA ÉS A HOLNAP UNITARIZMUSÁRÓL

Megköszönöm azt a kitüntető bizalmat, amelynek alapján a Magyarországi Unitárius Egyház felkért arra, hogy vállaljam el az unitarizmus jelenéről és jövőjéről, mai és holnapi helyzetéről és feladatáról megformált gondolataim előadását. Annál is inkább megtisztelő ez a felkérés, minthogy személyemben egy világi hívőre és nem a lelkeszi kar képviselőjére esett a választás. Érthető, ha ilyen körülmények között magam nagyon is jól átérzem annak fontosságát, hogy ilyen nagytekintélyű hallgatóság előtt hogyan fogalmazom meg mindazt, amit elmondandó leszek. Ugyanakkor laikus világi

* 2002. május 4-én Budapesten elhunyt Sztankóczy Zoltán testvérünk. Ezzel az előadásával kívánjuk emlékét idézni.

voltom meg is könnyíti helyzetemet, mert kevésbé érzem valamilyen általánosan hangoztatott hitfelfogáshoz való igazodás elvárását, és kötetlenebbül adhatok hangot olyan mondatoknak, amelyekről tényleges lelkészek esetleg inkább tartózkodnának, jobban átérzve egyrészt alaposabb teológiai képzettségüket, másrészt a palástjukkal szembeni kötelezettségük súlyát.

A ma és a holnap unitarizmusához kapcsolódva egy viszonylag terjedelmesebb mellékletet nyújthatunk át konferenciánk leginkább érintett résztvevőinek. Ez a közel másfélszáz gépelt oldalnyi anyag nem kifejezetten erre a konferenciára készült, de ha majd beléjük tekintenek azok, akiket esetleg közelebről is érdekelni fog, megállapíthatják, hogy ezek a szemelvények, illetve vázlatok nagyon jól kiegészíthetik mindazt, amiről csak nagy vonásokban majd magam is szólok.

A kereszténység társadalmi szerepének válságát nemcsak a nagy keleti és nyugati ortodox vallások érzik, hanem miként az amerikai unitáriusok Atlantában megtartott kongresszusa jelzi, őket is elérte, és miként saját tapasztalataink jelzik, a mi magyar unitarizmusunk sem maradt elszigetelt kivételes helyzetben. Az unitárius-univerzalista kongregációnak ezen az ülésén a beszámólót tartó David Parke lelkész-történész már a bevezetőben azt hangsúlyozta, hogy a vallásos hit lényegét – Teilhardot idézve – az Istenben való elmélyedés jelenti, fejlesztésének kulcsa pedig a kérdések, kétségek újra és újra való felvetésében és a válaszok őszinte keresésében rejlik. Ezt követően arra utalt, hogy a mai vallásos hit nem maradhat meg a század első felében is még uralkodó liberális humanizmus talaján, amely nem akarta elfogadni az emberi értékrend felett létező isteni értékrend gondolatát. Ma le kellett mondani az olyan humanista várakozásokról is, amelyek szerint az emberi tudomány és az emberi erkölcs képes lesz a rossz végleges legyőzésére. Ezt az öntelt humanizmust a második világháború és az azt kísérő embertelenségek zátonyra futtatták, így újra fel kellett ismerni az Isten szeretetében és igazságába vetett hit és bizalom számunkra pótolhatatlan erejét és értékét. A Humanista Manifesztumban, majd később a Washingtoni Deklarációban elfogadott liberális-humanista ihletettséggű hitvallásokkal szemben újra az kell elsősorban hangsúlyt kapjon, hogy az unitárius hit feltétlenül a Bibliára épül, és ennek a hitnek a tengelyében Jézusban Jézusnak, mint a Krisztusnak a megvallása áll, aki életével, tanításaival, igehirdetésével, halálával és halála utáni győzelmével számunkra a messiási, megváltói erő legmagasabb csúcsát jelenti, és akinek küldetése mögött Isten akaratát ismerjük fel. Az unitarizmus központi kérdése feltétlenül a hit, amely érzelmi-lelki tevékenység és az erre való meghívást az emberi szív és lélek fogja fel, és szellemünk formálja életszemléletünk és életvitelünk mércéjévé. A konferencia arra a következtetésre is eljutott, hogy az unitarizmusban a hívek is a hit megerősítését keresik és várják, ezért az egyházi közösségek lelkészeinek figyelme erre kell irányuljon, de úgy, hogy egyre nagyobb teret kapjanak a világiak is, akik a hit elmélyítésében is aktív résztvevőkké válnak.

Röviddel az atlantai konferencia után az U. U. Christian C. negyedéves folyóirat egyik kettős számát teljes egészében Palfrey Perkins hat előadásának szentelte, mint az „unitarizmus klasszikus értékének”, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az atlantai program teljesebb megértéséhez és megvalósításához nyújtson hatékony segítséget. Ezeknek az előadásoknak a megismerése ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a Teilhardra való hivatkozás nemcsak az atlantai konferencián kapott hangot, hanem jól felismerhető a teilhardizmussal való rokonság Perkins előadásainak gondolatvitelében is, aki egyébként egy évtizeddel a konferencia előtt hunyt el, és az 50-es években egyik alapítója volt az U. U. Christian-nek. Ez a hat előadás a mai unitarizmus lényegét igyekszik megragadni és bemutatni, nemcsak az előadások akkori hallgatói, hanem mai olvasói számára is, akik útmutatást keresnek a jelen és a közeljövő unitárius útkereséséhez is.

Mielőtt erre rátérnénk, indokolt arra emlékeztetni, hogy a kereszténység jelenkori válságának okai között a kutatók első helyen a tudomány és a vallás közötti szembenállást, illetve a vallásos hitnek a tudományos ismeretek miatti gyengülését említik, amely jelenség már a 18. század óta – egyre gyorsuló ütemben – jelen van a keresztény kultúrájú társadalmakban. A vallásos érzelem, gondolkodás és életvitel térvesztése mögött meghúzódó másik nagyhatású okot a társadalomban egyre erősödő fogyasztói, anyagiasság szemlélet jelenti, amely mindenek fölé helyezi az anyagi javak, az élvezetek értékelését, szemben a vallás által kínált hitbeli, erkölcsi értékekkel. Ezek a jelenségek századunk második felében különösen felerősödtek. E két fő ok mellett a kereszténység szerepét veszélyeztetik azok az egyébként nem vallásellenes jelenségek is, amelyekben a hit utáni emberi vágyakozás kerül ugyan felszínre, de ezt nem a kereszténység értékeiben vélik megtalálni, hanem más, elsősorban keleti misztériumokban, fundamentalista vallási irányzatokban, szélsőséges vallási csoportokban, szektás közösségekben.

A keresztény teológusok között általános az a nézet, hogy mind a terjedő szekularizációval, mind pedig a szektás és keresztényellenes irányzatokkal szembeni küzdelemben a vallásos hit elmélyítése és az – elsősorban a kereszténységen belüli – ökuménia erősítése vezethet sikerre. A hit elmélyítése nem az elavult hitelvekhez való merev ragaszkodást, hanem a tudományos haladás és az összkeresztény értékek felé való nyitottságot jelenti. A vallásos érzést és a világról szerzett ismereteket, tehát a tudást és a hitet semmiképpen sem indokolt egymást kizárónak tekinteni, hiszen az emberi tudat másmár tartományába tartoznak. A hit lényegét Pál apostol a zsidókhöz írt levélben (Zsid 11,1) úgy határozta meg: „A hit pedig a remélt dolgokhoz való bizalom és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés”. Mai gondolkodásunk szerint is csak az tartozik a hit körébe, ami kívül esik a valóságra vonatkozó ismereteinken, következésképpen, ami a tudományos fejlődés eredményeként bejut az emberiség ismereteinek tárházába, az már nem sorolható a hit körébe, amit pedig az emberiség tudományos tapasztalatai nem érhetnek el, továbbra is a hit területét képezi. Teljesen elhibázott dolog volna

azonban ebből a szembeállításból arra következtetni, hogy a tudottá vált dolgok körének bővülése egyre szegényebbé tenné a hit világát. Minthogy az ismeretek és a hit az emberi tudatnak két külön arca, éppen az ellenkező lehet a várható eredmény, és az emberi gondolkodás fejlődése egyidejűleg gazdagíthatja a tudást és a hitet is. Példaként vehetjük a bibliai teremtéstörténet mögött rejlő világ és a mai kozmológia világának egybevetését. A teremtés könyvének szerzői vajmi keveset tudtak az univerzum keletkezéséről és fejlődéséről, így gondolkodásukkal csak geocentrikus és statikus világrendszerhez jutottak el, amelyben az ember útja az édeni tökéletességből, a tudás megszerzésének bűne miatt, a pusztulás felé kell vezessen, ami alól csak a törvényhez hű maradék lesz kivétel. A mai kozmológia világképe összehasonlíthatatlanul nagyszerűbb univerzumot állít elénk. Igaz ugyan, hogy a tudós kozmológusok egy része a teremtő Isten nélkül magyarázza az evolúciós világot, de nem ismereteik bővítése juttatta őket ide, hanem eredetileg is hiányzott náluk Isten létének elfogadása. Más tudósok ugyanilyen ismeretekre úgy jutottak el, hogy Istenbe vetett hitüket nem csupán megtartották, de a teremtés csodálatos volta és az evolúció nagyszerűsége hitüket még inkább elmélyítette, Isten-képüket még gazdagabbá tette. Az ószövetségi Teremtő befejezett világot és kész embert állított a színre, akit ugyan a teremtett világ élére helyezett, de tőle passzivitást kívánt, életútja lépéseinek meghatározását is magának tartva fent. A modern ismeretekkel is rendelkező hívő ember hitében Isten az embert éppen tudásának fejlődésével tette a teremtés folytatójává és erkölcsi érzékének fejlődése révén a világért való felelősség hordozójává.

Unitárius körökben, de még lelkészek szájából is hallhatjuk azt a jelmondatot, hogy az unitarizmus az „ész vallása”. Ha ennek a kijelentésnek a mélyére nézünk, úgy inkább el kellene hallgassuk, mintsem, hogy érdemnek minősítsük. Az elmúlt századfordulói a liberális humanizmus valóban úgy vallotta, hogy az emberi tudás a világ fejlődésének trónjára ülhet, és sikerrel megoldja az emberiség jövőjét. Most pedig éppen ott, ahol a tudás iránti hódolat a legnagyobb volt, és ahol ennek a jelmondatnak a forrása keresendő, az amerikai unitarizmus is rádöbrent arra, hogy jelene és jövője is egyaránt attól függ, hogy visszanyeri-e a vallásos hit az egyes ember lelkében és életvitelében, valamint a hívek közösségében általános fontosságát, vagy pedig ugyancsak a szekularizáció (elvilágiasodás) áldozatává válik.

Az ortodox kereszténységhez viszonyítva az unitarizmusban rejlő hitelvi értékek közül kettőt feltétlenül vezető helyre kell ültessünk, mert egyrészt számunkra meghatározó jelentőségűek, másrészt, mert ezek érvényesülését a kereszténység távlataiban is joggal várhatjuk, továbbá azért is, mert az ökumenében – éppen az előző két ok miatt – ezekről lemondani képtelenség lenne, és hitünk további fejlődésében is megtartják fontosságukat. Az egyik sarkalatos tétele az unitarizmusnak a dogmákkal szembeni „szabadság”. Azt nem állíthatjuk, hogy a vallásoknak és ezen belül a hívek közösségének nincs szükségük hitük tartalma főbb tételeinek megfogalmazására, sőt ezt

fontos eszköznek ítéelhetjük ahhoz, hogy a vallások tanításai és a hívők hite ne válják parttalan, megfoghatatlan és követhetetlen keretökké. Az unitarizmus a dogmákat két fő okból nem tartja a hit szempontjából hasznosnak. Az egyik, hogy rugalmatlanságuk nem tudja kielégítően követni a hit fejlődését, ami ha hosszabb időtávban is, de minden vallásban, így a kereszténységben is bekövetkezhetnek. Különösen veszélyeztetheti a dogmák merevsége az emberi tudás és a hit közötti feszültségek feloldását. A dogmákról bebizonyosodhatik az is, hogy nem felelnek meg a Biblia, közelebbről az Újszövetség tartalmának, és attól idegen hitelveket fogalmazhatnak meg, amelyek megnehezítik a kereszténységen belüli egységes értelmezést, illetve tápot adhatnak indokolatlan hitvitáknak, feloldhatatlan szembenállásnak. Az unitarizmus „dogma-szabadságát” feladni az unitarizmus lényegéből fakadóan a jövőben sem lesz elképzelhető, annál is kevésbé, mert maguk az ortodox keresztény vallások is – érzik a dogmákhoz való ragaszkodásuk mellett – a dogmák hátrányait is, amelyeken a dogmák fellazításával, újraértelmezésével igyekeznek segíteni. A dogmákkal kapcsolatban talán ajánlatos lenne újragondolni, hogy helytálló-e az unitarizmust, mint „érték-kereszténységet” szembeállítani a „dogma-kereszténységgel”. Súlyos és tarthatatlan minősítés lenne a dogmákat érték nélkülinek ítélni, és egyébként tartalmilag sem lehet a dogmát és az értéket egymás ellentétéként értelmezni. A dogmakereszténységgel a szabadelvű kereszténységet inkább lehet szembeállítani, és az, hogy a dogmákkal szembeni szabadság valóban értékévé válik-e, elsősorban nem a dogmák lététől vagy nemlététől, hanem az Istenbe vetett hit tartalmától és követésétől függ. Minél inkább áthatja az egyes ember és a vallási közösségek életét az Istenbe vetett hit, minél inkább él bennünk és közöttünk a szeretet, annál inkább valószínűnek meg keresztény értékeket.

Az unitarizmus másik sarkalatos tétele az egyszemélyű és egylényegű Egyisten megvallása, ami egyenesen éppen a lényegét jelenti, és nyilvánvalóan ehhez ragaszkodik a legjobban, miként a múltban, úgy a jövőben is. Dávid Ferenc unitárius Egyisten-hite a Bibliára épült, és nem filozófiai fejtegetéseknek volt az eredménye. A mai unitarizmus Egyisten-hite ugyanúgy, mint az ő idejében, változatlanul a Biblián alapul és elsősorban éppen Jézus Krisztus kinyilatkoztatásán. Egyisten-hitünknek Jézus kijelentéseire való építése ma és a jövőben még az eddiginél is nagyobb hangsúlyt kell kapjon. Amikor az unitarizmus az Egyisten-hitet vallja, akkor az evangéliumban Jézus által megfogalmazott Isten-képet fogadja el, és nem az unitárius, hanem a trinitárius Isten-fogalomról mondható el, hogy közvetlenül nem Jézus és a tanítványok által, hanem a kora görög-keresztény gondolkodóknál formálódott ki. Az Ószövetség Istene és az Újszövetség Istene, a Törvény Istene és az Evangélium Istene személyében ugyan értelemszerűen csak ugyanaz lehet, de a judaista Isten-hit és a jézusi Isten-hit az Egyistent nem ugyanúgy vallja meg hitében. Jézus Istent Léleknek, Igazságnak, Szeretetnek és Atyának vallotta, és mi ugyanúgy valljuk. Amikor pedig Egyisten-hitünket hangoztatjuk, akkor nem valamilyen, a judaizmus és a keresztény Isten-fo-

galmak között állunk – miként azt ortodox körökben olykor megjegyzik –, hanem a krisztusi kinyilatkoztatás mellett horgonyozunk le, és nem követjük a kora kereszténység trinitárius útját. Mi Jézusnak evangéliumi ígéreihez ragaszkodunk, mert Istenről a legteljesebb, felülmúlhatatlan tartalmú fogalmat neki köszönhetjük, és valljuk, hogy amit később többletként fűztek hozzá, az nem javíthatott az ő tiszta megfogalmazásán, legfeljebb csak bonyolulttá tette azt, ami nála egyszerű és minden emberi lélek számára világos és érthető. Mindehhez még hozzátehetjük, hogy az unitárius Egyisten-hit, a tudományos gondolkodás felé is teljesen nyitott, és a keresztény reform-kísérletek – ha meg is tartják a Szentháromsághitét, annak magyarázataiban – ahogyan nvitnak a tudomány felé, olyan mértékben egyben közelednek az unitárius – ami ezzel egybeesik, az eredeti evangéliumi jézusi Egyisten-hithez is, ahol Isten Igéje és Isten Lelke nem különülnek el magától Istentől sem lényegben, sem személyben.

Mint hogy az unitárius és a trinitárius kereszténység Isten-fogalma Jézus Krisztus személyére és szerepére, emberi és isteni természetének megvállására vezethető vissza, nem kerülhető meg, hogy a ma és a holnap unitarizmusával kapcsolatban ne térjünk ki erre a kérdésre is, amely egyébként is kulcskérdése a keresztény vallásoknak. Azt mindjárt leszögezhetjük, hogy mi ebben is közvetlenül az evangéliumi üzenetre építkezünk Dávid Ferenc szemében, és ebben látjuk jövőnk zálogát is. Ha nagy vonásokban fel akarjuk vázolni, úgy Jézus Krisztus személyére és szerepére vonatkozóan négy fő változat különböztethető meg. Az evangéliumokból az szűrhető le, hogy Jézus életében egyrészt nála és a tanítványok körében egyértelmű volt Jézusnak Krisztusként való megvállása, míg a judaista zsidóság éppen ezt a messiási, krisztusi szerepet tagadta meg, és legfeljebb a tanítómester, a rabbi vagy a próféta szerepet fogadta el. Ezen a két irányzaton túlmenően Jézus halála után két újabb irányzat alakult ki és vált egyre általánosabbá. A két változatban közös vonás Krisztus Isten-voltának megvállása, de a keleti ortodoxiában Jézus ember-volta csaknem teljesen feloldódott és Pantokrátorként isteni szerepe vált a hit alapjává, míg a nyugati ortodoxia Jézus Krisztus emberi természetét nem szorította háttérbe és a modern felfogás ezt ki is emeli, az isteni természet változatlan megvállása mellett.

A tradicionálisnak jelölhető és a jelenleg hangoztatott unitárius nézőpont mérlegelése előtt indokoltnak tűnik annak a péteri vallomásnak felidézése, amely Cezarea Filippi előtt hangzott el, és mind a három szinoptikus evangéliumban megtalálható, legbővebben Máténál (Mt 16,13–17). Jézus kérdésére a tanítványok azt válaszolták, hogy az emberek (a Jézust nem követő zsidók) Jézust legfeljebb tanítómesternek, prófétának ismerték el. Ezután nekik tette fel a kérdést, hogy ők, a tanítványok kinek tartják őt. A tanítványok nevében is Péter adott feleletet, miszerint az ő számukra Jézus a Krisztus, az élő Isten Fia. Jézus annak megjegyzésével fogadta el a választ, hogy annak értékét nem az okoskodás, hanem az Istentől kapott benső hit hitelesíti. Ebben a néhány evangéliumi versben a lényeg teljessége tárul elénk. Jézus hívei számára a Krisztus

volt, a judaizmus pedig éppen ezt nem fogadta el. Követőit nem a gondolkodás, a filozófia érvelése vezette, hanem benső hitük a Krisztus-ság felismerésében és megváltásában. A kérdésre adandó válasz akkor is, most is próbaköve a kereszténységhez való tartozásnak. Dávid Ferenc unitarizmusa az evangéliumi hűség szerint fogalmazott, amikor Jézust Krisztusnak és kiegészítésül Isten Egyszülött Fiának is és Megváltónak is vallotta. Az unitáriusok hitvallásai szerint három évszázadon át ragaszkodott a Dávid Ferenc-i Krisztus-fogalomhoz. Ezt tükrözi a 19. század közepének Channing–Krizsa hitvallása, és ezt a századforduló előtt kiadott Ferencz József-i káté is, amelyben Jézus Krisztus szerepét az Apostoli hitvallással egyezően vallották az unitáriusok is. A századunkban megfogalmazott hitvallások erről a hagyományos útról letértek. Még nem úgy vallották Jézust, mint Krisztust, Istenfiát, Urunkat, hanem mint Isten legjobb Fiát, igaz Tanítómestert. A Kiss Elek nevéhez kapcsolt – egyébként sok modern gondolatot tartalmazó – káté ezen is túlment, amikor határozottan jelenti ki, hogy Jézust nem tartjuk Krisztusnak, mivelhogy ez egyenlő lenne istenségével (VI. 40 pont). Ezek a századforduló idején megérett felfogások – ebben aligha lehet tévedés – ugyanarra az emberközpontú liberális humanista szemléletre vezethetők vissza, amely akkor az unitarizmusban általában érvényesült, és amelyről a mai modern unitarizmus szeretne visszatérni – miként Atlanta is jelezte – a valóban evangéliumi unitarizmus-hoz. Ezzel a lépéssel nem csupán a vallásos hit újraéledését lehet szolgálni, de a kereszténységen belüli közeledést is elő lehetne segíteni, amelynek kétségtelenül egyik, talán éppen a legnagyobb akadálya Jézus Krisztusként való megváltásának elhagyása.

A történelmi kereszténységen belül az unitarizmus következetesen ragaszkodott az eredendő bűn hittételének tarthatatlanságához, elsősorban azon az alapon, hogy Jézus igehirdetéséből ez teljesen hiányzik, és csak később alakult ki Pál apostol levelei alapján. A megújulást kereső mai kereszténység – főképpen az evolúció törvényének hatására – ugyancsak magáévá kellett tegye az áteredő bűn hittételének elvetését. Nyilvánvaló, hogy az élet a sejt kialakulásától kezdve évszázmilliókat kitevő fejlődés útján ért el a mai gondolkodó emberiségig, és ez a fejlődéslánc a jelenből a jövő távlatai felé tovább tart. Az emberi erkölcs és erény, a vallásos hit, de ugyanakkor a rossz és a bűn is nem kívülről kerültek az emberbe, hanem együtt alakultak ki a távlati múltba vesző fejlődés keretében együtt létezően, ambivalensen. Az emberi tudat fejlődése egyre magasabb szintre jutott ugyan, de ezzel együtt fokozódott bonyolultsága, érzékenysége és sérülékenysége is. A szellemi-lelki fejlődés csodálatos magasságba emelte és töltötte meg tartalommal az emberi létet, de nem hunyhatjuk be szemünket a rossznak, a bűnnek párhuzamos térhódítása előtt. A bűnre való hajlam, a rossz vonások generációs örökségként részben velünk együtt születnek és fejlődnek ki bennünk életünk során, nagyobb részük azonban a társadalomból kerül a mi életünkbe, és a társadalomban generációról generációra ez is átered. A modern teológia ebben látja ma az áteredő bűn tartalmát, amelyet részben ho-

zunk, részben kapunk egyéni és társadalmi örökségként. Jézus idején is ez volt a helyzet, és Jézus is úgy hívott megtérésre, hogy egyénenként mindenki és ezen keresztül a társadalom forduljon el saját konkrét bűneitől, és hallja meg az Atya szeretetet kínáló szavát, és viszonzza, egyben az embertársai felé is gyakorolja, tökéletességre törekedve, a szeretetet. A bűn, a rossz itt él bennünk és közöttünk, és a mai keresztényeknek is nap mint nap szüksége van a megtérésre, hogy a jézusi úton járjon.

Az áterendő bűn hittételét fenntartó keresztény számára ennek elhagyása kétségtelenül nagy nehézséget támaszt, hiszen egész hitrendszerünk egyik alapját jelenti, hogy csak a legfontosabbra utaljunk, a krisztusi megváltás tartalmára. Az unitarizmusnál és a szabadelvű kereszténységnél ez a gond eleve feloldódott, ám itti is jelentkezik két kérdés. Az egyik, hogy Jézus művét megváltásnak, őt pedig Megváltónak valljuk-e? Dávid Ferenc számára – úgy tűnik – ez nem volt kétséges. A századforduló Ember-Jézus szemlélete és az eredendő bűnnel való szembenállás odavezetett, hogy megváltás és Megváltó helyett inkább szabadításról és Szabadítóról tanítottunk. Eltekintve attól, hogy a fogalmak és a szerepek mindkét esetben szinonimák és azonos jelentésűek, nem helyesebb-e ez esetben is megmaradni a keresztény újszövetségi szó- és névhasználatánál, és a tartalom unitárius megfogalmazásának evangéliumi alapját igazolni, és ahhoz ragaszkodni? Ez jelenti a második kérdést, vagyis a megváltás unitárius értelmezését. Ezzel együtt nagyobb figyelmet kellene szentelni közösségi együttléteinken, talán prédikációinkban is a kétségtelenül jelenlevő és terjedő rossz leleplezésének, gyökerei megvilágításának, legyőzésük lehetőségének és a megtérés megnyugtató, felemelő élményének.

Esendőségünk, vétkeink és bűneink beismerése lelkünkben történik meg, és ott a helye a mi ismétlődő megtéréseinknek is, ott tehát, ahol mi Istennel találkozhatunk. Vallásos hitünk lényege, hogy lelkünk el tud mélyedni Istenben, és ennek az elmélyedésnek, a lelkünkben megvalósuló találkozásnak ad keretet az imádkozás. Az Istenbe vetett hit nem lehet meg a hozzá való imádkozás nélkül, és aki nem tud vagy nem akar imádkozni, az bizonyára magában Istenben sem hisz őszintén. Miként misztérium húzódik meg az ember Isten-hite mögött, hiszen egy transzcendens Legfőbb Lényben hisz, akit Személyként szólít meg, ugyanúgy misztérium az imádkozás aktusa is, amikor egy ember saját lelkében találkozik ugyanezzel az Istennel, aki tehát feltétlenül immanens is. A századforduló humanista magabiztossága nem csak Jézusnak, mint Krisztusnak a megvallását kapcsolta ki, de elhalványította a személyes Isten létezésébe vetett bizonyosságot is, következésképpen az imádkozás is veszített az emberi lelket felemelő, megneszesítő szerepéből. A keresztény hit nem lehet meg misztériumok, hit-titkok nélkül, és közöttük éppen ez a három a legfontosabb: hit Istenben, szerető Mennyei Atyánkban, hit Jézusban, mint Krisztusban, és hit az Istenhez szóló, lelkünkéből fakadó imádkozás értékében. Ez a három keresztény „egyszerűség” szervesen összetartozik. Az Istenre irányuló hit-titkot Jézus nyilatkoztatta ki minden ke-

resztény számára, és mi ebben fenntartás nélkül hiszünk is, és ez a hit teszi számunkra az Ember-Jézust Ember-Krisztussá. Ha a Kiss Elek-féle káté szavait idézzük („Jézus a lehető legmagasabb fokú eszményi ember”), akkor lényegében ugyanazt mondjuk, amit az evolúciós kereszténység (így Teilhard is) vall, hogy Krisztus jelenti az Istenhez tartó emberi fejlődés csúcát és beteljesülését. Az unitárius imádkozás jól ismert hittétele, a „non adoramus” azt jelenti, hogy kizárólag Istent imádjuk, imádkozásunk nem szól Jézushoz. Mi valóban kizárólag és közvetlenül Istenhez fordulunk imáinkban. Nem imádkozunk tehát Jézushoz, ámde imádkozásunknak Jézus mégis részese, mert bár nem hozzá, de lényegében vele imádkozunk, hiszen neki nem csupán Isten-képünket köszönhetjük, de ő mutatta meg, hogy miként vonhatjuk be Istent saját lelkünkbe, az ő életpéldája az Istenhez és az embertársakhoz vezető szeretet tökéletes útját, és ő világította meg nekünk Istenhez forduló imáink tartalmát és erejét is. A Miatyánkon kívül nem maradt ránk Jézus imáinak szövege, de az evangéliumokban azért értesültünk arról, hogy nagy elhatározások, döntő lépések előtt félrevonult és hosszan imádkozott, feltehetően az Atyába vetett hitének erősítése, a rá váró ítélet vállalásához szükséges erő kérése érdekében. A János szerinti evangéliumban a „főpapi” ima keretében Jézus önmagáért, majd a tanítványokért és ezután a hívők közösségéért mondott imák is betekintést nyújtanak a Jézusi imádkozás tartalmába.

Jézus példájához igazodva a hívő unitárius nem azért fordul imájában Istenhez, hogy valami kedvezményt, kivételezést, előnyt kérjen saját számára, hiszen az Igazság Istene nem lehet személyválogató, és aki másokkal szemben kér valamit saját magának, az nem számíthat meghallgatásra. Természetesen fordulhatunk kéressel is Istenhez, amikor lelkierőt, segítséget várunk tőle nehéz helyzetekben, döntő lépések előtt, amikor hitünk erősítésére, kétségeink legyőzésére van szükségünk, amikor lelki vigaszt, megnyugvást keresünk, amikor hibáink és vétkeink miatt bűnbánatot érzünk, megbocsátást remélünk, és megtérni kívánunk. Ezek például motívumok, amelyekkel saját dolgainkkal bizalommal fordulhatunk imáinkban Istenhez, és bizakodhatunk abban, hogy lelkünk meg is kapja a kért erőt, a várt bocsánatot, a megújuló hitet, a remélt megnyugvást. Az imádkozás lényege minden esetben a kapcsolat keresése lélekben Istennel, és ettől a kapcsolattól elsősorban nem ahhoz kaphatunk támogatást, hogy minek az elérésében reménykedhetünk, hanem abban, hogy mivé és milyenné kell váljunk ahhoz, hogy az élet célját és értelmét, a szeretetre való tökéletes önátadást minél inkább megközelíthesük.

Ha a ma és a holnap unitarizmusa nagyobb szerepet akar betölteni az egyházi közösségek élete tartalmának formálásában, Istenhez való közelítésében, Jézus Krisztus tanításainak és életpéldájának követésében, úgy fő figyelmét a hit elmélyítésére kell fordítania, és csak ez lehet hatékony eszköz arra is, hogy az egyre burjánzó vallási vagy ezoterikus szekták, vagy a nem keresztény vallások hatását ellensúlyozhassa. A ma és a holnap unitarizmusa

Dávid Ferenc nyomán biblikus vallás kell maradjon, amely közvetlenül Jézus Krisztus evangéliumi üzenetére épül. A hit elmélyítése érdekében az Újszövetség és különösen a négy evangélium, továbbá a páli és az apostoli levelek megismerésének, modern keresztény és unitárius magyarázatának indokolt fontos szerepet tulajdonítani. Az vinné talán a legeredményesebben előre a bibliai foglalkozásokat, ha lehetőleg minél több világi hívő vállalna aktív szerepet a szövegek bemutatásában és kommentálásában. Csupán mellékes megjegyzésként fűzöm hozzá, hogy a Budapesti Unitárius Egyházközség Nagy Ignác utcai Biblia-köre, amelyet Orbókné Szent-Iványi Ilona lelkésznö vezet, már az elmúlt évtől kísérletként azt az utat választotta, hogy az Újszövetség könyveit úgy veszi sorra, hogy minden részt megismer (nem csupán azokat, amelyek unitárius szemszögből a legfontosabbak), és igyekszik megvilágítani más keresztény teológiák ezekre vonatkozó magyarázatait és az unitárius értelmezést egyaránt. A magyarázatokat házilagos sokszorosítás útján a bibliaórák résztvevői később kézhez is kapják, hogy szükség esetén újra elővehessék, és feleleveníthessék. A viszonylag kisebb résztvevői létszám a bibliai foglalkozásokat kötetlenebbé teszi, és kölcsönösen jobb elmélyedést kínál, ám nyilvánvalóan csak szűkebb körben. Nagyobb közösség, a hívek szélesebb köre számára is szükségesnek tűnik azonban az unitárius hit tartalmának jobb megismerése és tudatosabb vállalása. Ehhez azonban nem alakult még ki megfelelő fórum. Talán a Dávid Ferenc Egylet vállalhatná magára ezt a feladatot úgy, hogy az ökumené szellemében nem unitárius hitmagyarázók is felkérést kaphatnának, különösen azok, akik a keresztény hitélet megújításának és elmélyítésének híveiként ismeretesek.

Befejezésül: ismételten megköszönöm egyrészt azt, hogy szót kaptam, és még inkább azt, hogy meg is hallgattak. Ha úgy találják, hogy bőven akad kifogásolni való abban, amit elmondani bátorkodtam, úgy, kérem, tudják be annak, hogy teológiai tájékozottságom annak ellenére sem hasonlítható az Önökéhez, hogy majdnem negyedszázadot töltöttem már azzal, hogy minél jobban megismerkedjem a Szentírással és a Szentírás többoldalú magyarázataival, valamint a vallási megújulásért fáradozó teológusok nézeteinek megismerésével és unitárius szemszögből való elemzésével. Mindemellett szavaim nem voltak többek, mint egy unitárius hívő őszintén megvallott nézetei, amely nézetek mögött a hitbeli megújulás elkötelezettsége, és ez elkötelezettség mögött pedig unitárius egyházunk és hitünk szeretete áll, azé a hité, amely mindnyájunkban mint Isten szerető ajándéka él.

TOROCZKAI MÁTÉ MAROSVÁSÁRHELYEN
(Adalék az unitárius Vásárhely történetéhez)

Köztudott, hogy Marosvásárhely reformációjáról rendkívül hézagosak az ismereteink. A 19. század második felében feltárt és kiadott forrásokkal dolgoznak a legújabb összefoglalások szerzői is, s ezek legfeljebb egy-egy epizód felvillantását teszik lehetővé.¹ Még inkább a sötétben tapogatódzik az antitrinitarizmus 16. századi története iránt érdeklődő kutató, ha szeretné felfejteni, milyen forrásokra támaszkodva beszéltek a reformáció évszázadában is jelentékeny egyházukról és iskolájukról azok a 18. századi unitárius egyháztörténészek, akik a szombatosokat közösségüktől szinte teljesen elkülönült csoportosulásként mutatták be, s az 1590-es évek „zsidózóit” nem is sorolták elődeik közé.²

Ezekhez és más 18. századi szövegekhez közelebb lépve azt találjuk, hogy szinte természetes módon tekintették az itteni erős unitarizmus bizonyítékának a városban lezajlott jelentősebb politikai és egyházpolitikai eseményeket, így első renden azt, hogy 1571-ben itt tartották meg János Zsigmond uralkodásának utolsó országgyűlését, amely ismételten kihirdette, „hogy az Isten ígéje mindenütt szabadon praedikáltassék.” Az erdélyi országgyűlések lebonyolításának alaposabb elemzése nélkül is kijelenthetjük, hogy ez nem makulátlan eljárás. Mint másutt részletesen kifejtettem, nem csupán azért nem kezelhetjük ezt a valóban fontos eseményt bizonyítékként, mert az idézett törvény esetében távolról sem az unitarizmus negyedik vallásként való „bevételéről” volt szó.³ Nem kisebb akadály, hogy igen ellentmondásosoknak és elfogultaknak látszanak azok a források, amelyek erről az országgyűlésről és az azt követő eseményekről beszámolnak. Régóta ismert az ariánusok lefestésében fáradtságot nem ismerő Forgách Ferenc nyilatkozata arról, hogy a nemesség és a főurak ellenállásán bukott meg itt a fejedelemnek az a szándéka, hogy eljárjon a szentháromság-tagadókat szidalmazni merészleők ellenében. A szidalmazások és káromlások korlátozásának ezt a szándékát még el is tudjuk képzelni, ám nagyon elbizonytalanító, hogy a teológiai viták és antitrinitárius eretnokségek részletezésében egészen nyilvánvalóan több év és helyszín összemosásával alkotja meg a nagyon szuggesztív, de végtelenen elfogult képet.⁴ A mai napig is több változata olvasható ugyanakkor annak az epizódnak, amelynek alapelemeit Christian Scheseus fogalmazta meg 1581-ben *Oratio de origine et progressu inchoatae et propagatae coelestis doctrinae* c. művében. Itt azt olvashatjuk, hogy az ország ügyében folyt fontos tanácskozások után Dávid Ferenc hitvitát kezdeményezett a város papjával, amelybe a fejedelem is beleszólt, aki a papnak az ortodoxus atyákra hivatkozó válaszát kinevetve bosszúsan távozott a

templomból. Scheseus szerint a fejedelem a következő napon Görgény várába indult, ám hintója letért az útról, és összetörte magát. Egyéb betegségeivel együtt ez okozta tehát János Zsigmond halálát hozzávetőlegesen abban az esztendőben, amelyre az entusiastákhoz hasonló szédült doktorai az aranykor eljöttét megjósolták, azét a korszakét, amelyben az egész kereszténység az ő tanításait elfogadván egy akolban és egy pásztor alatt él majd.⁵ Világos tehát, hogy a szász történetíró szerint isteni büntetés sújtott le a fejedelemre, ám egy későbbi történetváltozat megalkotója talán nem látta teljesen indokoltnak, hogy a fejedelem hirtelen és korai halállal bűnhődjék egy derék szentháromsághívó pap kikacagása miatt. Így aztán Haner írásaiban már említés sincs erről a disputáról, szerinte az országgyűlés szétszéledése után Dávid Ferenc beszáll a fejedelem hintójába és Görgénybe menet az evangélikusokat és a reformátusokat egyaránt fenyegető intézkedésekről tanácskoznak. Ekkor történik meg a most már jóval indokoltabbnak látszó baleset, amely azonban – mivel az isten útjai kifürkészhetetlenek – egyelőre csupán az eretnekeket pártfogoló uralkodót bünteti. Érdekes ebben az összefüggésben újraolvasni az istentelen vitákon megbotránkozó Forgácsot, aki e disputák vége felé vadászatot és persze hatalmas ivászatokat „iktat” a fejedelem programjába. Szerinte az uralkodó szinte teljes apátiába sülyedve érkezett meg Görgénybe, ahol egyszerre lepte meg kicsapongó életének két következménye: a kólika és az epilepszia.⁶

Talán sikerült érzékeltetnünk, hogy az unitáriusokéhoz hasonlóan az egyéb felekezetekhez tartozó elbeszélő források is elfogultan szólnak a marosvásárhelyi hitvitáról, s így nem lehet teljesen megbízhatónak tekinteni Scheseus leírását sem. Nem az összecsapás teológiai mozzanataira gondolok, hiszen annak megvitatása, mit jelent az istennek jobbján ülni, nagyon is elképzelhető, s nem kevésbé hihető az sem, hogy az egyházatyák tekintélyére való hivatkozás métatlankodást váltott ki a fejedelemről. A szentháromságtagadók ugyanis úgy vélték, hogy a patrisztika mégoly tekintélyes szerzőire sem lehet hivatkozni a szentírás ellenében, s ilyen értelemben egy, a reformátorokénál jóval következetesebb biblicizmus letéteményeseinek tartották magukat. Scheseus leírása ugyanakkor azt is sugallja, hogy a fejedelem, illetőleg támogatója, Dávid Ferenc hiába próbálkozott a város képviselőiben fellépő helyi pap megtérítésével, vagyis az antitrinitarizmus nem tudott gyökeret verni Marosvásárhelyen. Ezt a mozzanatot felerősítette aztán az ellenálló prédikátort Göcsi Mátéval azonosító református egyháztörténetírás is, akit Koncz József már az állhatatosság megingathatatlan példajaként szerepelteti: „Így midőn sem Dávid, sem a fejedelem nem bírták a szilárd Göcsit megingatni hitében, s annál kevésbé az unitárius vallásra téríteni: adományokkal, aranyhegyek ígéréstével próbálták eltéríteni. Ez sem sikerült.”⁷ Érdemeit persze egyáltalán nem csökkentette, hogy egy segítőársat is melléje tudtak helyezni, Tordai Ádámot, aki az 1569 októberében tartott váradi hitvita jegyzőkönyve szerint a második napon igen felkészülten vitatkozott Dávid Ferencsel az angyalok természetéről, s akinek rendíthetetlen hithű-

ségét már az is bizonyíthatja, hogy az unitárius szemléletű jegyzőkönyv le-
sajnálva és egyben meglehetősen indulattal beszél róla: „...Thordai Ádámnak,
az vásárhelyi mesternek felforra csuprocskája, és megmutatván kurta el-
mécskését, belé vága, és fecsegetésével és csacsogásával megháborítá a dis-
putációt...”⁸ Ezekből a mozzanatokból alakult ki az a kép, hogy a város ki-
tartott a református vallás mellett, s bár alkalmanként idézték Nagy Szabó
Ferenc krónikáját arról, hogy itt is „voltanak nagy hánykodásban a religio
váltogatásban, mert majd fele a városnak, ugyan a naggya, az új haeresist, a
Blandratáét bevette vala”⁹, mivel erre valló adatok nem kerültek elő, valójá-
ban nem tulajdonítottak jelentőséget megállapításainak. Jelentősége van te-
hát minden eddig figyelmen kívül hagyott adatnak vagy megfontolásnak.

Utóbbiakon kezdve természetesen könnyelműség lenne a város egyes ré-
tegeinek a szentháromság-tagadók iránti különös szimpátiájára következtetni
abból, hogy az antitrinitarizmus föllépte utáni első kompromisszumok ki-
munkálása részben Marosvásárhelyen történt.¹⁰ Nem is tudjuk, hogy a gya-
korlati-politikai szempontokon kívül milyenek játszottak még szerepet a
helyszínek kiválasztásában. Tagadhatatlan továbbá az is, hogy az 1560-as
évek végének vitáiban nem tudunk egyetlen a szentháromság-tagadókkal
tartó marosvásárhelyi papot vagy iskolamestert sem megnevezni. Már meg-
gondolkodtatóbb lehetne, hogy miért éppen Marosvásárhelyt javasolta Dávid
Ferenc az 1570. szeptember 5-re kezdeményezett hitvita helyszínéül, hiszen
az ezidőtájt zajló összecsapások esetében már az egyik vagy másik félnek
valamelyest előnyt kínáló helyszínekről is hosszas alkudozások folytak. Az
ebben az esztendőben a Partiumban lefolyt hitviták alapján azonban az is
megállapítható, hogy a Csengerre, illetve Miskolcra összeverbuvált harcias
református összejövetelek viszonzásaként Dávid Ferencék nem egyszerűen
számukra kedvező helyszínt akartak javasolni, hanem olyat, ahol Melius és
egyházkerületének papjai és hívei már csak a nagy távolság miatt sem tud-
nak megjelenni. Számításuk be is igazolódott, hiszen forrásaink szerint a ma-
rosvásárhelyi összecsapás valóban elmaradt, s talán ennek pótlására folyt le
az őszön Simándon egy disputa, amelyen az antitrinitáriusokat a partiumi
misszió tagjai képviselték.¹¹ Dávid Ferencnek ebből a javaslatából nem sza-
bad tehát föltétlen otthonos terepet biztosító erős antitrinitáris közösségre
következtetni.

Más a helyzet azonban az egy esztendővel későbbi propozícióval. 1571.
szeptember 20-ra ugyanis zsinatra invitálta ide Dávid Ferenc mindazokat az
erdélyi papokat, akik egyetértettek az egy Istennek, az Úr Jézus Krisztus aty-
jának az ismeretében.¹² E megfogalmazásból is világos, hogy kifejezetten a
szentháromságtagadók zsinatáról van itt szó, akik János Zsigmond halálával,
majd Báthory István fejedelemmé választásával közismerten teljesen új hely-
zetbe kerültek. Az udvari prédikátori állásától megfosztott Dávid Ferenc hívja
össze tehát a vele egyetértőket nyilvánvalóan azzal is számolva, hogy az er-
délyi magyarok egészének sem lehet sokáig püspöke. Ez a veszélyeztetettség
már a meghívó első soraiból is kitetszik, hiszen arról beszél, hogy az apostolok

példáját kell követniök, akik – amikor a szólástól eltiltották őket – imádkozni kezdtek, hogy aztán ettől megerősödve térjenek vissza Isten ígéjének hirdetéséhez. Nagyon valószínűnek látszik az is, hogy ezt a marosvásárhelyi összefüggést kell látnunk azzal az október 21-re Tordára tervezett hitvitával, amelyről Nagy Barna 1966-os felfedezése óta tud a szakirodalom. Ekkor találta meg ugyanis a hazai reformáció történetének jeles kutatója azoknak a nyomtatott téziseknek az egyetlen példányát,¹³ amelyet a legfőbb támogatójukat elvesztett „helto-francisco-blandratánosok” ellenében kívánt megvédelmezni a mondott időpontban Melius, aki persze az új uralkodótól is az eretnekek példás megbüntetését követelte. Nagyon valószínű tehát, hogy erre a talán 1571 júniusában Melius által kezdeményezett hitvitára próbálta felkészíteni az övét Dávid Ferenc. Erről a disputáról azonban semmiféle további adattal nem rendelkezünk. Számunkra most persze nem is az az érdekes, hogy igaza van-e Nagy Barnának és Kathona Gézának, amikor úgy gondolják, hogy a Melius harci kedvét tompítani akaró Báthory nem járult hozzá megtartásához.¹⁴ Elegendő ugyanis azt számba vennünk, hogy kiélezett helyzetben, már jól érzékelhetően nagy változások küszöbén hívta össze Marosvásárhelyre Dávid a vele egyetértőket, s bár semmit sem tudunk a színhely megválasztásának körülményeiről és motívumairól, elég nehéz elképzelni, hogy olyan helyet választott volna, ahol a szentháromság-tagadás ügyének ne lettek volna jelentékeny támogatói.

A feltételezhető marosvásárhelyi gyülekezetről és tisztségviselőiről azonban még hosszú ideig egyetlen adattal sem rendelkezünk, s az első ilyen felbukkanása az 1570-es évek végén egy sor nehezen megoldható kérdést vet fel. Az adat a radikális antitrinitarizmus legjelentősebb 16. századi emlékében, a tulajdonosáról és szorgos összeírójáról elnevezett Toroczkai-kódexben olvasható, ahol Jacobus Palaeologus *Disputatio scholastica* c. művének végén a következő bejegyzés található: *In oppido Neumarkt 19 Julii 1579.*¹⁵ Toroczkai Máté tehát ezen a napon fejezte be az előszó lemásolását Marosvásárhelyen, ám sem arról nincsenek információink, mikor érkezett ide, sem azt nem tudhatjuk, milyen minőségben tartózkodott a városban. A kódex későbbi ilyen jellegű margináliáinak ismeretében csupán azt vehetjük biztosra, hogy nem egy-két napos látogatásról lehetett szó: a későbbi unitárius püspök ugyanis mindig állomáshelyeit jelölte meg ezekkel a megjegyzésekkel.

Az említett nehézségeket az okozza, hogy nagyon keveset tudunk a szenvedélyes másoló életútjának Marosvásárhely előtti szakaszairól, s ezért – bár ez az adat a kódexet felfedező és először leíró Pirnát-monográfia óta ismert¹⁶ – még csak hipotézisek sem fogalmazódhattak meg idekerülésének körülményeiről. A szakemberek előtt jól ismert ugyanakkor, hogy Dankanits Ádámnak éppen a Teleki-tékában őrzött egyik 16. századi nyomtatvány alapján sikerült feltárnia néhány újabb adatot e jelentékeny személyiség életéről.¹⁷ Toroczkai erudíciójáról, de életmódjáról is sokat eláruló módon ezek az adatok könyvbejegyzések, s azt lehet állítani, hogy püspökké választása

előtti életének eseményeiről kizárólag az említett kódexbe, illetőleg szerencsés véletlen folytán ránkmaradt könyveibe írt bejegyzésekből vagy margináliákból értesülünk. Mivel a tragikusan korán elhunyt történész nyomdokain elindulva sikerült kézbe vennem néhány ilyen nyomtatványt, célszerűnek látszik az általa feltártakhoz hozzáfűzve ismertetnem az új életrajzi adatokat. Szándékosan használom ezt a kifejezést, hiszen a bejegyzéseknek és margináliáknak esetenként a szorosabban vett életrajzon túlmutató eszmetörténeti tanulságai is vannak, ám ebben a dolgozatban legfeljebb ezek jelzésére vállalkozhatunk.

Dankanits megállapította tehát, hogy Toroczkai tulajdonában volt Theodor Bibliander híres Korán-kiadásának és rendkívül fontos kísérszövegeinek 1550-es kiadása, amely Johannes Oporinusnál látta meg a napvilágot Bázelen.¹⁸ A kolligátum *Temporum a condito mundo...supputatio* c. fejezetének üres rubrikáinak egyikébe beírta: 1553. *Hoc Anno ego natus sum Matth. Torozkaj*. Megtudtuk tehát születési évét, de Kovács Máté torockói jobbágy hasonló nevű fiának neveltetéséről és iskoláiról továbbra sem voltak ismereteink. Most legalább arról értesülhetünk, hogy a feltehetően szülővárosában elkezdett tanulmányokat az erdélyi fejedelemség egy jóval jelentősebb településén, Radnóton folytatta. Ezt a szebeni Brukenthal könyvtár egy olyan nem nyomdai kolligátumából tudjuk, amelyet Toroczkai 1599 táján állíthatott össze.¹⁹ A kötet Enyedi György *Explicationes* c. műve mellett hat olyan nyomtatványt tartalmaz, amelyek a legkorábbi időszakban, tehát az 1560-as évek második felében íródtak a kibontakozó antitrinitarizmus szolgálatában. A későbbi unitárius püspök az egyes kiadványok címlapján olvasható dátumokhoz kapcsolja megjegyzéseit, s ezek közül a legkorábbi az 1568-ban megjelent *Refutatio propositionum Petri Melii* címlapján olvasható: *Hoc tempore praeceptorem habui Joannem Pechi minorem in Radnot, hic vox mihi mutata est*. Abban a városban tanult tehát 1568-ban, amelyben minden valószínűség szerint az elsők között jött létre antitrinitarius szellemű gyülekezet és iskola, s ahol valamikor ezekben a korai években egy közelebről nem ismert káté is megfogalmazódott. Az Erdély történetében jelentős szerepet játszó település, illetve a középpontjában álló várkastély ebben az időben a fejedelemség vezető családjai közé tartozó Bogátiak birtoka volt. A legnagyobb birtokrész tulajdonosa az a Bogáti Gáspár volt, akit későbbi források unitáriusként emlegetnek, s aki 1575-ben csatlakozott a Báthory István fejedelem ellen pártot ütő Bekes Gáspárhoz.²⁰ Úgy tűnik, itteni tanára is jelentékeny személyiség lehetett. Toroczkai fent idézett bejegyzése *Joannes Pechi minor*ról beszél, aki talán azonos azzal a 16. századból általunk egyetlenként ismert Péchi Jánossal, aki 1568-ban Gyulai Pál és Hunyadi Demeter társaságában fejedelmi támogatással indult el Itáliába, hogy a páduai egyetemen az erdélyi késő humanizmus olyan jeles képviselőivel együtt folytasson tanulmányokat, mint Kovacsóczy Farkas, vagy Berzeviczy Márton. Gyulai Pál az erdélyi késő humanizmus egyik legjelentősebb, filozófiai műveket is író személyisége lett, míg Hunyadi

Demetert Dávid Ferenc bebörtönözése után az unitárius egyház második püspökévé választották. A későbbi eszmei tájékozódás tekintetében tehát nagy különbségek mutathatók ki ebben a fejedelmi támogatással Itáliába küldött csoportban, ám alighanem kiemelkedő tehetségű ifjúnak kellett lennie annak a Pécsi Jánosnak is, aki ide be tudott kerülni. A valószínűleg Baranyából Erdélybe bekerült, később a házások kötelességeiről egy magyar nyelvű verset is író ifjú pályáját az is öszekapcsolja Gyulaiéval, hogy a fejedelem mellett ő is élvezte Bekes Gáspár támogatását. Életrajzának megírója, Ács Pál²¹ joggal következtet erre abból a levélből, amelyet Itáliából írt Dávid Ferencnek, s amelyben nem csupán a nemrégien elhunyt fejedelmet siratja el, hanem Dávid közbenjárását is kéri patrónusánál. Péchi tehát a magyar irodalom történetében is számon tartott személyiséggé vált, de Toroczkaiával még pályája kezdetén találkozott. Az erdélyi és magyarországi gyakorlatnak megfelelően külföldi egyetemi tanulmányai megkezdése előtt taníthatta Toroczkai Mátét, aki – mesterétől eltérően – innen nem Itáliába utazott, hanem a református-antitrinitárius eszmei küzdelmek centrumába, a hitvitáktól hangos Partium központjába, Váradra ment.

Erről egymást jól kiegészítő bejegyzéseket találunk az említett nyomtatványokban. A szebeni kolligátum 1570-ben megjelent hatodik darabjának (*Responsio pastorum ac ministrorum ...ad Melianas propositiones*) címlapján a következőt olvashatjuk: *Hoc anno praeceptorem habui Varadini Ambrosium Vasarhely.* A marosvásárhelyi Bibliander-kötet 1570-es rubrikájából ugyanakkor Dankanits a következő sorokat írhatta ki: *18. octobr. waradinum profectus unde exactis septem mensibus pulsus sum proter verbum dei.* Szorosan kapcsolódni látszik ehhez az eseménysorhoz az is, amit a szebeni kolligátum második darabjának (*Brevis enarratio disputationis Albanae*) címlapjára jegyzett be Toroczkai: *Mathai Torozkaj 1571 hoc tempore paeceptorem habui in patria Balthasarum Radnoti.* Nemcsak az állapítható meg tehát, hogy az Erdély belsejében született ifjú antitrinitárius 1570 őszén Váradra érkezett, hanem megsejthetünk valamit itteni ténykedéséről és kényszerű távozásáról is. Jól ismert ugyanis, hogy a város az 1569 októberében János Zsigmond fejedelem jelenlétében magyar nyelven megtartott hitvita után egyik centruma lett az antitrinitárius misszióknak. Az utóbbi években sok új dokumentum került elő az itteni protestáns gyülekezetek életét felbolygató igen heves vitasorozatról, amelynek során nem csupán teológiai traktátusok keletkeztek, hanem jelentékeny magyar és latin nyelvű gúnyirodalom (pasquillusok, dialógusok) is. Ebbe a Váradon is forrongó világba érkezett meg tehát hősünk 1570 októberében, ahol az antitrinitárius misszió egyik vezetője, Basilius István – leveleiben legalábbis ezzel dicsekszik – szentháromságtagadó gyülekezetet hozott létre, s ahol tehát Toroczkai bejegyzése szerint az erdélyi eretnekek szolgálatában álló iskola is működött. Ez az egyetlen adat vall egyébként ennek az iskolának a létezéséről, ám másfelől több forrás, s többek között az antitrinitárius propaganda szolgálatában írott magyar nyelvű dráma is az Erdélyből érkezett ifja-

kat tekint az események mozgatóinak, ők azok, akiknek a drámai fikció világában már nevük hallatára is zavarba jönnek a minden tekintetben előregedett református prédikátorok.²² Ráadásul Toroczkai megnevezi tanárát, Vásárhelyi Ambrust is, akiről ebből az időszakból csak annyit tudunk, hogy részt vett az 1569 októberében tartott hitvitán, s aki talán ezt követően maradt a városban. Ez a nyilvános szereplés is bizonyítja persze fontosságát, s a szakirodalomban az is felvetődött, hogy talán azonosítható azzal az Ambrosius Macerius-szal, akit Palaeologus az antitrinitárius vezérkar tagjai közé ültetett *Disputatio scholastica* c. fantasztikus elemekből építkező művében.²³ Az antitrinitáriusok azonban – hosszabb távon legalábbis – nem voltak olyan sikeresek a valós világban, mint Palaeologus fiktív birodalmában, hiszen a későbbi időből már nincs adatunk Váradon működő unitárius közösségről, s hét hónap elteltével, tehát 1571 áprilisában Toroczkainak is el kell hagynia a várost. Valószínűleg úgy kell elképzelnünk, hogy a fejedelemség határára szervezett misszós kaland sikertelensége után társaival együtt tért vissza a radnóti iskolába, ahol a közelebről nem ismert Radnóti Boldizsár felügyelete mellett folytatta tanulmányait.

Nem tudjuk, hogy a váradi kicsapást követően meddig maradt Radnóton, de nagyon valószínű, hogy valamikor az 1570-es évek elején átkerült Kolozsvárra, s a város egyre inkább unitáriussá váló és egyre jelentékenyebb tanárokat felvonultató kollégiumában mélyítette el felkészültségét. A mérlegelés kiindulópontja kivételesen nem könyvbejegyzés lehet, hanem 18. századi kivonata egy rendkívül fontos, mára sajnos elveszett iskolatörténeti dokumentumnak. A tanulmányunk elején említett egyháztörténet ugyanis a tordai iskoláról szólván megemlékezik arról, hogy 1627-ben az egyház főjegyzője két kódexet adott át a tordai iskolának használatra és megőrzésre. Az egyik Melancthon grammatikája mellett további közelebről meg nem nevezett grammatikai és retorikai műveket tartalmazott. Mivel ennek korábbi használoíról semmit sem közöl, az erre vonatkozókat mellőzhetjük. Érdemes viszont szó szerint is idéznünk a másik kódexről írottakat: „A ... könyv vagyon in 4, amelyben egy derék Organica Lectio után vagynak Demetrius Hunyadinak szép hasznos praelectióji, úgymint: In epistolam Rodolphi Agricolae ad Barbitianum de ratione studii. In Isagogen Porpyrii, In Epitomen Titelmanni (ez pedig nagyon jó) et in librum primum partitionum oratoriarum Ciceronis. Melyeket Demetrius Hunyadi mester korában olvasott vólt a Colosvári scholában. Es Matthaeus Toroczkai auditora lévén, fideliter ausculálta és accurate sua manu szépen leírta volt. (Mely két embernek monumentumának azértis méltó gondviselésében tartani, hogy mindenik az mi ecclesiánkban egy néhány eszten-dőkig püspökséget viseltenek.)”²⁴

Részletes tanulmányban lehet majd bemutatni ez alapján, hogy mennyire korszerű volt a humaniorák és a logika oktatása az egyre híresebbé váló intézményben, ám most bennünket csak az érdekel, hogy a fentiek szerint Toroczkai Máté Hunyadi Demeter szorgosan és szépen jegyzetelő diákja volt. Mivel Hunyadi 1571 nyarán tért haza Itáliából, ez legkorábban nyil-

vánvalóan ennek az esztendőnek az őszén történhetett. Ez könnyen összehangba hozható fenti adatainkkal, de mégsem egyszerű a pontosabb időpontot meghatározni, hiszen Hunyadi 1579-ig folyamatosan tanított a kollégiumban. Úgy vélem, komoly megfontolások szólnak az 1570-es évek első fele mellett. Az imént idézett forrásból ugyanis az is kiderül, hogy Toroczkai logikát és humaniorákat tanult az Itáliából frissen hazatért lektortól, aki ezt a funkciót 1574-ig töltötte be, s csak 1575-től emlegetik rektorként. Nem teológiát tanult tehát a későbbi püspöktől, s éppen arra vallanak bizonyos jelek, hogy az újszerű teológiai elképzelésekről maguktól a kimunkálótól, azaz Jacobus Palaeologustól és Johann Sommertől hallgathattak előadásokat.

Erre abból a bensőségességből következtethetünk, amely egy másik könyvbe bejegyzett margináliáiból árad. Erasmus *Adagia Chiliades* c. műve 1559-ben Bázelen Frobeniusnál megjelent kiadásának egy jelenleg Székelyudvarhelyen őrzött példányáról van szó, amely egy ideig az ő tulajdonában volt.²⁵ A példányról régen tudnak az erdélyi szakemberek, először Jakó Zsigmond figyelt fel rá, majd Tonk Sándor és Dankanits Ádám tanulmányozta, de még nem történt kísérlet arra, hogy a benne rejlő információkat sokoldalúan hasznosítsák.²⁶ Erre mi sem vállalkozhatuk.²⁷ Most csupán arra hívjuk fel a figyelmet, mit találunk a kiadvány 354. oldalán a székelykeresztúri példányban. Toroczkai csillaggal jelölte meg a Szentírás értelmezésében nagy tekintélyként méltatott Johannes Chrysostomus és Hieronymus nevét, hogy aztán a margón Jacobus Palaeologus és Johannes Sommerus álljon, mint akikkel be kell helyettesíteni az Erasmus szövegében szereplőket. Még nyilvánvalóbbá válik ez a következő oldal egy mondatában: *Vix alius in enarrandis sacris voluminibus dexterius versatus est, quam divus Joannes Chrysostomus* – olvashatjuk Erasmusnál, míg Toroczkai áthúzta a Chrysostomus nevet és Sommerus-szal helyettesítette. Sommer ilyen különös apoteózisát ráadásul annyira fontosnak tartotta, hogy a német antitrinitárius nevét erre a helyre utalva beírta a kiadvány indexébe is. Az 1571–1575 között megszakításokkal Erdélyben tartózkodó, s alkalmanként a kollégiumban is tanító Palaeologus, illetőleg az 1570–1574 között a kollégiumban rendszeresen oktató Sommer egészen korai és igen erős kultuszát figyelhetjük meg tehát az Erasmust tanulmányozó erdélyi antitrinitárius esetében, s talán nem túlzás arra gondolnunk, hogy ez közvetlen élményekből származik.

Úgy vélem tehát, megfontolandó érvek szólnak amellett, hogy az 1570-es évek első felére időzítsük tanulmányait a kolozsvári Unitárius Kollégiumban. Már jóval nehezebb megmondanunk, meddig maradt itt. A válasz összefügg azzal is, helyet akarunk-e szorítani az életrajzban külföldi tanulmányoknak is. Akik erre gondoltak, már Toroczkai életkora okán is az évtized második felében matrikuláltak között kerestek olyan személyt, akivel azonosíthatónak látszott. Így fogalmazta meg Tonk Sándor azt a hipotézist, hogy hősünk azonos lehet a Matthaëus Georgius Transylvanus-szal, aki 1576. november 24-én íratkozott be a heidelbergi egyetemre, és 1577. június

5-én baccalaureus-i fokozatot szerzett.²⁸ Az erdélyi peregrináció jeles kutatóját keresztnévazonossága mellett nyilvánvalóan az is motiválta, hogy Keserű Bálint²⁹ és Pirnát Antal³⁰ dolgozatai alapján pontos ismeretekkel rendelkezett Toroczkai felkészültségéről és műveltségének természetéről. A későbbiekben ugyanis már nem csupán margináliákat, hanem a teológiai műveket is megfogalmazó unitárius gondolkodó egészen kivételes erudícióval lép elénk ezekben a műveiben, s műveltsége, latin és görög nyelvtudásának mélysége eltér a csupán hazai iskolát végzett ún. *domidoctus* értelmiségiekétől. Másfelől az is kétségtelen, hogy a 17. század derekáig egyetlen olyan unitárius püspökről sem tudunk, aki ne végzett volna külföldön egyetemi tanulmányokat, s így még nehezebb elképzelni, hogy éppen ez a nagy műveltségű férfiú lenne az egyetlen kivétel.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy komoly ellenérvek is felhozhatók a külhoni tanulás ellenében. Egyfelől tagadhatatlan, hogy legalább akkora, ha nem nagyobb megalapozottsággal azonosította Ritoókné Szalay Ágnes a Heidelbergbe beiratkozott Matthaust Göcs Máté későbbi református püspökkel.³¹ Toroczkai ellen szól a helyszín is, hiszen ebből az időből nem tudunk itt tanult antitrinitáriusokról, s eleven is volt még Adam Neuser és társai emléke ahhoz, hogy egy Erdélyből érkezett antitrinitárius ifjú könnyedén eltitkolhassa vallását. Ha tehát Heidelbergtől eltekintünk, akkor nyilvánvalóan elsősorban a valóban sok unitáriust befogadó páduai egyetemre gondolhatnánk, ám meggondolkodtató, hogy nem csupán a matrikulában nem találjuk nevét, hanem az ebből az időszakból valamelyest mégiscsak megőrződött levezetésanyagban sem.

Hajlunk tehát arra, hogy 1574–1576 táján is Erdélyben tartsuk az unitáriusok ötödik püspökét, s erre az imént említett Adagia-kötet néhány további margináliája is ösztönöz bennünket. A bejegyzések zöme ugyan inkább arról tanúskodik, hogy miképpen folytatott párbeszédet az erasmusi *philosophia Christivel*, s ez az erős doktrinális hangoltság gátja is volt a személyes reflexiók elszaporodásának, néhány ilyen, illetőleg Erdély történetére vonatkozó azonban mégis megfogalmazódott, s ezek némelyike segítségünkre lehet az életrajz rejtélyeinek megoldásában is. Az ebből a szempontból legfontosabb megjegyzések kétségtelenül a kiadvány 687. oldalán olvashatóak, ahol Erasmus a keresztények közötti indulatos és erőszakhoz is folyamodó veszekedésekről beszél elítélően. A margóra írt latin nyelvű megjegyzések nem csupán azt panaszolják fel, hogy ugyanez figyelhető meg *nostra aetate in Transylvania*, hanem jelen időben fogalmazva szól arról, hogy az Erdélyben tevékenykedő három szentháromsághívő vezető személyiség – triteitarum tres primores Petrus Caroli, Benedictus Ilosvai, Dionysius Alesius – ugyanúgy hatalmaskodik és önkényeskedik, mint egykor a katolikus püspökök. A későbbi lapokon is többször együtt szereplő személyiségek közül Károlyi Péter 1573–1576 között a Partiumban lakó reformátusok püspöke volt,³² Ilosvai Benedekről azt tudjuk, hogy 1574 szeptemberétől tartózkodott Erdélyben, s szerepe volt az erdélyi reformátusok szervezeti megszilárdulá-

sában,³³ míg az 1577 májusában elhunyt Alesius az erdélyi magyarok püspöke volt.³⁴ Ezek a személyiségek együttesen 1574 és 1576 között tevékenykedhettek a Toroczkai által oly szenvedélyesen hirdetett igaz kegyesség ellenében, jelen időben tehát ekkor szólhatott tevékenységükről. Mivel Toroczkai nem az időben vagy térben távollévő ember pozíciójából beszél munkálkodásukról, arra gondolhatunk, hogy az 1570-es évek derekán, abban az időpontban tehát, amikorra külföldi peregrinációját valószínűsítették, Erdélyben tartózkodott.

Nem hallgathatjuk el ugyanakkor, hogy 1576 és 1579 júliusa között nincs nyoma itthoni tevékenységének, s ezért persze nem tarthatjuk teljesen kizártnak, hogy ekkor mégiscsak megfordult valahol külföldön. Másfelől azonban szinte bizonyos, hogy nem 1579 júliusában érkezett Marosvásárhelyre, hiszen kevésbé valószínű, hogy idekerülése után első teendői közé tartozzon az oly nagy jelentőségűvé vált kódex másolásának megkezdése. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a jelzett közel három esztendő időszaknak akár már a nagyobbik részét is Marosvásárhelyen töltötte, sőt esetleg korábban, közvetlenül a kollégiumi tanulmányok befejezése után is idehelyezhették például iskolamesternek. Mindezek persze igazolhatatlan hipotézisek, az azonban már jóval valószínűbb, hogy ittléte egy antitrinitárius gyülekezet létezéséről is tanúskodik, s ilyen értelemben hosszú ideig az egyetlen adat „az új haeresist, a Blandratáét bévett” városról. Sőt ennél jóval többről van szó: bizonyosra vehetjük, hogy ez olyan közösség volt, amely meghaladta az unitarizmusnak azt a mérsékelt változatát, amelyet az olasz doktor politikai megfontolásokból még ebben az időszakban is képviselt. Láthattuk ugyanakkor, hogy az itteni unitárius közösségben valamilyen funkciót betöltő Toroczkai 1579 júliusában kezdte másolni Jacobus Palaeologus igen terjedelmes, dogmatikai újításainak csaknem minden elemét tartalmazó, nagy összefoglaló munkáját. Az időpont szinte szimbolikus: egy hónappal korábban, 1579 júniusában ítélte börtönre a gyulafehérvári országgyűlés Dávid Ferencet, az erdélyi unitárius egyház püspökét, s július 20-án választották meg helyére püspöknek hősünk egykori tanárát, a kollégium rektorát, Hunyadi Demetert. Köztudott, hogy az elítélés oka a vallásújításokat megtiltó törvény megszegése volt, s bár nem tudjuk egészen pontosan, milyen tanokat hirdetett Dávid életének utolsó hónapjaiban, egészen bizonyos, hogy ez a nonadorantizmus valamilyen változata volt. Amikor tehát Toroczkai éppen ezekben a napokban lát hozzá Palaeologus művének lemásolásához, a leghatározottabban szembehelyezkedik a Blandrata által támogatott új püspök és környezete azon törekvésével, hogy visszakanyarodjanak a szentháromság-tagadás 1570 előtti változatához, kiiktatva a kialakulóban lévő felekezet történetéből a hetvenes évek izgalmas útkeresését. Csendesesen beszédes állásfoglalás volt ez, ám az is elképzelhető, hogy az ellenállás nyíltabb formáit is vállalta, csak ekkor még kevésbé ismert volta miatt nem szerepel azon eszerek és papok listáján, akik szembeszálltak az új püspökkel és legfőbb támogatójával, Blandratával.

Talán ez lehetett az oka, hogy hamarosan elhagyta a várost. A kódex 313. lapján és az említett Palaeologus munka végén ugyanis a következő megjegyzést olvashatjuk: *Finis 12. Decembris 1579 in Udvarhely*. Székelyudvarhely, a radikális antitrinitarizmus fontos centruma lett tehát életének következő állomása. Ez, továbbá a távozás időpontja arra készíthet bennünket, hogy őt is a meggyőződésük miatt menekülésre kényszerítettek közé soroljuk. Feltűnő mindenesetre, hogy a palaeologusi hagyományhoz hű antitrinitáriusok másik jelentékeny képviselője, Bogáti Fazakas Miklós is ebben a hónapban kényszerült elhagyni Kolozsvárt. Több kutató véleménye szerint az újonnan megválasztott püspök az első hónapokban még nem volt elég erős ahhoz, hogy minden fontos helyről kiiktassa a nonadorantizmus képviselőit. Így maradhatott 1579 decemberéig Bogáti a kolozsvári Unitárius Kollégium rektora, ám ekkor eltávolították, majd a nonadorantisták egyik legjelentősebb támogatójának, Gerendi Jánosnak a birtokán talált menedéket.³⁵ Hasonló történhetett Toroczkaival is, hiszen jól ismert, hogy a jezsuita források a Székelyudvarhely központú Udvarhelyszéket írják le a nonadorantista és szombatos eretnység gyűjtőhelyeként. A jezsuita jelentések arról is beszámolnak, hogy ezek az eretnőségek az itteni előkelők soraiban hatalmas pártfogókra találnak, s közöttük az 1580-as évek elején a legbefolyásosabbak a Kornis-család tagjai voltak.

Arról már nem szólhatunk dolgozatunkban, miképpen térhetett vissza kódexét szerencsére gondosan őrző unitáriusunk először Tordára, majd Marosvásárhelyhez legközelebbi helyként Radnóra, s miképpen vált a századforduló éveiben egyházának egyik legfontosabb személyiségévé. Csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy az utóbbi évek kutatásainak eredményeképpen nemcsak az lett nyilvánvaló, hogy jóval halála után nyomtatásban is megjelent kátéja Palaeologus mellett bőven merít a szombatoság alapforrásának tekintett Matthias Vehe Glirius munkáiból is,³⁶ hanem az is nagyon valószínűvé vált, hogy ő a szerzője egy olyan magyar nyelvű értekezésnek, amely az említett külföldi nagyságok és Johann Sommer teológia traktátusainak szintetizálásból alakít ki egy, a szombatoság irányában is nyitott radikális nonadorantista teológiát.³⁷ Ezt célszerű lesz szem előtt tartanunk, ha Dán Róberttel együtt annak akarnánk nyomára jutni, hogy honnan származnak az 1590-es évek forrásaiban felbukkanó vásárhelyi szentháromság-tagadók és leghíresebb képviselőjük, Borsos Tamás merész teológiai nézetei. Szándékosan nevezem így őket, hogy még a látszatát is elkerüljem a dolgozat elején már említett egyháztörténeti hagyománynak a szombatosokat az unitarizmusból kirekesztő szemléletét, amely rendkívül karakterisztikusan jelenik meg a jelenséget minden tekintetben eltúlzó Dán Róbert szóhasználatában, amikor a székely fővárosban tevékenykedő szombatos sejről beszél.³⁸ Mivel hosszabb tanulmányban lenne csak lehetséges bemutatnunk, hogy a 16. század végének és a 17. század elejének unitarizmusát lehetetlen leírni a bevett vallás és a szombatoság dichotómiájával, most csak egy mozzanatra utalunk. Az eddig feldolgozásokban jelentékeny marosvásárhelyi szombatos-

ként bemutatott Szabó Menyhért az említett egyháztörténet más helyén egy 1598-as dokumentum kivonatában a székelyvásárhelyi unitárius eklézsia tagjaként szerepel.³⁹ Most csak annyit állíthatunk, hogy Toroczka bizonyosan nem tiltakozott volna ez ellen az önmeghatározás ellen.

Jegyzetek

¹ *A Marosvásárhely és vártemploma*, szerk. Medvigy Endre, Bp., 1990. c. kötetben közölt tanulmányok mellett a kutatás helyzetéről jól tájékoztat Tonk Sándor bevezető tanulmánya: *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848*, bevezetéssel közlésezi Tonk Sándor, Szeged, 1994. V–XXII. (Fontes Rerum Scholasticarum VI.)

² Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *Historia ecclesiastica Transylvano-unitaria*. I. könyv. VI. szakasz. 8. cikkely. A szöveg hamarosan megjelenik a Bibliotheca Unitariorum c. sorozat IV. köteteként.

³ Balázs Mihály: „*A hit...hallásból lészön*” (*Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséről Erdélyben a 16. században*). Megjelenik a Szakály Ferenc emlékére összeállított kötetben.

⁴ Forgách Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról...*, in: Humanista történetírók, a válogatás, a szöveggyűjtés és a jegyzetek Kulcsár Péter munkája, Bp., 1977, 979–981. (Magyar remekírók)

⁵ Mivel a modern feldolgozások többnyire már csak a magyar fordításra támaszkodnak, célszerűnek lászik idézni a latin eredetit: „Postremum omnium cum Vasárhelyini trium nationum provincialium serenissimus princeps conventum, et quidem illum ultimum indixisset, inter cetera post gravissimas de reipublicae statu habitas deliberationes movet litem publice in templo cum pastore illius loci Franciscus Davidis de eadem re controversa in praesentia principis, ac multa incomposite et clamose egit. Cum forte fortuna incidere mentio dextrae Dei patris, pastor, a principe: Quid sit sedere ad dexteram Dei patris, iussus respondit: Esse, pari potentia et gloria regnare cum patre. Rex ad haec: Quis, inquit, hanc interpretationem docet? Respondet: Orthodoxi patres. Ibi est vestigio rex hanc vocem cachinno excipiens e medio indignabundus discessit. Altera die cum ad arcem Görgün dictam animi gratia exspatiaretur, carpento a via cursum deflectente, in truncum latus forte graviter impegit; inde insigniter laesus, paulo post concurrentibus multis aliis atrocissimis morbis, quibus alias tenerum corpus saepe obnoxium erat, non sine omnium maximo dolore planctu naturae concessit. eo praesertim anno, quo insani illi vertiginosi doctores, enthusiastis similes, scriptis etiam in publicum vulgatis, aureum illico saeculum sibi promittebant, fore, ut totus orbis Christianus in illorum sit consensus dogmata, ac sic futurum unum pastorem et unum ovile.” in: Christianus Scheseus: *Opera quae supersunt omnia*, ed. Franciscus Csonka, Bp, 1979. 358. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum)

⁶ Egy későbbi katolikus olvasatban ugyanakkor a halál oka az volt, hogy a bajor választófejedelem nem adta hozzá leányát. Amikor ugyanis Békes Gáspár értesítette erről, „cogitatione animum, moerore et indignatione morbum intendit, ac post gravia et diuturna cruciamenta, nulli interea patente conclavi, nisi Arium secuto, postridie idus Martii Albae Juliae vitam posuit.” *Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transsylvanicarum ... producta... ex praelectionibus R. P. Georgii Daroczi...*, Claudiopoli, 1737, 217.

⁷ Koncz József: *Göcsi Máté, a marosvásárhelyi ev. ref. egyházköztség legelső papja (1552–1585) Erdély harmadik református püspöke (1579–1585)*, in: Marosvásárhely és vártemploma, szerk. Medvigy Endre, Bp., 80.

⁸ *A nagyváradi disputáció*, kiad. Nagy Lajos és Simén Domokos, Kolozsvár, 1870. 62.

⁹ *Nagy Szabó Ferenc memoriáléja*, in: Erdélyi Történelmi Adatok, kiad. Mikó Imre, I., 1861, 173.

¹⁰ A legalaposabb tanulmány erről: Kathona Géza: *A heidelbergi káté deformálódása az antitrinitarizmussal vívott harcokban*, in: *Studia et Acta Ecclesiastica*, I. 1965. 93–129.

¹¹ Erről részletesebben: Balázs Mihály: *A Válaszúti komédia hátteréhez*, in: Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére, Bp. 1994. 179–180.

¹² A nyomtatásban is ránkmaradt meghívó és tézisek leírása: RMNY 305. A meghívóból bő idézeteket közöl: Kénosi Tózsér János: *De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania Bibliotheca Scriptorum Transylvano-Unitariorum*, compiled by Ferenc Földesi, Szeged, 1991. 69–70. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 32.)

¹³ Leírása: RMNY 300. Részletes tartalmi ismertetése: Nagy Barna: *Méliusz Péter művei*, in: *Studia et Acta Ecclesiastica*, II. 1967. 276–278.

¹⁴ Nagy Barna: *Méliusz Péter...*, 278. Kathona Géza: *Méliusz Péter és életműve*, in: *Studia et Acta Ecclesiastica*, II., 1967. 173–174.

¹⁵ Palaeologus, Jacobus: *Catechesis christiana dierum duodecim*, ed. Růžena Dostálová, Varsoviae, 1971. (Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych 8.)

¹⁶ Pirnát Antal: *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*, Bp, 1961. 188–190. Újabb leírása: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/ Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, compiled by Elemér Lakó, Szeged, 1997. No. 1669.

¹⁷ Dankanits Ádám: *Újabb adatok Toroczkai Mátéről*, in: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, IX. 1969. 107–109.

¹⁸ Lelőhely és jelzet: Bibliotheca Teleki și Bolyai F 232. Jelentőségéről legújabban: Bobzin, Hartmut: *Der Koran im Zeitalter der Reformation. Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa*, Stuttgart, 1995. (Beiruter Texte und Studien 42)

¹⁹ Jelzete: Bibliotheca Brukenthal, Tr./XV/68–74.

²⁰ Legújabb kiemelkedő színvonalú feldolgozás gazdag szakirodalommal: Kovács András: *A radnóti várkastély*, Kolozsvár, 1994. 21–24. (Erdélyi Tudományos Füzetek 215.)

²¹ Lásd: RMKT XVI. századi sorozat, XI. Budapest, 1999. 421–422. Korábbi életrajz: Binder Pál: *Adatok Pécsi János énekszerző életéhez (kb. 1550–1581)*, in: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, XX. 1976. 83–84.

²² Minderről részletesebben: Balázs Mihály: *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*. Budapest, 1998. 33–45. 166–196. (Humanizmus és Reformáció 25.)

²³ Lásd Lech Szczucki jegyzeteit a *Disputatio Scholastica* modern kiadásához. Utrecht, 1994. 186. (Bibliotheca Unitariorum III.)

²⁴ Kénosi Tózsér János–Uzoni Fosztó István: *Historia Ecclesiastica Transylvano-unitaria*, I. könyv. IX. fejezet.

²⁵ Jelzete: Bibliotheca Documentară Odorheiu Secuiesc 3279.

²⁶ Jakó Zsigmond: *A székyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története*, in: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976. 244. A feldolgozás kiindulópontja lehet, hogy Tonk Sándor kijegyzetelte az egyes közmondások Tordai János zsoldárfordító kezével beirt fordításait.

²⁷ Megjelenés előtt álló tanulmányunkban szóltunk már arról, hogy Toroczkai rendkívüli érdeklődést mutatott az erasmusi morálfilozófia iránt. Lásd: Balázs Mihály: *Erasmus und die siebenbürger Antitrinitarier*. Megjelenik az 1999 őszén tartott holland–magyar kapcsolattörténeti konferencia kötetében Sebők Marcell szerkesztésében.

²⁸ *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, 1992. 1785. sz. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.)

²⁹ *A Vallási-ellenzéki törekvések a magyar késő-reneszánszban* c. kéziratos kandidátusi értekezés 192–212. Az itteni kulcsfontosságú megállapítások egy része később bekerült az alábbi összefoglalásba: Keserű Bálint: *Die ungarische Literatur nach György Enyedi*, in: György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16-17th centuries, ed. Mihály Balázs, Gizella Keserű, Bp., 2000. 107–124.

³⁰ Pírnát Antal: *Arisztoteliánusok és antitrinitáriusok. Gerendi János és a kolozsvári iskola.* Helikon, XVIII. 1971. 363–392.

³¹ Ritoókné Szalay Ágnes heidelbergi peregrinusokra vonatkozó összeállítása a SZTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének könyvtárában.

³² Lásd: Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*, 296–297.; Nagy Kálozi Balázs: *Károlyi Péter*, in: *Studia et Acta Ecclesiastica*, II. 1967. 473–515.

³³ Lásd: Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*, 274.

³⁴ Lásd: Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*, 18.

³⁵ Pírnát Antal: *Gerendi János és Eössi András*, in: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1970. 680–684.; Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Budapest, 1973. 143–171. (Humanizmus és Reformáció 2.)

³⁶ Balázs Mihály: *Zwei unitarische Katechismen in Klausenburg 1632*, in: *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 38. 1993. 139–152.

³⁷ A kolozsvári Unitárius Kollégium egykori kéziratárának 1135. sz. kéziratáról van szó (*Az Istennek és az ő sz[ent] Fiának az Jesus Christusnak igaz ismeretiről, es az Szent Lélek felől valo igaz értelemről...*), amely Réthi János másolatában maradt ránk a 17. század elejéről. Az értekezésről írott részletes elemzésünk hamarosan megjelenik az Irodalomtörténeti Közleményekben.

³⁸ Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Budapest, 1987. 86. (Humanizmus és Reformáció 13.)

³⁹ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *Historia Ecclesiastica Transylvano-unitaria*. 2. könyv. IV. fejezet. 2. szakasz. Bizonyára ők azok a „vásárhellyi atyafiak”, akikről megemlékezik Bogáti Fazakas Miklós Apokalypsis-kommentárjának 1589-ben írott előszava is. Itt arról is értesülünk, hogy Bogáti jóval korábban elküldte nekik Karádi Pál hasonló tárgyú művéről írott véleményét. Az előszó kiadva: Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció...*, 230.

PAP BALÁZS

EGY TIZENHETEDIK SZÁZADI REFORMÁTUS – UNITÁRIUS HITVITA DOKUMENTUMÁRÓL – Csanádi Pál: Pöröly –

Csanádi Pál unitárius iskolamester, későbbi püspök *Pöröly* című írása több szempontból is érdemes a közlésre. Egyfelől azért, mert e jeles polemista művei javarészt csak kéziratban, vagy egyáltalán nem maradtak ránk, hiánypótló tehát közzétételük; másfelől jelentőségük nem merül ki annyiban, hogy láthatjuk Csanádit, mint az unitárius vallás elszánt harcosát, hanem lehetőség nyílik a 17. század első felében született, a szentháromság-tagadókat élesen támadó református művekkel szembeállítani egy olyan polemikus iratot, amely kontúrosabbá teheti, hogy valóban kemény csatározások folytak a két felekezet között, az eddigiekben ugyanis kevés olyan nyomtatvány vagy kézirat került napvilágra, amely bizonyíthatná, hogy a 16. század végi, illetve századfordulós pezsgő viták után nem egyszerűen a református

196

oldal indult rohamra a már-már alig pihegő ellenséggel szemben, hanem – akár e szöveg, akár a vele kapcsolatban kihüvelyezhető adalékok ismeretében jól körvonalazódik, hogy – igenis, teológiailag erősen felvértezett ellenfél várta őket.

Csanádi Pál életének történetét az Uzoni-egyház-történet¹ Makai István kolozsvári prédikátor a püspök sírjánál elmondott halotti beszédből szedegeti össze, erre a halotti beszédre hivatkozik forrásának említése nélkül Aranyosrákosi Székely Sándor *Unitária Vallás története Erdélyben*² című egyház-történetében is.

Csanádi egy Temesvár környékéről származó szabad állapotú erszénygyártó fiaként született 1572-ben, miután e buzgón vallásos iparos több gyermeke is meghalt. Apjának szándékában állt, hogy fiát vallásos pályára adja, de gondoskodni már nem tudott róla, mert a gyermek születését csak pár évvel élte túl. Előzvegyült felesége a neveltetés költségeit nem tudta állni, így az eklézsia közbenjárására egy külsőmonostori, rendkívül vallásos embernek, Csanádi Ferencnek adta a fiút, annak jobb sorsában bízva. Ez a Csanádi – akitől egyébként a későbbi püspök családneve is származik – a fiút a tógás diákok sorába léptette, így Pál Enyedi György tanítványaként vált 1595-ben, huszonhárom évesen a torockói iskola igazgatójává. Itt papi tisztársa a későbbi Enyedi fordító, Toroczkai Máté volt. 1597-ben, Enyedi György halála után Toroczkai került a kolozsvári eklézsia élére, s vele ment az ifjú Csanádi is Kolozsvárra, ahol Járai János után segédtanítóként tevékenykedett. Egy év elteltével a tordai gimnáziumban kapott hivatalt, az iskola igazgatójává tették. 1599-ben Mihály vajda fosztogató hadai Tordát is elérték, így Csanádi menekülni kényszerült. Az év végét már Kolozsváron töltötte, ahonnan hamarosan Kromer Andrással együtt itáliai tanulmányútra indult. Öt évi peregrináció³ után 1608. március 24-én mint filozófia- és medikusdoktor tért vissza Erdélybe. Kromer András hazaérkezett ugyanez év június 20-án⁴, s kettejüköt a kolozsvári iskola igazgatásával bízták meg. Csanádi 1613-tól mégis egyedül vitte a hivatalt, mert peregrinustársát abban az évben rablók gyilkolták meg Feleken. 1632-ben, Radetius Bálint halála után Csanádit választotta meg a dicsőszentmártoni közzsinat püspöknek. Több mint négy évi püspökség után, 1636. december 2-án vagy 5-én halt meg Kolozsvárt gutaütés miatt, és december 9-én temették el⁵ a Házsongárdi temetőben. Sírjának leírását Herepei János adja, ő fejtí meg, hogy egy réztáblát helyeztek el a püspök koporsójában, vélhetően annak nyakába akasztva.⁶

Életműve tekintetében sokkal átláthatatlanabb a helyzet. Az egyháztörténet-írók felettébb nagyvonalúan járnak el, amikor Csanádi munkáit igyeksenek lajstromba venni. Ferencz József pusztán kéziratos munkákat említ, Aranyosrákosi Székely Sándor is csak kéziratokról beszél, illetve egy 1615-ös munkát emel ki közülük, melyről a későbbiekben kicsit bővebben ejtünk majd szót⁷.

A leghasználhatóbb lajstrom a Uzoni-egyház-történetben olvasható, mely négy munkát jegyez fel, a következőket:

1.) *Amaz β. Mathe Evang. 28 Részben valo igéknek: Kereszteljetek Atyának stb. Sz: Irás szerint való igaz magyarázatja, melyet a Ngos Bethlen Istvánnak, Urunk Ő Nga Tanácsának, Hunyad Vármegye Ispánjának és Huszt Vára Fő Kapitányának kévánságára a Bibliából szedegetett Kolosvári Csanádi Pál Hazájának Oskolájának Mestere. A. Christi 1615. 28 xbr. Kézirat.*

2.) *Colloquium inter Paulum Csenadium Samosatenianum Rectorem Scholae Claudiopolitanae, et Stephanum Geleinum Orthodoxum Collegii Albensis Rectorem praesente Illustrissimo Principe Gabriele cum Augustissimo suo Comitatu, publice in minori Templo Albae Juliae institutum. Anno 1618 Die 28 Augusti.*

3.) *Argumentorum de Doctrina Triadis solutio. Per Clarissimum Virum Dominum Paulum Tsenadium Rectorem Scholae Claudiopolitanae tradita. A. 1620.*

4.) *Leges Scholae Claudiopolitanae concinnavit, ac Seniore mediante Nicolao Beke Köpeczi Anno 1626 publicavit.*⁸

A lista mostani tudásunk alapján már bővíthető. Bizonyosan hozzávehetjük a következő munkákat:

5.) *Peoreoly melliel amaz Szent Mathe evangeliomanak XXVIII dik részében valo igek feleoll; tudniillik: Keresztellietek Atyának, Fiának es βent Leleknek neweben: [stb.] Kézirat.*

6.) *Explicationes, simul & refutationes argumentorum, qua' ex Veteris et Novi Testamenti locis, pro confirmando Trinitatis dogmate, ab Adversarijs adferri solent. A Clariss[im]o viro d[om]jino Paulo Czenadio, Medicina ac Philosophia Doctore; nec non Rectore scholae Patria' Sua Claudiopolitana' tradita' Anno d[omi]ni 1626 die 19 Augusti.*⁹ Kézirat.

A későbbiek indokolják majd, hogy itt még egy zárójeles tételt említünk:

[7.) *Egy latin szöveg, mely az 1.) tétel kapcsán elindult hitvita tanúbizonysága szerint 1616-ban keletkezhetett.]*

A listán elsőként szereplő mű szoros kapcsolatban áll a most közreadandó *Pöröllyel*. 1615-ben Bethlen István gróf felkérte Csanádit (egyes források szerint megparancsolta neki), hogy értelmezze a Biblia egy igen kényes pontját, Máté evangéliumának 28. részét. E caputnak különösen a befejező része szerepelt igen gyakran a trinitárius-antitrinitárius viták napirendjén.

A felkérés vagy parancs oka ismeretlen, ténye mindenestere különösen elgondolkodtató. Elgondolkodtatóvá teszi két későbbi adat. Egyfelől az, amelyből esetleg arra következtethetünk, hogy Bethlen István és az unitáriusok viszonya az akkori és a későbbi fejedelmekétől eltérő vonásokkal rendelkezett. A későbbiekben többször idézendő Tóth Kálmán-tanulmányból¹⁰ egyértelműen látható, hogy éppen Bethlen Istvánnak a fejedelmet megkerülő támogatásával jelenhetett meg az *Explicationes*. Másfelől jóval későbbi adatunk van arról, hogy az a Laskai János, aki minden kétséget kizáróan Bethlen István pártfogoltja volt, nem tartotta helyénvalónak a szombatosok elleni 1638-as intézkedéssorozatot, hanem 'gyomroskodás nélkül' kívánta őket eltántorítani a 'zsidózó nézetektől'.¹¹

A sok rendelkezésünkre álló adat ellenére nem készült az eddigiekben a mecenatúráról olyan áttekintés, amely alapján biztosan állíthatnánk, hogy Bethlen István egy hangsúlyaiban a 'református' fejedelmekétől eltérő, a 16. században kialakult sokszínűséget jobban toleráló valláspolitikai letéteményese lenne.¹²

1615-ben tehát Bethlen Istvánnal is kapcsolatba hozható módon megszületik a fenti, Uzoni-féle lajstromban I.) számot viselő – mű, melyet a továbbiakban, az egyszerűség kedvéért *Magyarázat*ként jelölünk.

1616-ban kerül Maróti Traszki Lukács, akkor elhunyt prédikátor helyére a nagy tekintélyű Vári Alatus vagy Szárnyas János¹³, aki Bethlen Gábor kérésére érkezett Erdélybe, és 1620-ig Kolozsváron lelkipásztorkodott. További sorsa ismeretlen.

Vári kezébe került a *Magyarázat*, és első felindulásában többek között a „Mentiris Asine”, vagyis ‘hazug számár’ kifejezéssel felelt meg rá. Csanádinak fülébe jutott, hogy hosszabb válaszra készül ellene a református lelkész, de annak elkészültéig sem vesztegetve az időt, egy latin nyelvű feleletet készített a szidalomra, majd várta a hosszabb választ. 1617-re született meg Alatus műve, s Csanádi igen rövid idő alatt ezt is megválaszolta: ez a második, a viszontválasz a *Pöröly*.

Mielőtt azonban a vita rekonstruálására tennénk kísérletet, meg kell állnunk egy nem elhanyagolható kérdésnél.

Pusztán kéziratos formában terjedhetett-e a *Magyarázat*, az 1617-es Vári válasza, illetve a *Pöröly*?

Némely *Pöröly*-beli mondat sejteti az esetleges nyomtatást is:

„Noha sokáig gondolkodtam becsületes Uraim azon, ha ez kis írasomat, mellyet ez nyáron, két hét alatt az Szárnyas János prédikátor, az előbbi írasomra való alkotmatlan írása ellen commentáltam, Kegyelmeteknek merészleném ajánlani, így hogy az Kegyelmetek becsületes neve alatt kelne ki; holott ilyen nagy méltóságos dolgoknak, az mineműiek itt tractáltatnak meg vizsgálására, én magamat igen gyengének és erőtlennek tartottam: Mindazáltal így tetszék illendőbbnek, hogy kegyelmeteknek először be mutassam, és az Kegyelmetek censurája után, ha méltó leszen, egyebekkelis közöljem. Előbben ezert; mert mikor rövidebb és nem ilyen derekas dologról való írasomat offeráltam kegyelmeteknek, jó kedvvel látta és excipiálta tőlem.”

„Mert az mely locusokat az könyv margójára jegyezgetett széllel, [...]”

„Ez meg ígirt írásának ki adása felől való várakodásban azért voltam másfél esztendeig:”

Az első idézet a városi tanácsnak dedikált részből való, a második egyike azon helyeknek, ahol arról beszél Csanádi, hogy Vári széljegyzeteket készített művéhez, a harmadik pedig a *Pöröly* megírásának előzményeit taglaló részből származik.

Ezek fényében talán nem tűnik a fenti felvetés, illetve az azt magyarázó gondolatmenet. Csanádi egy „nem oly derekas munkája” megérte, hogy a városi tanács cenzúrája után kinyomtatassék, legalábbis ezt enge-

di sejteni, hogy „egyebekkel is közölték”. Könnyen elképzelhető, hogy a *Magyarázatról* lehet szó, lévén 1617. előtt megírt egyéb Csanádi művet senki sem említ, s maga Csanádi is a „rövid” és „summás” jelzőkkel illeti, logikusnak tűnik akként azonosítani, feltéve, hogy a „nem oly derekas” jelzős szerkezet nem a mű témáját, hanem terjedelmét illeti.

Ha mégsem a *Magyarázatról* szólnak az idézett sorok, akkor viszont ki kell egészíteni mind a Csanádi életművet, mind a nyomtatványok jegyzékét egy, az eddigieknél is ismeretlenebb munkával.

A *Pöröly* tekintetében hasonló a helyzet, hiszen a kezünkben lévő szövegből kitűnik, hogy szerzője kiadásra szánta, viszont nem ismerünk olyan forrást, amely megerősítené a tényleges edíciót.

Vári művével kapcsolatban nem merülhet fel ilyen erőteljesen a nyomtatás gondolata. A második idézet szerint Csanádi a szöveg kiadását várja, de érthető ezen ‘kézből való kiadás’ is. Megingatja ez elképzelést az is, hogy – az unitárius tanár elmondása szerint – az Alatus művet a városi tanács a szerző kérésére adta át neki, míg Várinak a *Magyarázat* – a *Pöröly* tanúsága szerint – a kezébe akadt.

A *Magyarázat* és a *Pöröly* publikálása mellett egyéb érvek is felhozhatók. Tóth Kálmán Makai Nyíró Jánosról szóló tanulmányában részletesen kifejti a kolozsvári Heltai-nyomda újraélesztésének történetét, melyet az unitárius felekezet és a város támogatott, elsősorban azért, hogy napvilágra kerülhesen Toroczkai Máté Enyedi fordítása.

A nyomda 1616-ra üzemképes volt, egy kalendáriumot nyomtattak ki benne, további kiadványokról biztosat nem tudunk,¹⁴ mindenesetre a kolozsvári nyomda rendelkezett elegendő szabad kapacitással egy kisebb terjedelmű s kis példányszámú munka kiadására. A városi tanács cenzúráján átmenni pedig vélhetően egy művelt unitárius iskolaigazgatónak nem okozhatott különösebb gondot, tudva, hogy a város bírái elkötelezett szentháromságtagadók voltak.

A kolozsvári unitáriusok ekkorra már régen tervezték Toroczkai *Explicationes* fordításának kiadását. A munkát a legnagyobb titokban szervezték, még arról is esett szó, hogy – helybéli nyomda nem lévén – esetleg Lengyelországban kerüljék sajtó alá. Toroczkai halálával eldőlt a kérdés: nem volt, aki felügyelje a rakóvi munkálatokat.¹⁵

Eme – dogmatikai támadást tervező – elvekkel könnyen jöhetett közös nevezőre egy unitárius tanokat erősítő írás, ráadásul Bethlen István nevét is említve címében, s legalább ennyire kapóra jöhetett a *Pöröly*, amely a mégcsak nem is Erdélyből származó, hanem a református fejedelem hívására érkezett, ‘jöttment’ Vári Szárnyas János prédikátort gyalázkodó, műveletlen emberként tünteti fel.

A most közreadott szövegről jó okunk van tehát feltételezni, hogy kinyomtatták, de azt bizonyosan, hogy szerzője nyomtatásra szánta.

A *Pöröly* figyelmes elolvasása után két, egymásnak gyökeresen ellentmondó elgondolás kínálkozik a szöveg terjedelmét illetően.

Elképzelhető egyfelől, hogy a teljes mű ránk maradt, s ezt valószínűsíti is néhány tény.

A *Pöröly* szövegéből világosan látható, hogy Vári Szárnyas János írása nem volt nagy terjedelmű, pusztán néhány levélnyi, nem valószínű tehát, hogy lényegesen hosszabb cáfolatot érdemelt volna a most közreadandónál¹⁶. Az is ezt az elképzelést támasztja alá, hogy a marosvásárhelyi Teleki Tékában őrzött Ms 204-es jelzetű, lényegesen későbbre datálható *Pöröly*-másolat terjedelmében teljesen megegyezik emezzel. A két példány közti eltérések tartalmi és terjedelmi szempontból sem számottevőek.

Elgondolkodtató azonban, hogy a marosvásárhelyi másolatban a szöveg két, egymástól jól elkülönülő darabja, tudniillik a városi tanácshoz írt rész, valamint a keresztény olvasónak címzett ajánlás sorrendje épp fordított a kolozsvári példányhoz képest. A későbbi változatban az olvasóhoz intézett ajánlás van elől, s azt követi a terjedelmesebb másik egység. Ez a sorrend azt az elgondolást erősíti, hogy a szöveg ténylegesen ilyen hosszú, s a városi tanácsnak dedikált rész a tulajdonképpeni Vári-cáfolat.

A másik feltételezés a kolozsvári példány sorrendjéből adódik. Ha a városi tanácshoz írt darab után következik a keresztény olvasónak címzett ajánlás, az a mű folytatását sejteti, csakúgy mint a fent idézett „nem oly derekas” jelzős szerkezet is, amely az 1615-ös *Magyarázatra* vonatkozik.

A felcserélődés jelenségére legkézenfekvőbb magyarázatnak az tűnik, hogy egy szétesett, vagy még be nem kötött nyomtatvány lapjainak sorrendjét egyik forrásunk jól, a másik pedig épp fordítva határozza meg. Ez a feltevés teret enged mindkét elméletnek, hiszen lehetett ekkora a mű valójában, és nem zárja ki azt sem, hogy a tervezett kiadás a kinyomtatás elején elakadt, és nem kerültek sajtó alá azok a részek, melyek a hosszabb művet tartalmazzák.

A most közreadott szöveg(részlet) mindenesetre igen fontos bizonyítéka annak, hogy a nagy terjedelmű református vitairatok támadottjai nem voltak hang nélkül, mégha eddig számunkra némának tűntek is.

CSANÁDI PÁL TOVÁBBI HITVITÁI

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és az erdélyi református egyház elöljárói komoly lépéseket tettek, hogy az országban a református vallást uralkodóvá tegyék. Megemlíthető Keserői Dajka János háromszéki útja, ahol ravasz, jóindulatúnak legkevésbé sem nevezhető módszerekkel lépett fel a szentháromság-tagadók ellen. Az efféle erőszakos térítések mellett a fejedelem polemikák szervezésével is szerette volna csökkenteni az unitárius befolyást, és e szándékát Keserői is támogatta mindaddig, míg püspökké nem választották.¹⁷

A későbbi püspök 1617-ben éppen Csanádival hitvitázott, az egy évvel későbbi vita alkalmával viszont már Geleji Katona István képviselte a re-

formátusokat az unitárius igazgatóval szemben. Keserűi ekkorra lett püspök, s már ebben az évben meglátogatta Háromszéket.

A jezsuita Vásárhelyi Gergely rendfőnökének írt levele szerint a fejedelem 1618-ban Szent Mihály napja utánra hitvitát tervezett Enyedi *Explicationes*ének cáfolata okán, ahol polgári öltözetben jezsuitákat is szívesen látott volna. Egy későbbi levélben már Cserneki János Erdélybe küldetését is kéri ez ügyben. 1619 januárjában Muzio Vitelleschi rendfőnök ellenzi a nyilvános vitát, egy májusi Vásárhelyi-levél pedig már arról tanúskodik, hogy – szót fogadván – ki is mentette magát alóla, s az *Explicationes*-cáfolat azóta sem készül.¹⁸

Más forrásokból is van tudomásunk hitvitákról, melyek a református és az unitárius felekezet között zajlottak.

Ilyen az 1618-as gyulafehérvári, melyről rendelkezésünkre áll néhány – a tisztánlátáshoz aligha elegendő – adat.

A vita időpontját pontosan meghatározni lehetetlen, annyi valószínűsíthető, hogy ez év őszén a gyulafehérvári kisebb templomban, Bethlen Gábor fejedelem és udvartartása jelenlétében került rá sor.

Bod Péter után határozza meg Szinnyei a szeptember 19-i dátumot, a Uzoni-féle egyháztörténet viszont augusztus 29-re teszi. Vásárhelyi Gergely tanúbizonysága szerint a fejedelem Szent Mihály nap – tehát szeptember 29. – utánra tervezett hitvitát, még szeptember 22-én kelt levelében is ír erről, s 1619 májusában számol be rendfőnökének arról, hogy – az ariánusok nagy örömeire – kimentette magát alóla.

Nem lehetünk biztosak afelől, hogy ugyanarról a polémiáról lenne szó, de cáfolni sincs elég bizonyíték a kezünkben. Ha Vásárhelyi a Csanádi–Geleji vitáról írt, s ezt más források is öszre teszik, az időpont pontos meghatározásakor talán megkockáztatható, hogy Uzoni ad meg rossz hónapot: szeptember 29-e ugyanis pont Szent Mihály napja, s 1618-ban e nap épp vasárnapra esett.

Tovább nehezíti a pontos időpont meghatározását, amiképp Geleji Katona megemlékezik az ügyről. Ő ugyanis 1617-re datálja latin nyelvű megemlékezésében.¹⁹ Ugyanarról a vitáról lehet szó, melyet Bod – ő Melotai Nyilas *Speculum Trinitatis*a nyomán – 1618-ra tesz, hiszen a végkifejlete szerint Bethlen haragját vonta magára Csanádi, amikor Krisztust csinált istennek nevezte.²⁰

A latin leírás szerint a gyulafehérvári kis templomban egy P. Ts. monogramú kolozsvári iskolamesterrel vitatkozott Geleji, s Krisztust csinált istennek mondta.²¹ Ugyanő magyar nyelvű munkájában, a *Titkok titkában* elősorolja a reformátusok győztes hitvitáit, úgymint a 1568-as gyulafehérvárit, 1569-es váradit, majd az 1617-es gyulafehérvárit, ahol – egy néven nevezett – Csanádi Pállal mérkőzött meg, illetve egy minapi kolozsvári vitával zárja a sort, melyen Bisterfelddel szorongatta meg az unitáriusokat.²²

A dátum pontosságát nem firtatva tovább is lehet olyan érzésünk, hogy Geleji szándékosan torzítja az eseményeket. A vitáról rajta kívül csak fegy-

vertársa, Melotai emlékezik meg (s ő sokkal korábban, 1620-ban), illetve egy korabeli – a Csanádi művek kapcsán már hivatkozott – református latin leírás szól róla. Geleji kihasználja, hogy egy külföldi kiadványban, latinul, egy torzított név mellett emlékezhet meg a történekről, majd mikor magyarul beszél róluk, az események elkendőzésével pusztán az eredményt könyveli el. Torzítást van okunk feltételezni, ha megfigyeljük, milyen vitatkozásokot állít párhuzamba a Csanádi-féle polémiával. A két citált 16. századi pengeváltás az unitarizmus elfogadottá válásához vezetett, ennek tükrében nem feltétlenül hihető az 1617-ben vagy 1618-ban esett megsemmisítő erejű református győzelem: úgy tűnik, hogy a megemlékezés elsősorban propagandacélokat szolgál.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ez a munka a negyvenes években született, így az időpont lehet, hogy egyszerűen a megkopott emlékeknek köszönhetően torz. Ez a kitétel azonban semmi esetre sem halványítja el a történet kétféle felmondásának ellentétes voltát.

Bővebb kifejtésétől eltekintve meg kell emlékeznünk e helyen egy másik Csanádi-vitáról is. Ennek kezdőpontja a dolgozat eleji lajstrom harmadik tétele lehet. Az *Argumentorum de Doctrina Triadis solutio* című 1620-as szövegre ugyanis választ írt Tállyai Z. Márton *Anatomae Samosatanianismi* címmel. A címevel említett mű szerzőjének nevét Tállyai elhallgatja²³, de az egyháztörténet, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának egyik Tállyai példánya alapján bizonyosan meghatározhatjuk Csanádit szerzőként. Zoványi Jenő is e két szerző vitájáról beszél lexikonában.

E viták további okokat szolgáltatnak arra, hogy ne feltételezhessük, hogy a 17. század eleji unitárius-református – tágabb értelemben az erdélyi felekezetek közötti – viszonyt kellő árnyaltsággal látjuk. Elgondolkodtató mindenestre a korabeli unitárius krónika hiánya, enélkül ugyanis hipotéziseknél biztosabb állítások nem fogalmazhatók meg sem a két felekezet polémiáit, sem annak irodalmi vagy irodalomtörténeti hozadékait illetően. Az újraépülő unitárius nyomda s annak e dolgozatban feltételezett nyomtatványai mindenestre bölcs, taktikus ellenállást engednek sejteni a megerősödő reformátusokkal szemben. A tudhatatlan kimenetelű hitvitákon az unitárius jelenlétén kívül – egyes jelek alapján – feltételezhető a helytállás is, s egész bizonyosan kijelenthető, hogy az unitárius-ügy Bethlen valláspolitikájának központi helyét kapta meg.

A tízes évek végén Keserői, majd lényegesen később, Geleji Katona püspökségével a református térnyerési politika erősödése figyelhető meg. Az unitáriusok fejedelmi támogatás híján dogmatikailag és ideológiailag próbálták szilárdítani helyzetüket az egyre nehezedő körülmények között.

Jegyzetek

¹ Kénosi Tözsér János, Uzoni Fosztó István és Kozma Mihály latin egyháztörténetéről, az *Historia ecclesiastica Transylvano-unitaria* című műről van szó, melyet a 20. század derekán

fordított magyarra Márkos Albert. A fordítás kéziratos, de hamarosan megjelenik a teljes latin szöveg, valamint magyar fordítása is.

² Ar. Rákosi Székely Sándor: Unitária Vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839. p. 100.

³ Explicit adat nem áll rendelkezésünkre, hogy pontosan hol tanult Csanádi, a szerzett orosz diploma Páduát teszi valószínűvé.

⁴ Tonk Sándor a visszaérkezés dátumát június 8-ára teszi. Az anomália nem bír jelentőséggel, mindazonáltal a pontosság kedvéért megjegyzendőnek érezzük, hogy a citált egyháztörténet adatának forrásaként Kromer naplóját jelöli meg. vö.: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700; Szeged, 1992.

⁵ „5 Decembris. Holt meg nagy hertelen amaz bölc, tudós, istenfélő Csanádi Pál, az kolozsvári püspök, az ki püspökséget viselheté csak négy esztendeig s két hónapig nagy szorgalmatossággal, az ki az fejedelmek körül is kedves volt jó medicusságáért; nőlen volt mind életének rendiben, az ki az várost szolgálta 28 esztendeig és holt meg 64 esztendős korában, lött temetése die 9 Decembris nagy solennitással.” vö. Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606-1654). in Kolozsvári emlékirók. Kriterion, Bukarest, 1990, p. 169.

⁶ A Nemzeti Társalkodó hasábjain 1841. második félévében jelent meg egy közlés arról, hogy Kolozsvárt egy réztáblára akadtak sírásás közben, s e táblácska vélhetően Csanádi Pál koporsóját díszítette. A közlésről megemlékezik Sándor István is Aranyosrákosi Székely Sándor egyháztörténetét illető kiegészítéseiben „Ugyan ezen 135^k levélen leírt Csanádi Pál Püspökről még azt jegyzem ide, a' mi az 1841^{évi} Nemzeti Tar'salkodo If' fél éve 13^{dik} szánya alatt van: t. i Ennek 1841^{évi} egy bécsi hüvelyk hossznyi és ugyan annyi szelességű Réztábla Emlékét találták fel a Kolozsvári Temetőben Két át fűrt füle van középen, melynél fogva hihető – egykor – koporsójához volt szegezve, s meg volt aranyozva, mely néhol lekopván, Krispán fogta bé. Az Irás rajta e' volt: D. O. M. I. – Paulus Czenádi Claudiopolitanus, Philosophiae ac Medicinae Excellentissimus Doctor hoc tumulo Conditus est; qui post multas peregrinationes is scholam patriae ab amplissimo Senatu Claudiopolitano 1608 introductus ad annos XXIV, magna cum laude rector extitit pius autem senex ab ecclesia pià A.1632 in superintendenten electus 4. annos praestantissime floruit. Obiit die 3a Decembris A. 1636 aetatis verò suae 65. apoplexia ereptus.” in Tiszt. Székely Sándor Úrnak 1839ben kijött „Unitária vallás története Erdélyben” című könyvére tett eleg[y]es jegyzései Jánosfalvi Sándor Istvánnak mellyek tisztában le irattak 1863ban. Kolozsvár, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, MsU 958. p. 192. A réztábla történetét Herepei János fejtette meg. vö. Herepei János: Csanádi Pál unitárius püspök, orvos és egy régi gyökerű temetkezési szokásunk. in Adattár III. Budapest-Szeged, 1971, pp. 481–492.

⁷ „Életében gyakran volt jelen Gy. Fejérvárt a' fejedelem előtt tartott egyházi - vetélyeken, Gelei István Gy. fejérvári iskola igazgatóval tartott vetély – iratai néhol léteznek ma is, – írt több munkácskát, melyek kéziratban maradtak legteljesebb, mellyet a' keresztségről írt Bethlen István kívánatára 1615.” in Ar. Rákosi Székely Sándor: Unitária Vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839, p. 185.

„Csanádinak kisebb szabásu munkái között, melyek szintén csak kéziratban maradtak, nevezetesebb az, melyet a keresztségről írt Bethlen István kívánatára.” in Ferencz József: Az Unitárius egyház története Kolozsvár, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, MsU 1537.

⁸ vö. Kénosi Tözsér János: De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania. Összeállította: Földesi Ferenc. Szeged 1991, 97., 145.

⁹ A kézirat egy kolligátum része, amely a kolozsvári akadémiai könyvtár birtokában van, a református gyűjtemény részeként. A szöveg jelzete MsR 1562, előtte az 1561-es jelzetű *In genere contra omnes locos controuersos* [...] kezdetű kézirat, utána az 1563-as jelzetű *Istitutio Christiana Relligionis* kezdetű szöveg található.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a református gyűjtemény eme kézirata elgondolkodtató egyezéseket mutat az unitárius anyag egyik kolligátumával. Az MsU 1414-es kolligátum bizonyos darabjai megegyezni látszanak amazzal. Az MsU 1414–24-es kézirat (*In genere*

contra omnes locos controversos argumenta) az MsR 1561-el, az MsU 1414–22 (*Brevis institutio de religione Christiana secundum scripturam*) az MsR 1563-mal mutat hasonlóságot. Ennek fényében nem tűnik merész elképzelésnek, hogy ugyanezen unitárius kolligátum MsU 1414–11 (*Argumenta quae ab adversariis pro summa Christi Domini divinitate adversarii solent adferri...*) az MsR 1562-es Csanádi szöveg egyik változata lenne. A sejtést azonban mindezidáig nem állt módunkban ellenőrizni.

¹⁰ Tóth Kálmán: Könyvnyomtató Makai Nyíró János deák. in Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár–Bukarest, 1957, pp. 587–607.

¹¹ Tarnóc Márton : Bevezetés in Laskai János válogatott művei. Magyar Justus Lipsius. Akadémiai, Budapest. 1970, pp. 13–61.

¹² Az ezzel kapcsolatos dilemmákat jól érzékelteti Monok István alábbi - talán túlságosan is bonyolult felépítésű mondata: „*Úgy tűnik, hogy id. Bethlen István fejedelemmé választásakor egy közigazgatásbeli értelmiségi csoport s a közügyekben szerepet játszó nemesség között szabályos szövetséget, az 1636-1638-as eseményekkor - vizont a hatalomból kizártakon, vagy a nótaperekben s az erőszakos birtokszerzésekben sértettek kivül - egy, a vallási ügyek intézésében előtérben lévő, vagy e téren sértett társaság tömörül id. Bethlen István mellé; inkább hipotézis, hogy olyanok is, akik esetleg államelméleti, erkölcsi megfontolásokból ellenezték Rákóczi fejedelemségét.*” Monok István: Cseffei László 1592–1662. in Századok, 1988/4. pp. 622–647.

¹³ Vári életéről nagyon keveset lehet tudni. Wittenbergi peregrinálásáról vannak ismereteink. 1591 májusában egészen biztosan ott tartózkodott, de a következő évben kitiltották az egyetemről. Neve fennmaradt ajánlásokban, így Szentkirályi Benedek *Vindicatio Locorum Veteris Testamenti* című Enyedi-cáfolatának ajánlásában, Melotai *Speculum Trinitatis*ának előszavában említi és ott találjuk e mű református vizsgálóbizottságában. vö. Herepei János, Adattár I. Szeged, 1965, p. 81, 139, 177. Szilágyi István: Az erdélyi anyaszentegyház közzsí-natainak végzései kivonatban. in Magyar protestáns egyházi és iskolai figyelmező 1872.: Heltai János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1598-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. in OSzK évkönyv, 1980. pp. 243–346.

Bethlen Gábor „... *nagy serénységgel gyűjté maga mellé Magyarországból az tudós egyházi embereket, őket számosan tartani, istenesen éltetni, szorgalmasan gondjokat viselni, tanításokat kegyesen hallgatni, bennök gyönyörködni, s egyebek előtt velek dicskedni, minemü Joannes Keserűi erdélyi keresztyén püspök, Joannes Alatus, Stephanus Deési, én is méltatlan voltomra, kit fölséged az magyarországi püspökségből behozata, és az négy esztendőök alatt kegyesen táplála.*” vö. Melotai Nyilas István: *Speculum Trinitatis*. Debrecen, 1622. RMK I. 521. Az idézet alapjául szolgáló modern kiadás: Melotai Nyilas István: *A Speculum Trinitatis előljáró beszéde*. in Bethlen Gábor emlékezete. szerk: Makkai László Magyar Helikon, Budapest 1980 pp. 285–293.

¹⁴ Tóth Kálmán i. m. pp. 587–607.

¹⁵ Tóth Kálmán i. m. pp. 604–606.

¹⁶ Csanádi Pál írásából nem dönthető el egyértelműen a Vári-mű terjedelme. Egyfelől oldalakra (levelekre) hivatkozik, másfelől viszont megemlíti, hogy negyvenöt caputból állt. (Egész pontosan negyvenhatból, a *Pöröly*ből ugyanis kiderül, hogy a református prédikátor véletlenül! két tizenkettes caputot írt.) A caputok hosszáról azonban nincsenek információink.

¹⁷ vö. Csifó Salamon: A vallás története Háromszék-vármegyében. in *Keresztény Magvető XXXI.*, pp. 157–166.

¹⁸ Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. szerk.: Balázs Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István Adattár 26/1–2. p. 326, 329, 340, 354.

¹⁹ Az időpontot illető zűrzavart kiegészítendő meg kell emlékeznünk egy – a kérdést extremitásig vivő – nézetről is.

„*Erős polémiák folytak a reformátusok és unitáriusok között is. Ugyanis Csanádi Pál kolozsvári unitárius tanár kikelt a szentháromság tana ellen. Ezért Bethlen Gábor 1617-ben Gyulafehérvárra idézte, hogy az egész fehérvári udvar jelenlétében nyilvános vitaközlésben*

védelmezze tulajdonképpeni álláspontját. A református részről Keserői Dajka Gábor püspök lépett föl ellene és oly sikerrel verte vissza állításait, hogy Csanádi legyőzve távozott onnan.

Ezután többen is írtak a háromság védelmére; de legtöbb alaposzággal és bizalommal Geleji Katona István, aki már előbb az ő Praeconum Evangelicumában is hatalmas érvekkel szállt síkra a zsidózók és az unitáriusok ellen. 1641-ben [sic!] az unitáriusokkal rendezett nagy nyilvános vitatkozást, melyen a fejedelem megjelent egész családjával.

Az unitáriusok részéről Csanádi Pál kolozsvári tanár vitte a szót, akit néhány tanár- és tanító-társa is elkísért. Az unitárius lelkészek, akik csak nem régen vereséget szenvedtek a szombatosokkal folytatott vitában, ezúttal nem mertek megjelenni, és így Geleji-nek és Bisterfeldnek könnyű volt a diadala.” Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest 1904–05, pp. 311–312.

²⁰ A fejedelem haragját illetően más nézetek is vannak. „Csanádi Pálnak szerencséje, hogy Bethlen Gábor fejedelem nagylelkű és igen türelmes uralkodó s nem engedi bántani az unitárius hittudóst, mikor már előbb az a vita hevében «nem igazi Istennek, hanem csinált istennek» mondja lenni Jézus Krisztust.” in Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete III. Budapest. 1931, p. 139.

²¹ „Recordor singularem, mihi Rectorem hoc loco agenti, cum quodam Samosatensiano principio, Rectore Scholae majoris, ut vocant, Claudiopolitanae, P. Ts. disputationem incidisse publicè in templo minori, Collegio nostro contiguo, praesente Serenissimo b. m. Principe, cum splendida ac frequenti sua aula, ac Proceribus diversae religionis, anno Christi 1617. qui apertis Scripturae sacrae testimonijs convictus, Christum. Deum esse fateri est coactus, sed insidias ut solent, aliquamdiu occultabat; at cum arctius constringeretur, fraudem detexit, & Christum factum esse Deum dixit, abusus ad id probandum loco Pauli Gal 4.4. Emisit Deus filium suum factum ex muliere. ubi Apostolus non docet Christum à Patre Deum esse factum, sed Filium Dei ex muliere, h. e. ex matre virgine, quae ratione-sexus mulier dicitur hominum factum. Cum oppugnares illum ex loco Pauli Rom. 9. 5. Qui est super omnia Deus benedictus in secula, quod elogium suprâ c. 1. 25. Creatori tribuitur. Ergò Christus quoque; est Creator, & non creatus, vel factus, Deus; augebatur vehementer, & se scrutiabat, calvitium fricabat, nec se expedire proterat; concessit enim locum de Christo sonare, quod Enyedî negat. Jucundum admodum spectaculum Serenissimo Principi & Orthodoxis ejus aulicis torsione sui praebeuit.” in Geleji Katona István: Praeconii Evangelici. [RMK II 552.] p. 522.

²² „Noha ezekvel az ujjito Kettősökvel, a' vagy két egyenlőtlen Isteniekvel, a' mi b. e. eleink, a Keresztvény tudos Tanítok egynéhányszor a' szent írásnak fegyverével diadalmason harczoltanak, ugy mint az itt Gyula-Fejir-váratt lött disputatioban 1568. esztendőben, a' Váradiban an. 1569. mi is ugyan itt an. 1617. az üdvözült kegyelmes Urunk, és sok fő Uri rendek előtt, a Kolozsvári Nagy Scholai mestervel Tsanádi Pálval, köz helyen, a' Kis templumban, hogy e minapi Kolosvarit [mellyről majd léssen szövé] ne emlitem, még-is mind az-által a' Szent Lélekvel nyakosan ellenkezővén, mind es napiglan azt a kárhuzatos tévelygést, sokan közzülök vakmeröven állatják, oltalmazták és tehetségek szerént propagalják, elébb-elébb homlitgatják. De így akar a' böls Isten minket az írásoknak szorgalmatosban valo vizsgálátásokra, és a' gyakorlatos vigyázásra, s' könyörgésre serkentgetni, egyébként ha azok ösztönül oldalukban nem volnának, el tynulnánk.” in Geleji Katona István: Titkok titka. [RMK I. 772.] p. 20.

²³ „Incidi Claudiopoli Transylvanorum, fatio verum non stoico, sed divino, in Manuscriptum quodam, sub hoc titulo: Argumentorum de Doctrina Triadis solutio (nomen authoris de industria dissimulare malo plane, quam macula nominis illius chartam inficere) tradita anno 1620. Dixi manuscriptum fuisse: Nam impressum exemplar fateor me habere non potuisse. Dubio procul pauca debeant extare exemplaria, aut fere nulla, aut foetus hic nunquam alias vidit lumivaria. Si posterius absque injuria parentis pario, ne cum tineris et blattis rixetur.” in Tályai Z. Martinus: Anatomae Samosateneianismi. Leyden 1634. [RMK III. 1503]

Pöröly¹

melliel amaz Szent Mathe Evangeliomanak XXVIIIdik részében való igek felöl; tudniillik:

Keresztellietek Atyanak, Fiunak es szent Leleknek neweben.

Vari Szarniass Janos, mostan Coloswaratt lewö calvinista praedicator által irattatott szent Iras Köuüll walo Ellenkezésétt, Coloswari Czenadi Paal, hazaianak schola mestere, az ö előbbj magyarázattianak derekasb confirmálására, el rontia, es semmje teszi.

Anno a nato Christo, Millesimo sex centesimo decimo septimo, Mense septembri.&c.

2 ad Thimoth: I. versu decimo tertio.

Expressam formam teneto sanorum verborum, quoe a me audisti, cum fide & charitate in Christo Jesu. &c.²

Az nemess es hiress ne vess Kolosvari Tanacziban lewö bölczi itéletü szemelieknek: Gellien Imrehnek, fő bironak; Radnothi Istwannak, kiraly bironak; az töb beczületes uraimmall es patronusimmall egjetemben, Istentöl az Jesus³ Christus által, lelki es testi szent aldasokatt kewanok&c.

Noha sokaigh gondolkodtam beczületes Uraim azon, ha ez kis irasomatt, melljet ez nyaron, kett hett alatt, az Szarniass Janos Proedicator, az előbbi irasomra walo alkolmattlan irasa ellen commentaltam, Kegyelmeteknek merezlenem ayanlanj, igy hogy az Kegyelmetek beczjületesse newe alatt kelne ki; holott illien nagi meltosagoss, dolgoknak, az minemüek itt tractaltattnak, megh visgalasara, en magamatt igen gjengenek es eröttlennek tartottam.

Mind az által igj teczek illendöbnek, hogj kegyelmeteknek előzör be mutassam, es az Kegyelmetek censuraia uthan, ha melto lezen, egjebekkelis köszölljem.

Elöben ezertt; mert mikor röwidgjebb es nem illien derekas dologrol walo irasomatt offeraltam kegyelmeteknek, io kedwell latta es excipialta töllem.

Masodzor; mert az velem ellenkező baynak, egi reszentt Kegyelmeteknekis dedicalta irasatt, melliben lattatik tanittanj es regulatt szabnj, mikeppen itillien kegyelmetek ez uthan az religio felöll, es engemetis, ugjmint karomkodo embertt (az mint ö szoll) refrenallion, es megh szabolazzon melto dologh azertt, hogi ha ö igassagatt; ha wagion valami, kegyelmetek eleiben tamasztia, azon feleletemetis megh hallia kegyelmetek, es igy az vadlas es menttsegh közt, itiletett iobb modgjawal tehessen kegyelmetek.

Harmadzor, mert ha valaki az Isten felöll walo tizta igassagott, valamj homalioss igikkell, es bö bezedekkell be akaria fednj, tartozik minden

kereztien ember velle, lelke ismeretinek megh sertese alatt, hagi azt ne hadgja el niomnj, hanem minden ereje szerentt oltalmazza.

Itt azert ha kegyelmetek az kis munkamatt özze weti, ez embernek irasawal, megh latthattia es itilheti kegyelmetek es minden kegjes olvasok, mellik haladgia megh az masikatt igassaggall es illendeo ratiokkall.

Sokatt beszell az jambor, de bizoni kewes syria es veleje wagian bezedenek, sött nagj reze irasanak, wagi az feltött celnak hatara körüll budosik, wagi ha valahol illetijs, olli gjengen niul hozza, es alkolmatlan dolgokatt forgatt benne, hagi nem tsak mj, hanem még hagi az ö maga religiojan walokis méltan haraghattnak rea erette. Holott sok helien, az közönségess kereztieni principiumokatt tagadgia, nem tudom, ha tudatlansagabolé, wagi vakmerösegeböl. Ugjannjira, hagi az en itiletem zerentt, iobb es tiztessegesb lött wolna nekj, hagi hozza se fogott wolna, hanem hadta wolna masra, ez irasanak terehett. Awagi ha immar hozza fogott, mutatta wolna megh iobban, mind az külsö tudomaniban smind az theologiaban walo ertelmess woltatt, hagi az melly hirtt newett eddegh szerszett maganak tudomania felöll, azt ne fogiatkozattata, hanem öregbittette wolna.

Ha penigh immár valami ertelmess ember tizta itilettel olvassa ez irasatt, eszeben weheti, ha az hirie nem nagjobb wolte az dolognal.

Miwelhagi penigh kegyelmeteknek az elöl iaro bezedeben bösegesen ir, az religionak fundamentuma felöll; illendöne itilem, hagi kewes bezeddel enis hozza szolliak, es megh mutassam, ha vagjone ahoz, az mitt mond valami igassaga, awagi ninczj, es ha egj arant hordozzae mindenütt bezedett, hagi mas hihessen valamitt neki, awagi penigh maga ketsegesse tegje bezedett egjebekwel.

Nem rostalom penigh itt megh minden bezedett; mert tsak ez epistolaianak refutatijobanis, egi egeszsz opust szabadon irhattnank, ha minden alkolmatlansagitt ez embernek uyiall megh akarnok mutattnj, ha kedvünk südönk wolna hozza; hanem tsak a hol kiwalttkeppen az igaz religiott akarja bontogattnj, arra kewes bezeddel megh felelek.

Elözör, mikor el kezdí, azt mondgia: hagi az Isten mindenekett magaertt teremtett, még hagi az hütötlen embertis az veszedelemnek napiara: Prou. 16. 4. melliböl azt hozza ki, hagi innett allattia az Istennek az emberektöl walo igaz ismeretitt. Allattiaban, czjelekedetiben es czjelekedetinek haznaiban.

Kérdem tölle, ha nem talalte az Z. Irasban, ez harom dolognak bizonyttasara, mas ennél sokkall világosb locusokatt, es bizonsagokat? Mert az bölczj mondasabol ezekett direct eo ki nem hozhattia.

Thoabba: Azhol azt mondgia hagi az teremtesnek hazna az, hagi abbol Isten igaznak ismertessek. Kerdem teolle, ha az igassagh az teremtesből iöje ki, awagi masbol; azaz: azt akarom tudnj, ha az Isten azertt igaz hagi Teremtö, wagy masertt?

Az első lewelnek masik felen azt iria, hagi az Istennt megh ismernünk, tanittnak az prophetak es apostolok irasi, hagi az mintt felliebb irja, allattiaban Isten. Es megh hatarozta Isten, hogj többett, külömbett, se bellieb,

se küllieb ne erczjenek, irianak, se ne hirdessenek. Itt penigh alab, mindgiart arczul czapia, az mostan mondot bezedett, es azt mondgia, hogi nem tsak puzta allattiaban kell az Istentt ismernünk igazan, mert az az ismerett nem eleg az igaz Isten ismerettre, hanem ismernünk kell szemeliebeniss. Cziak allattiaban es nem tsak allattiaban ismerni az Istentt contradictio. Tekerödczek ki az jambor belölle, az miben hozta magatt.

Thoabba, az Isten allattia es szemelie felöll, hogi azokatt ismernünk kell, semmi vilagos iras sohol az Bibliaban ninczjen. Mert az Iras, az mi megh foghatatlan természetü Istenüknek allattiatt szemelietöl nem valasztia megh: hanem tsak Istennek mondgia lenni. Azert se bellieb se küllieb az jambor ennel ne menne; mert az melli locusokatt az köniw margoiara iedcezetett szellell, lassak megh az hiwek, megh tapasztalliak, hogi egy cziepniere sem neznek arra, az mitt ö ki akar hozni belölök.

Bizoni azt tudta az jambor baratom, hogi Coloswaratt tsak bokrokatt talal, es mintt egy dictator, tsak törwentt mondhatt, hogi mas az ö alkotmattlan-sagitt tsak hidgjie el, de felek, hogi megh czialattkozik remensegeben, es meniere futhasson, lassan lassan ö maga ki kezdi mutattnj.

Azon faciesen azt mondgia, hogi tudnunk kell, hogj ez egj Isten allatt bizonioss szemeli, nem mondgia, hogi szemeliek, oda alab penigh azt mondgia, nem szemely, hanem szemeliek. Felellien meg, mertt ittiss contradictio wagion.

Azhol azt mondgia, hogj forma dat esse rei, felette homaliosok az ighek, az meliekett az deak regulawal akar bizonyttani. Azert az allatt est instar materiae et perse operari non potest, es az szemely instar forma, et perse operatur. Hat nem iol mondgia oda fel az elein, hogj az Istentt allattiaban kell tsak megh ismernünk; mert formam Dej adimit, adempta vero forma res tollitur. Az hol ugjan ott mondgia, hogi az Isten Atyanak hiwatott, meegh terentes előtt, bizoniczia megh, mert ugy wagion, hogy öröktölfogwan walo Isten wolt, de nem öröktölfogwan walo Atya wolt; mint szinte[n]: öröktöl fogwan walo Isten wolt, de nem öröktöl fogwan walo teremto wolt.

Az mitt az masodik lewelnek az elein mond, szülés es születtes felöll: mind tsak költott dologh, az Irasnak semmi hire benne ninczjen, az mint ö magais mondgia, hogi megh visgalhatatlan dologh.

Azt mondgia, hogi kettö az forma szama, oda fel azt monda, hogj forma dat esse rej, ergo duae formae dant, duo esse rej; Ergo si duae sunt formae duo etiam Dij. Extrictet se bonus ille vir.

Aztis mondgia, hogi az Z. Lelekkell az Atia es Fiu ugj elnek, mintt az lelekkal az ember. De az embernek fő es nemesseb resze az lélek, es az lélek az oka, hogj az ember embernek mondassek. Azert az Atyanakis es fiunak fő es nemesseb rezes az Z. Lélek, es az Z. Lélek oka, hogi az Atya Isten legjen es hogi az Fiuis Isten legjen es igj az Z. Lélek az ö értelme szerentt, fellieb walo az Atyanal es fiunal, melly keptelen dolog tsak megis gondolni.

Ahol azt mondgia, hogj egjenlö Istensegh tulajdonittatik az Z. Lélek szemelyenekis, mint az többinek; sohol iras ninczjen rolla. Azertt valamitt az

első más kétt szemelien⁵ ki hozz, mind emberj okoskodastol talaltatott tudomany.

Az masodik lewelnek tulso felen immar azt mondgia, hoga az Istentt ugi ismeriek czjelekedetiben, hoga elő Z. haromsagh egy Isten legjen. Oda fel azt monda, hoga ugj ismeriük, hoga teremtö legjen. Gyalullya özze ez kett mondasatt.

Ugian ott azt mondgia, hoga ismernünk kell az Istentt, hoga nem hiwalkodo stoycus nem nema, nem töke es nem oktalan allatt legjen. Bezzegh oktalanull bezell az elő Isten felöll, mintha mas illendöb igikett erre nem talalt volna.

Ahol azt mondgia, hoga az Isten szawawal walo terentesben es czjelekedettben megh talanj az harom szemeliekett, cziak heaban walo szó.

Ahol az természet szerentwalo szó ki bocziattasrol mondgia, hoga az Isten az szó ki bocziattasban szülni jelenti magatt, nem ugj wagian.

Ahol mondgia, hoga az szollas egiczersmindwagion az Istennel, tagadom, mert hoga peldat hozzak: en velem nem egjczersmind wagian az szollasom, hanem en előb walo wagiok az szollasomnal. Thoabba az szollasban walo hatalmomis es eröm, megh valasztatik töllem.

Ahol peldatt hozz, hoga más az szollo allatt, más az szó, es mas a miwel az szó, az szollotol lezen. Igaz, de abbol az köwettkezik, hoga az Atya Isten mas allatt, az szojs mas allatt, es azis a miwel az szó az szollotol lezen, más allatt, es igy harom allattot czinal az Istenségben, sok istentt allattny penigh pogani dologh. Alkottassa eozze mondasit, ha lehatt.

Az harmadik lewelnek az elein azt mondgia, hoga ez harom személyü Isten, mondatik egiczersmind Teremtönek. Mitt akar awal az igywel egjczersmind, hizen ha eggj az Isten, ninczien helie annak az szonak, ha penigh helie wagian, tehatt sok az Isten. Feselien ki belölle Alatus.

Ahol okaitt szamlallia elő, miertt mondatik ez harmadik személy Szt. Léleknek, azt mondgia, hoga az Z. Lélek ollian allattiabann, mint akkiktöl szarmazik, de az szamban wagi szamlalásban harmadik, hat harmadik Isten. Mert, quae in eadem Esentia numero differunt, ea jndiuiduis differunt, quae autem jndiuiduis differunt re ipsa a se inuicem differunt. Felelljen megh erreis.

Ahol azt iria, hoga az Z. Lelek közoes egjenlö tarsa a kett szemelliell, itilliek megh az hiwek miczoda mondas az, hoga az Z. Lelek köz es egjenlö tarsa az Atya Istennek? Lassak megh, ha Isteneknek sokasagatt nem hozza be az kereztienek köze? Az Isten Exod. 20. tarsa szenwedhetetlen Istennek mondgia magatt. Oya tehatt minden effele Iras ellen walo, tewelygö tudomanyra tanitto embertöl magatt.

Az masik okatt, myert mondassek az harmadik személy Sz: Léleknek azt adgia: mert egjenlö istenj allat az Atyawal es fiuwal. De kerdem, hatt az fiu miertt nem mondatik Atyanak, wagi Z. Léleknek holott azis az ö ertelme zerentt egj allatt az Atyawal es Z. Lélekkel. Mondgia okat.

Az harmadik okott helien hagiom, noha annakis az vegeben konkolt vetett az szep tizta buza köze.⁶

Azhol másik okatt Isten czelekedetinek haznajnak elő szamlallia, az merő karromás, hogy az Isten nemely emberekett az karhozatra vetett, nem bünökött nezen az megh gűlölésben, mert ez velekedes az felséges Istentt az bwnnek es hamissagnak authoranak mondgia lenni. Mondanánk tsak mi effelett valamitt, megh lattnok, mint jarnánk, de Isten oltalmazzon, hogy illien gondolatt tsak sziwünkbeniss öttlödgjek.

Ugjan otth így szól: az három szemeliek, hogy hogy legjenek egy Isteni allatt, es az egy Isteni allatt, hogy hogy legjen három, azt visgalliak az Isten ellen es mj ellenünk tamadott racionistak. De az az emberi elmenek megh visgalhatatlan. Vizontagh en azt mondom, hogy nem az Isten ellen, hanem az igaz Isten mellett ő ellenek tamadunk. Mert az Isten könyweben affele tudomantt nem olvasunk, mikeppen legjen az egy három, es az három eggj, sem azt, hogy az egy három, es az három egy legjen, hanem az emberek talaltak, es így ők az racionistak, meliell minkett meltatlanull karhozatttnak.

Az uthan az negjedik lewelen tractal az kett igikről: unitasrol es trinitasrol. De bizony igen gyermeki modon grammatical es racionistalkodik, mert mi nem mondgiuk; hogy unitas deitas essentia, az Istensegnek es allattnak egysege: hanem tsak: unus est Deus, egy az Isten. Sem nem mondgiuk: trinitas personarum, seu trinus est Deus, mert az, hogy unus est Deus, [egy az Isten Irásban vagyon, és innét, noha nem]⁷ mindigjart, de ki jö, unitas Divinitatis, az Istensegnek egy volta. De imezz: trinus est Deus, Irásban ninczjen, azért az sem jö ki belölle, trinitas Dejtatis vel personarum. De iol wacion, hogy világoss igikkell megh vallia, hogy nyilwan es bethü szerentt nints megh irwa az haromságh es egység, trinitas es essentia az Sz. Irásban.

Thoabba azt mondgia, hogy mitt áltana, ha az haromságh newezettell nem elenkish, hanem betü szerentt ugj mondanánk, hogy szent három személyü egy Isten. De hol wacion ez betü szerentt megh irwa: Sanctus tripersonatus unus Deus, Sz. három szemeliü egy Isten?

Zinten ebben wacion az villongas, hogy erőwel azt akarjak mondatnj welünk, az melljett más felöll ökis megh vallnak, hogy nem ugj wacion, az mintt ittis ez ember im ki fokazta. Megiss minkett itt nagi meltatlan Isten tagado es moczykolo erettnek doctoroknak mondd es pictoroknak. Innett megh teczik, kiczioda az pictor es Iras moczykolo.

Azhol azt mondgia, hogy ha az unitassal es trinitassal nem elünk, tehát az essentiawalis es deitassalis nem elünk, mert azok sinczjenek betü szerentt az Irásban.

En azt mondom, hogy ha zinte nem emlittjük azt az kett igetish, az mj theologiank ugjan eppen marad, mint szinten, hogy az mint öiss mondgya, hogy eggik sinczy az Z. Irásban, mégis epp ő magaban.

Hogy peniglen így coligal: eszertt Istenis ninczjen, allatis nem lezen, rozz consequentia es semmire kellő; mert sokatt nem mondunk mi ugj lenni, melljek mind az által úgy vadnak. Mint, az Istent nem mondgiuk mi

immortalitasnak, aeternitasnak, mert affele szállasnak modgiawal nem elünk, de azert az Isten ugjan az.

Thouabba, itt vilagos igikkell irja, hogi az Irasban betü szerent ninczjen az deitas, ahol nylwan ki mutattia, hogi az Iras olwasasban restüll fogolodott, es olly nylwan walo dolgot tagad, melljett senki nem tagadhatt. Bezzegh ha azt mondana, hogi az Z. haromsagh ninczjen az sz. Irasban, senki nem mondhatna ellenne, de imezt mondanj nagi vakmerösegh: mertt lasssa megh Rom. 1 v. 20. Colos 2. v. 9. Olvassa megh Bedza Versiojat, es mod nélkül ne [tagadjon oljat, a mi az Irásban vagyon. Azt mondja]⁸ az uthan, hogi ne okoskodgjunk, ne bolondoskodgjunk heaban az fő articulusokban az Irasok köwül. De mi azt mondgiuk, hogi ő ne bolondoskodgjek, mert mi ingjen sem emlitenök, hanem megh ernök azokkal az igikkell, a melliekett az Sz: Irasban talalunk, es azok által az mi üdwessegünkett megh nierhetnök, ha ök nem forgatnak. Jobb volna bizony, az mint öis mondgia, egy Apostoli Credoban megh niugonnunk, hogi sem mintt az Athanasius Credoiatt tanulnok amaz ellen, es ugj vallanok, az mint Isten magatt az Iras által ki ielentette. De ök hághnak ki az celon, es olly dolgokatt keresnek az Irasban, melliekről tsak egy pontis ott ninczjen.

Megis azt mondgia vektere, hogi az prophetak es apostolok irasi telliesek az egi Z. haromsagh Istennek, illien egy allattban es három szemeliekben walo ismeretiwel. Most penigh azt mondad oda felliebb, hogi ninczjen az Z. Irasban. Igy czafollja eggik szawatt az masikkall.

Hogi penigh azt mondgia, hogi azert nem szamlallia elő az Z. haromsagh felöll walo bizonsagokatt; mert az varosi emberekis, kik olwasni tudnak, fel talalliak. Erre azt mondom, hogy mutatta volna megh tsak egy helien, ne kerestettne az varosi emberekkell; mert azoknak nem tsak az dolgok; es soha felis nem talalliak, ha Lynceusnal feniesbb szemek lezenis. Bizony el hittem, hogi ha tsak egi bizonsagott talalt volnaiss, ele hozta volna, de soha annak szerétt nem tehetta, se ő se más.

Masodzor azt mondgia, hogi az mi tanittoinkiss gyakorta ele hozzak azokatt az locusokatt: de bal felé vonzák. Hoszznak ugj wacion sokat elő tanittasokban, melliekett az ellenkező ertelmekből kivetnek, es ezek igaz ertelmezz megh magyarazzak. De hizem, hogy azoknak tanittasokbol, az Z. haromsagott megh nem tanulliak az halgatók.

Hogi penigh mondgia harmadzor. hogi az Irasabannis fő articulusokrol tractalt, ha kik az en irasomatt azzal özze conferalliak, meg itilhetik, menjere mehetett elő benne. Azertt, mintt egyeb locusok, ugy az Sz. Kereztszegreol walo irasis, melly felöll itt disputalunk, igjenesen igazitt tsak az egi Istennek az Ur Jesus Christus által igazan walo megh ismeretire, az mint az előbbi irasombaniss röwideden megh mutogatam. Eo penigh mint mutogatta legjen megh, az mintt diczjekedik ellennem, az ő sententiaiatt, itilliek megh azok, akkiknek az igassagnak fel keresesere igyekezetek wacion. Mert hogi azt mondgia, hogi en az ő itiletitt rontom es muczykolom. Ugj wacion hogi rontom, de nem en magamtol, hanem az derek Sz. Irasnak

folyasabol inditattwan czjelekezem. Valamitt azert irtam, az tizta kut föböl vöttem merittetem ki, es azert merö igassagh. Eszertis lattwan az ellenem es az derek Z. Iras ellen walo irast, nagi io kedwel es vidamsaggall, Isten segitsegewel hozza kezdek, es azon Istennek io woltabol, hamar üdön eliss vegezem, ez vegre, hagi lassak az emberek az sötettsegtöl az világossagott megh valaztanj, es az világosságban jarwan talalliak megh az örök bodogsaghnak uthatt, mellien el indulwan, iuthassanak az ö lelkeknek kies es megh niugoto gjöniörüseges mezejere.

Kegyelmetekett penigh bezjületes Uraim azon kerem, hagi nem igiknek szepen foliasatt es gjöniörwsegett, melly az en irasomban ninczjen, hanem az dolognak erejett es veleiett ponderallia, suliossgassa megh. Igy lezen hagi kegyelmetek az ellenkező irasnak erőtlensegett iobban megh itilheti es megis vettheti. Ezkis munkamatt penigh nagjobb indulattal es szeretettel olwashattia, es az megh ertett igassagban magat confirmalhattia, mellyre szolgaltasson üdöt es eröt az mi kegyelmes Istenünk az ö Szt. Fianak az Ur Jesus Christusnak altala. Amen.

Az Kereztien Olwasonak Istentöl kegielmett kewanok.

Hogy az irasomra walo alkolmatossagott iob modgiawal megh értthesdd atyam fia olwaso, es abbol, mint shogy forgott Szarniash Janossall walo vetelkedesem es czyatazasom (az mint ö irja) megh tudhasdd, röwid bezeddellez irasomra walo okok szolgaltatasbol, igazan, es az mint az dologh wolt, emlekezem.

Az 1615 estendönek az vegeben, az Nagysagos Betthlen Istwan kewansagara, irtam wolt egj röwid es summas magyarazatott amaz szt. Ma:the 28dik reszeben walo igeknek felöll: Kereztellyetek Atyanak, Fiúnak es szent Léleknek neweben. Melly irasom akatt Szarniass Janos kezeben, es egj elsöben azt el olwaswan, megh ieczegette imitt amott, szamwetö cotakkall, az leweleknek margoitth es szélétt el kezdwén az eggjen, es negjwen eotigh menuén. Az felett közeppen eggjütt tsak azt irta irasomra, hogj: mentiris asine, es ez wolt első feleleti irasomra.

Minthogi penigh becjületes varosbeli atiankfiaitol, kik önnön szaiabol hallottak, bizonioson megh értettem, hogy derekasb es hozzabb walazt akar tennj irasomra, ez alatt megis nem hiwalkodtam, hanem az első kett deak szowal walo feleletere enis deakull megh mutattam, hagi nera ugj wagion az dologh, az mint felöllem irta, tudni illik megh mutogattam, hagi sem hazugh nem vagiok, es abbanis, az mitt irtam, nem hazudok, sem penigh szamar nem wagiok.

Ez megh igrirtt irasanak ki adasa felöll walo varakodasban azert woltam masfél eztendeigh, hanem az nyarban, aratas előtt értém, hogj ellennem walo irasatt, az itt walo becjületes tanaczjagnak dedicalta, melly dedicatioban ugjan kewannia, hogy irasatt kezemhez iuttassak, es megh lassam ellennem walo feleletitt. Minek uthanna azert azt olwasni kezdem, az embernek az Sz.

Irasban walo tudatlansagan, awagi inkab wakmerőségen almélkodwa czitudalkozam, es itilém, hofi az dologgall en nekem annijtt mulatnom nem kellenne, mint ő mulatott, azert hozza kezdwén igr nehany nap elis wegezém.

Latám az embernek meregből s nem kereztiény szeretettből walo irasat mertt nem az Z. Irasbeli locusokkall: hanem illetlen ragalmazo, cziufoło bezedekkell, es szitkokkall feall meg. Engemett hol orvna, es loponak, hol paraznanak, gilkosnak homalioss igikkell, hól penigh vilagoson erettnek doctornak, konkolly hintőnek, iras moczykolonak, sarko sophystanak, arrianus magisternek, es egjeb effeleknek mond. Annak felette, hol koczisnak, másássnak, hol kowaczjnak, hol takaczjnak, hol szakaczjnak, hol mezarosnak, hol thimarnak, hol halaznak, hol vadaznak, prokatornak czinal. Hol purgatiott aad az bolondsagh ellen, hol tormas éttkett praescribal, hogy azzall ellyek, az fejemben walo nyawaliam ellen, de az, mi legh magiobb es iszoniubb dologh, lelki ismerethi ellen azt iria az 14dik caputnak az elein, hogy az ördögnekis iobb hüthi wagion en nallomnak az Christus Jesus felöll.

Maga Z. Pal azt mongia 1. Cor. 12. v. 7., hofi senki az Jesust⁹ nem mondhatta Urnak, hanem tsak az Z. Lelek által. En penigh az előbbi irasomban egi nehany es sok helyeken mondtam az Jesust Uramnak es üdvezittömnek; melliett nem mondhattam az Z. Pal tanubizonsaga szerent, hanem tsak az Z. Lelek által, mégis ő affelöll az ember felöll, akki Christust Z. Lelek által Uramnak mondgia, azt méri mondanj, hogy annál méggh az ördögnekis iobb hüti wagion az Christus felöll. Itildd megh kereztién atiam fia, ha Christus lelketöl fel indittatott szobol szarmaznak ezek az mondasok, awagy mas lelektöl. Ha itilj, hofi nem igaz értelemben wagiok az Isten es az Christus felöll, nem illien modon kellenne velem bannj, hanem tartana megh amaz Z. Pal parancziolattiat, ahol Timotheust ugj tanittia: Az Isten szolgálának (érti az praedicatorrt) nem vetelkedőnek, hanem szilighnek kell lennj mindenekhez, io tanittonak, szenwdhethetőnek, ki sziligséggell megh fedgje azokatt, akkik velle ellenkeznek, ne talantan az Isten vellek valamikor megh ismérteti az igassagott. Ez wolna az ő tiztijs, de el megjen, es ha valamitt mondok, hofi az Z. Irasban nem talaltatik, az mellyett öis más helien nylwan megh vall, fel kialt es azt mondgia, hogj: Oh Aspis kigio mérge, oh büdösh torku ember, es egjeb effelekett. Ha igassaga wagion, nem illien fenekeppen kellenne velem bannj. Sött immar akar tsak, az mint külsőkeppen szoktak az emberek egjmas közt élni, emberseges bezedekkell elne es allapattiatt, s tiztit becziülene megh, mutattna megh irasabanis, hofi alkalmatos arra, hofi egjebeketis io erkölczjre, embersegre sziligsegre, szenwedésre, Isteni feelemre, es atiafiuy zeretetre tud oktattnj es veszettnj. De lassa megh minden, ha igr czjelekedike velem vagy nem?

Olly dolgokatt fogh ram, nagy wakmerőkeppen, az melliekben sem hirem sem tanaczyom ninczjen. Sött ha ugj wolna, bizonj melto wolnek arra, hofi emberek között se laknam, es Istennek nagy büntetese szallana ram.

De lassak megh azt az kis irasomatt mindenek, es ugy itiljenek osztan az en bajnakom lelke ismerete felöl. Illien dolgokatt penegh nem [egyebért fog reám, hanem mivel, hogy irásomra]¹⁰ megh nem felelhett, magaban bozzonkodik, es vagy egy keppen, vagy maskeppen, vagy szepen, vagy rutull, az embereknek gjülősegeben akar hoznj, mind engemett smind a Z. religiott, az melliett követek.

En azertt minden lelke üdvessege szerető embertt intek, söt az Istenre kenzerittek, hoga le tewen minden hozzam, smind az en baynakomhoz walo szeretetitt, vagj gjülősegett, olwassa mind az kettönk irassatt, es nem az szemellt: hanem az dolognak meltosagatt es igassagatt nezze, es tegjen itilletett felölle, miczioda lelektöl hordoztatom mind en, smind ö ez irasokban, es mellyikünk confirmallia irasatt, az Szt. Irsanak weleie es fundamentuma zerent, es mellyikünk az, akki tsak az külső hajatt, es hartikajatt¹¹ czipegethi. Mert ez illien Isteni dolgokban, nem kell, sem megh altalkottaknak, sem haragosoknak lennünk, hanem sziligjen es eszesen visgalnunk kell az irasokatt, akkik az Isten es az Jesus Christus felöll, igaz tanubizonsagott tezek.

Azt mondgia Szt. Pal, hoga mindenekett megh proballiatok, es az mi jo, azt tarciatok. Ha azert irasaban azt mondgia, hogj Christus tagadok wagjunk, ne hidd mindgiartt el, mert nem igaz.

Valliu kemi azt, hoga Isten az ember Jesus Christust, mindenek felett walo urra tötte, es hoga immar Menjben meneteli utan mind emberekenn, angyalokon, ördögökön walo birodalma wagon, es senki az Isten orszaganak örökösse nem lehatt, hanem tsak az Jesusnak newe altal? Ö pedigh azt mondgia itt az hatodik caputtban, az vege felé, hoga az ember Jesus Christus ö magaban nem erdemell semmi tiztessegett. Howa lehatt ennél nagjobb erettnekséggh, es Christus tagadas?

Az ördöggh Luk: 4. v. 34. nem mer igy szollni, hanem azt mondgia, hoga tudgia, kiczoda az Nazarethi Jesus, tudniillik az Istennek amaz szenie. Ez Szarniass Janos penigh azt mondgia, hoga az Nazerethi Jesus ö magaban erdemell semmi tizteletett. Latod megh immar lelki atiamfia, ha mi wagjunk Christus tagadok, wagy ö?

De vertt viszen verettlentt. Az mértt ö Istennek melto büntetesett erdemlenné, mi reank harittyta, hoga mi vagjunk ollian karrumlok, es igy akar egyebekell megh utaltattnj. De nagj ereje wagon az igassagnak, bizony ki tündöklük, es nem hadgia magatt el nyomnj, hanem vektére gjözedelmess lezen. Az mkeppen penigh ez irasomra, ugy az titulus inscribalasaris ö adott okott; mert az masodzor irtt 12dik caputtnak az elein, (mert ket 12dik caputott irtt) igy szoll: No lassuk, ittis mint forgatod az Uulcanus pörölyett. Azertt minthogy irasomatt pöröllynek mondgia, enis helyen hagiom; mertha az első irasom, mellyben tsak igjeness magyarazatt foglaltatott be, pörölly wolt, ezt meltabban irhatom pöröllynek, holott az ö irasatt megh forgattam, megh vertem, es telliesseggell, az mintt itilem, el rontottam velle, de nem Uulcanus, hanem az Szentt Irás pörölyewel.

The Atyamfia Olwaso, az kis munkamatt wedd io newen es miwelhogi Istenhez, es az igassaghoz walo szeretetemből irtam, ne karhoztass erette hanem io lelki ismeretell iarwan, az igassagnak naprol napra walo megh ismeretiértt, velem egjetemben az Istentt az Ur Jesus Christus által halaadassall diczirni megh emlekezzell.

Amen, Amen

Csenadi Paal Coloswári
Schola Mester.¹²

Jegyzetek

¹ A szövegközlés alapja a Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române MsU 1216-os jelzetű kézírata. A marosvásárhelyi Teleki Téka Ms 204-es kéziratát csak abban az esetben idézzük, ha a korábbi másolat olvashatatlan részeit pótoljuk, valamint ha a kolozsvári példányban nyilvánvaló másolói tévesztés állapítható meg.

Minden esetben jelezzük, ha a két példány jelentősen eltér egymástól.

A szövegátíráskor törekedtünk a betűhűségre, azonban az olvasást megkönnyítendő egyes speciális karaktereket hangértékűkhöz igazodva ma használatos jelekre cseréltünk. A javított jelek a következők: ā = a, ē = é, è = ö, f = s, β = sz, w = ü, ý, ŷ = y.

A központozást önkényesen a mai helyesíráshoz igazítottuk.

² A Timóteus-levélből vett idézet hiányzik a marosvásárhelyi másolatból.

³ A „Jesus” szó hiányzik a marosvásárhelyi másolatból.

⁴ A marosvásárhelyi példányban az „erönelkül” kifejezés helyett „öröm nélkül” szerepel.

⁵ Javítva a marosvásárhelyi példányból. A kolozsváriiban „más két” helyett „másfél” szerepel.

(A Teleki Téka példányának szövege kétségkívül értelmezhetővé teszi a mondatot, amely a kolozsváriiban egészen biztosan hibás. Véleményünk szerint nem elképzelhetetlen azonban az sem, hogy egy hiba továbböröklődéséről van szó. Nem kizárható, hogy a két másolat öse (akár nyomtatvány, akár kézirat) tartalmazott hibát, és a szöveg értelmezéséből következően az eredetiben „első másfél levélen” szerepelhetett. A szöveg folytatása is teret enged ennek az elgondolásnak, de pontos bizonyíték nincs a kezünkben.)

⁶ A marosvásárhelyi példányban a „konkolt vetett a szep tizta buza köze” helyett „konkollyt vetet a tiszta buzában” szerepel.

⁷ A zárójeles rész a kolozsvári példányról leszakadt, a marosvásárhelyi alapján pótoltuk.

⁸ A zárójeles rész a kolozsvári példányról leszakadt, a marosvásárhelyi alapján pótoltuk.

⁹ A kolozsvári másolatban „Jesus” helyett „Istent” szerepel. A marosvásárhelyi változat a helyes. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a bibliai hivatkozás hibás, Csanádi minden bizonnyal 1Kor 12,3-ra gondolhatott.

¹⁰ A zárójeles rész a kolozsvári példányról leszakadt, a marosvásárhelyi alapján pótoltuk.

¹¹ A marosvásárhelyi példányban „hajatt es hartikajatt czipegethi” helyett „hartyáját tsipegeti a dolognak” szerepel.

¹² A marosvásárhelyi másolat nem tartalmazza az aláírást.

LABÁDI GERGELY

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR
SCHILLER-FORDÍTÁSA

(Über die naive und sentimentalische Dichtung)

A kolozsvári Unitárius Kollégiumnak jelenleg a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárában őrzött anyagai között MsU 1278 számú jelzet alatt található egy többségében Bölöni Farkas Sándor fordításait tartalmazó kéziratgyűjtemény. A kolligátum 71 recto és 104 verso lapjai között található *A Naiv és Sentimentális Költeményről* című Schiller-fordítás. A könyvtár unitárius kézíratait feldolgozó katalógus ezt a munkát nem tünteti föl, helyén az előző (60r–70v), cím- és forrásmegjelölés nélküli, az irodalmi műfajokról szóló tanulmány áll.¹

A KÖTETRŐL

A kötetet feltehetőleg maga Bölöni Farkas Sándor állította össze utólag különböző kézírataiból, félbőr kötésű, mérete 265×220 mm. A kötés miatt, az oldalak belső betűi, szavai gyakran nem olvashatóak. A következő kéziratok találhatóak benne:

1. *Pauline*, munkapéldány javításokkal (1r–29v);
2. Cervantes: *Le curieux extravagant*, tisztázat (32r–46v);
3. [J. G. Eichhorn:] *A Francia Poézis Történetei*, munkapéldány Döbrentei javításaival (48r–55v);
4. Kant: *A' Paedagogikáról*, a lapok között egy kisebb méretű (200×134 mm) papírdarab, rajta a Döbrentei írta Boileau-bevezető két részlete,² (56r–59v);
5. [Szerző és cím nélkül] További részletek a francia irodalomról Eichhorn fenti művéből: *Meseírók*, *Idyllium*, *Tanítóköltemény*, *Satyra*, *Episztóla*, *Elegia*, *Heroide*, *Lyrika Poézis* (Óda, Hymnus, Enek), *Epósz* fejezetek Döbrentei javításaival (60r–70v);
6. [F. Schiller:] *A Naiv és Sentimentális költeményről*, a fordítás két csomóra készült, az első a 71r–92v, a papírméret 250×200 mm, 3 centis külső margóval, a másik csomó a 93r–104v, a papír mérete 240×200 mm, 1,5 centis külső margóval, egy kéz írása, barna, néhol kifakult tintával (71r–104v);
7. *Vélekedések a' Gyermekek-Nevelésről*, munkapéldány Döbrentei Gábor javításaival (105r–136v);
8. [Szerző és cím nélkül:] *Német írók művei*, rövid felsorolás (137r–138v);

9. [J. G. Eichhorn:] *A' Német Poézis Történetei*, az egyes korszakok általános áttekintése, töredékes, nem sorrendben bekötvé, valamint néhány műfaj német történetének bemutatása³ Döbrentei Gábor javításaival (139r–155v), közben német írók és költők rövid jellemzése (144r-v);

10. [F. Schiller:] *Don Carlos*, francia fordítás (156r–239v), közben angol, francia, német híres emberek 1–1 latin mondattal jellemezve (168r–179v);

11. [M. de Staël:] *Corinna*, munkapéldány javításokkal, töredékes, sok üres lap (240r–396v).

A katalógus 1820 és 1842 közé teszi a fordítások keletkezését – feltehetően Jakab Elek klasszikus Bölöni-tanulmányának hatására⁴ –, jóllehet számos jel utal arra, hogy nagy részük 1820 előtti. Bizonyosan az *Erdélyi Muzéum* (1814–1818) fennállása alatt készültek a 3., 5. és 9. pont alatt jelzett Eichhorn-átültetések. Erről a munkáról számol be ugyanis Döbrentei 1815. november 10-i levelében Kazinczynak.⁵ A misszilisből kiderül, hogy az *Erdélyi Muzéum* szerkesztője adta oda Bölöninek „a' Német Poézis, a' francia poézis és Próza történet”-ét fordítani; továbbá, hogy a levél keletkezésének időpontjában a két elsőbb készen van, és Döbrentei már át is nézte őket. A javításokat tartalmazzák a kéziratok. A francia próza története Döbrentei neve alatt jelent meg az *Erdélyi Muzéumban*,⁶ a német poézis története pedig meg akarta jelentetni.⁷

Bölöni azonban nemcsak fordításokkal segítette a folyóirat munkáját – Csetri Lajos neki tulajdonítja még a *Muzéum* IX. kötetében található *A német dráma történetei* fordítását⁸ –, hanem mások munkáinak tisztázásával is. Erről tanúskodik például a kötet 4. számmal jelölt kézirata. Kantnak *A' Paedagogikáról* című munkáját Kis Sámuel mezőcsávási református lelkész fordította le, Döbrentei ki is akarta adni.⁹ A szerkesztő szavait tehát e másolat is alátámasztja. Szintén az *Erdélyi Muzéum* részére készült a *Vélekedések a' Gyermekek-Neveléséről* című töredékben fennmaradt másolat, melyet Döbrentei is átnézett, kijavított.

A kötet végén található *Corinne*-töredék – Jakab Elek tanúsága szerint – 1819–1821 között készült, ma ismert első említése 1821-ből való,¹⁰ de ezt a munkát is bizonyonnyal befejezte 1823-ra, ekkor ugyanis már a nyomtatásra szánt tisztázat készen van.¹¹

A KÉZIRATRÓL

Keletkezési ideje

A kéziratok keletkezési idejének meghatározása egyúttal lehetőséget kínál, hogy meghatározzuk *A Naiv és Sentimentális Költeményről* című fordítás keletkezésének lehetséges időpontját is. A következő érvek alapján az 1810-es évek második felét jelölhetjük ki:

A kéziratos kötet nagy része, valamint a tanulmány közvetlen környezetében található fordítások ekkor keletkeztek.

A kötet több szövegébe belejavított Döbrentei, aki csupán az *Erdélyi Muzéum* szerkesztése idején foglalkoz(hat)ott az érintett művekkel, Erdélyt pedig 1820. november 9-én elhagyta (1818–1820 között egyre rövidülnek kolozsvári tartózkodásai), így a Kolozsvárt töltött időszakra jellemző szoros munkakapcsolatot jelentő „életközösség”, alkotó társaskör (*cénacle*) megszűnt.¹²

Két nem közvetlen érvet is figyelembe lehet venni (mint terminus post quem). Az 1810-es évek irodalmi gondolkodását alapvetően befolyásolta Schiller érintett műve, számos forrás tanúskodik termékeny áthasonításáról, míg a megelőző évtizedben, jóllehet ismerete bizonyítható, nem meghatározó hatású. A másik érv, hogy 1810 után Magyarországon is könnyebben lehetett hozzájutni a tanulmányhoz, mint korábban. Ekkor jelent meg ugyanis Anton Dollnál Bécsben Schiller összes műve 18 kötetben.¹³ Ez a kiadás az általam használt magyarországi és erdélyi könyvtárakban gyakran több példányban is megvolt, Bölöninek is ez a kiadás volt meg,¹⁴ míg a korábbi kiadások csak elvétve kerültek, bukkantak föl.

Lehetséges fordítói

A fordító személyének meghatározásakor csak látszólag van egyszerű dolgunk. Tény, hogy a szöveg Bölöni kézírásában maradt fenn. Ez azonban nem bizonyítja egyértelműen, hogy ő is készítette, hiszen a kötetben található pedagógiai írások sem az ő művei. Tovább növeli a kételyt, hogy a fordítás elvileg már amiatt sem maradhatott volna titok – amennyiben Bölöni készíti –, mert ismert volt Schiller iránti rajongása,¹⁵ maguk a kortársak (Kölcsey mellett) benne is egy „magyar Schiller”-t láttak kifejezhetően. Mégsem maradt fenn semmilyen utalás a fordítás meglétééről.

Ha a kézirat valóban az 1810-es években készült, akkor az *Erdélyi Muzéum* köréből Bölöni mellett más is szóba jöhet mint lehetséges fordító. Elsőként maga Döbrentei, kinek az 1810-es években kelt leveleiben szembevetendő az *Über naive und sentimentalische Dichtung* hatása: „A’ könnyű vagy nehéz írás az Író lelke karakterétől függ.” – válaszolja egy Kazinczy által felvetett problémára – „Schiller nem tudott oly könnyen könnyül [!] írni, mint nehezet, a’ hol Hochsinn van, Göthe, naiv, csupa természet. Boldog a’ ki mind a’ kettőt elérheti, de az ritka.”¹⁶ Egy évvel később Berzsenyi jellemzésében szintén a tanulmány nyomai láthatók: „Berzsenyi Menschenscheu? Az a’ szomorú sor-sok van a’ sentimental is Poétáknak, hogy a’ mig mások elragadtatnak munkájik tüzetől, ők magok passive vagynak, Az ő fainan font pdervusaikra [!] nagy vigyázat kell. — Ugy volt Schiller, úgy többek.”¹⁷ De még három évvel később is, két tanítványa, Kelemen és Bölöni Farkas bemutatásakor ismét a naiv és szentimentális tipológiájához nyúl: „Bölöni Schilleri heves, indulatos, mérész makacssággal az Ideálokig veszélyezve verekedő tűz; a’ gyermek Kelemen csendes, szelíden hevülni látszó, ’s még is magas, még is melegítő Göthei lélek.”¹⁸

Azonban a kézirat elég nagy terjedelmű és jelentőségű ahhoz, semhogy Döbrentei legalább egy utalást ne tett volna rá valamelyik levelében – Ka-

zinczyhoz hasonlóan ő is előszeretettel dokumentálta, hogy mit csinál, ráadásul gondoskodott is arról, hogy lehetőleg fennmaradjanak ezek a dokumentumok.

Hasonló meggondolásból elvethető az is, hogy esetleg valaki más juttatta el a kéziratot Bölönihez tisztázás céljából, mivel ez egyúttal azt is jelentené, hogy az *Erdélyi Muzéumba* szánta az illető a fordítást, aminek szintén lenne valami nyoma Döbrentei kiterjedt levelezésében. (Jellemző, hogy 1816-ban, amikor Kazinczy e Schiller-tanulmányra hivatkozik, nem említi, hogy tudna egy elkészült vagy készülő fordításról.) Mindazonáltal teljesen nem lehet elvetni ezt a lehetőséget sem, mivel az MsU 785/E jelzet alatt található „Könyvek Kiadásáról való Jegyzés” alapján Bölöni ismeretségi köre érdeklődött Schiller kisebb prózai művei iránt is. Sajnos csak az 1818. december 1-e utáni kölcsönzési napló maradt fenn, de ez alapján szóba jöhet Szacsvai Zsigmond, Míró [György]¹⁹ (1819.), Koch [Imre] (1824.), egy pontosabban nem azonosítható Sternthal (1825.) és Körmöczy [József] is (1826.) Közülük „Koch Ur” a két kötetbe kötött prózai munkák második kötetét kölcsönözte, amelyben az érintett tanulmány található.²⁰

Azonban a konkrét utalás hiányában is valószínűsíthető Bölöni szerzősége. Közvetetten bizonyítja ezt, hogy ő a rávonatkozó anyag nagy részét megsemmisítette,²¹ ami esetleg magyarázatul szolgál – figyelembe véve visszahúzódó természetét is –, hogy miért nincs egyetlen utalás sem e fordítás elkészültére. A külső érvek mellett azonban a kézirat jellegzetességei is valószínűsítik Bölöni szerzőségét:

A kézirat az íráskép alapján egyhuzamban készült. A lapok sűrűn teleírtak, ezért más nem tud belejavítani, tehát a kézirat nem szerkesztői példány. A kézirat javításai (áthúzások, betoldások) a leírással egy időben készültek, mialatt az eredeti szöveg is a leíró előtt állt. Erre utal például a 71r. oldalon található javítás: „Ha egy csinált virágnak a természetességet a leg <nagyobb tökélettel>²² tökéletesebb csalatással meglehetne adni...”. Az eredetiben ugyanis ez áll: „Könnte man einer gemachten Blume den Schein der Natur mit der vollkommensten Täuschung geben...”.

Ugyanígy a 71v. oldalon található következő javítás is túlmutat egy puszta másolási hibán: „s ezen sentimentális ízlés <kor> egyetemisége időkorunkban, melly{et} kivált bizonyos írások <érzékeny útazások> megjelenése ot{a} érzékeny útazásokba...”. A német szöveg ugyanis a következő: „und die Allgemeinheit dieses sentimentalischen Geschmacks zu unsern Zeiten, welcher sich, besonders seit der Erscheinung gewisser schriften, in empfindsamen Reisen...”. Ráadásul ez utóbbi esetben a Bölöni birtokában lévő kiadásban a *besonders* és a *seit* között van az oldalváltás, ami egy rövid pillanatra befolyásolhatja a mondat szerkezetének helyes értelmezését.

A 75v. oldalon az egyik mondatban áthúzza a *Rosszainak* kifejezést és fölé írja az *alkalmatlanságainak*-ot: „a cultura minden <Rosszainak> alkalmatlanságainak szabad Resignatioval kell alája vetned magad”. Az eredeti-

ben itt az *Übeln* áll. A módosítást tehát a német szöveg nem indokolja. A mondat folytatása azonban magyarázatot ad: „csak a Roszra panaszkodj”. Itt Schillernél a *Böse* található. A fordító tehát ahogy haladt tovább a szövegben, úgy javította a mondat korábbi részletét, elkerülendő egy ismétlést. Ezt a magyarázatot erősíti az is, hogy az *Übel*-t egyébként *Rosz*-nak fordítja (89v. kétszer is).

A fordításban végig a szatíra szóalakat használja a fordító. Az e kötetben található német irodalomtörténeti áttekintésben Bölöni szintén *szatíra*ként adja vissza a német Satyrét, amit Döbrentei ott következetesen *gunyolás*ra javított. Hasonlóképp az *idylliumot pásztori dalra*, az *éneket pedig dalra* javította. E másik két példa is Döbrentei ellen (és Bölöni mellett) szól, mivel a Schiller-tanulmányban mind a „Lied”-et, mind a „Gesang”-ot énekként adja vissza a fordító (l. 77r., 83r., 94v.), a dalt pedig soha nem használja a műfaj jelöléseként, még az idill esetében sem. A tanulmány elején a német „Idylle”-t idylliumként (76r., 83r.), később idyllként (83v., 89r., 89v., 91r. stb.), a „Hirten-, Schäferidylle”-t pedig pásztori idyllként (90r., 90v.) adja vissza.

A felhozott érvek leginkább következtetések, azonban elegendőek ahhoz, hogy újabb adatok felbukkanásáig Bölönit tartsuk a tanulmány fordítójának.

A FORDÍTÁSRÓL

Schiller tanulmányának két kidolgozása ismert. Az első a *Horen*ben jelent meg 1795–1796-ban. Az átdolgozás pedig 1800-ban, a kisebb prózai írások második kötetében. A későbbi kiadások rendszerint a második változatot követik. A Bölöni tulajdonában lévő bécsi kiadás a tartalomjegyzék szerint az érintett tanulmányt a *Horen*ből közli, de már az időpont hibás megadása is jelzi (*Aus den Horen. 1797*) – amit szövegváltozatok összevetése ugyancsak igazol –, hogy nem az első változat jelent meg.

Schiller tanulmányát nem fordította le teljesen Bölöni. Legszenbetűnőbb változtatás, hogy a lábjegyzetek közül egyedül az idézett versek lelőhelyére vonatkozó rövid utalásokat hagyta meg. Azok a hosszabb jegyzetek viszont, amelyekben Schiller pontosítja egyes állításait, Kantot idézi igazolásul vagy éppen vitázik valakivel, kimaradtak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyszerűen tudomást sem vett volna róluk.

A 71r. oldalon található harmadik bekezdés egyik mondatához egy magyarázatnak kellene járulni („... annak felfedezése, hogy ez utánozás, a szóban lévő érzést egészen elenyésztetné”), amelyben a főszövegben soroltakhoz hasonló további példák sorakoznak. Itt Schiller *Az ítélőerő kritikájá*-nak *Das Kapitel vom intellektuellen Interesse am Schönen* című fejezetére hivatkozik. Majd így folytatódik a magyar szöveg: „Láttuk tehát, hogy ezen interessze a természet iránt...” (uo.) A német szövegben az „ezen interessze” kifejezés helyett a „diese Art des Wohlgefallens” áll. A kanti terminológiá-

ban gondolkodva a behelyettesítés természetes. Kézenfekvő volna feltételezni, hogy Bölöni itt egyszerűen a lábjegyzet utalását vitte föl, az azonban a tudatosság mellett szól, hogy ennek révén egyszerűbb alak került a főszövegbe, mégpedig helyesen, mivel nemcsak magát a *Wohlgefallen*-t csejrelte ki az *interesszé*vel, hanem a teljes *diese Art des Wohlgefallens* kifejezést. (Verseghy 1820-ban készült mesterszókönyve is – Schmid Kant-szótárának²³ fordítása – az adnotus [tetszés, Wohlgefallen] és az adnotus rationis [észtetszés, Interesse] címszavak alatt hozza e fogalompárt.)

A következő példa szintén a lábjegyzetek kezelésére vonatkozik: a tanulmány 87r. oldalán Schiller egyetért azzal, hogy Németországban immár „ki gunyolni kezdték” az érzékenykedés és pityergés műveit, bár a közönségnek a „tréfás, szívetlen lelketlen szatíra iránt (Blumauer)” mutatott hajlandósága jelzi, hogy ez nem tiszta alapról származik. Bölöni zárójeles közbevetése egy hosszabb lábjegyzet összefoglalása:

Man soll zwar gewissen Lesern ihr dürftiges Vergnügen nicht verkümmern, und was geht es zuletzt die Kritik an, wenn es Leute gibt, die sich an dem schmutzigen Witz des Herrn Blumauer erbauen und erlustigen können. Aber die Kunstrichter wenigstens sollten sich enthalten, mit einer gewissen Achtung von Produkten zu sprechen, deren Existenz dem guten Geschmack billig ein Geheimnis bleiben sollte. Zwar ist weder Talent noch Laune darin zu verkennen, aber desto mehr ist zu beklagen, daß beides nicht mehr gereinigt ist. Ich sage nichts von unsern deutschen Komödien; die Dichter malen die Zeit, in der sie leben.

Bölöni a lábjegyzetből kiemelte a leglényegesebb információt, hogy t.i. Blumauer írta azokat a „tréfás, szívetlen lelketlen szatíra”-kat, a többit viszont, mely nem tesz hozzá semmi újat, elhagyja.

A többi lábjegyzet azonban nem járt ilyen „szerencsésen”. Ennek magyarázata részben az lehet, hogy Schiller jegyzetei gyakran igencsak hosszúra sikeredtek; figyelmen kívül hagyásuk következménye viszont az, hogy az eredeti tanulmány értelmezése szempontjából jónéhány fontos kiegészítés nem került bele a fordításba. A 79v. oldalon viszont azzal, hogy kimaradt egy lábjegyzet, a Schiller-tanulmány romantikus történetfelfogás szerinti elemzését teszi lehetővé:

Es ist vielleicht nicht überflüssig zu erinnern, daß, wenn hier die neue Dichter den alten entgegengesetzt werden, nicht sowohl der Unterschied der Zeit als der Unterschied der Manier zu verstehen ist. Wir haben auch in neuern, ja sogar in neuesten Zeiten naive Dichtungen in alle Klassen, wengleich nicht mehr ganz reiner Art, und unter den alten lateinischen, ja selbst griechischen Dichtern fehlt es nicht an sentimentalischen. Nicht nur in demselben Dichter, auch in demselben Werke trifft man häufig beide Gattungen vereinigt an; wie z. B. in »Werthers Leiden«, und dergleichen Produkte werden immer den größern Effekt machen.

A fordítás értékelésekor figyelembe kell venni azonban azt is, hogy Bölöni megpróbálta visszaadni a német eredeti fogalmi nyelvzetét: ügyelt

arra, hogy a kulcsfogalmakat lehetőleg ugyanúgy fordítsa, még akkor is, ha közülök igen sokat latinul volt kénytelen visszaadni (gleichgültig – adiaphora, gleichgültig; Begriff – conceptus, megfogat; Aufgabe – probléma). Emiatt többször kiteszi az eredeti kifejezést is: „A valóságos (wirkliche) természetet t.i; de ettől a való (vahre) természetet, melly a naív költemény subjectuma, nem <sz> lehet elég gondosan megkülömböztetni.” (93r.)

Bölni bátran használt nyelvújítási szavakat is, mint éldelem [genießen – Genuß] (pl. 85v., 91v.), vagy egyaránylat, fontarány [Gleichgewicht] (76r., 91v.). Ugyanígy újítás az egyetemiség [Allgemeinheit] (71v.) és a rémzet [Ahnung, nem adparentia] (102r.). A bonyál [stéckeln, a szótárban einwickeln] pedig a TESz-ben jelölt 1840-nél korábbi előfordulás.

A fordítói teljesítmény értékelésekor azonban meg kell azt is jegyezni, hogy gyakran döcögnek a mondatok, mert a fordító híven tartja magát a német szöveghez, nem ritkán még a szavak rendjén és a vonzatokon is alig változtat. Hasonlóképp a szöveg érthetőségét veszélyezteti, hogy (talán a fordítás kidolgozatlansága miatt is) egyes helyeken Bölni pont az ellenkezőjét írta le, mint amit kellett volna. Így nála *legérzékenyebbek* van (71v.), a német szövegben viszont a *Gefühllosesten* áll. A 73r. oldalon pedig: „Kinevetjük ötet, de még sem becsüljük érte.” mondat adja vissza a következő német eredetitt: „Wir lachen ihn aus, aber können uns doch nicht erwehren, ihn deswegen hochzuschätzen.”

A SZÖVEGGONDOZÁSRÓL

A kéziratot egyik kolozsvári kutatóútamon találtam 1998-ban. Az első átiratot róla megegyezésünk alapján Szabó Levente készítette. Az első néhány oldal azután az általa készített változatban jelent meg a szerkesztésében megjelent *Magyar romantika* című kiadványban.²⁴ Az átiratot Szabó Levente rendelkezésemre bocsátotta, amit ezúton is köszönök. Ezt egy újabb kutatóút alkalmával összevettem a Kolozsváron található eredetivel, és elkészítettem a szöveg kritikai igényű sajtó alá rendezését.²⁵ Olvasatom lényeges pontokban tér el az övétől.

Szabó	Labádi	Schiller
ézelmünk s értésünk ²⁶	értelmünk s ízlésünk	unsern Verstand oder Geschmack
térállások, a merő [...] iránt	sétálások a mező [...] iránt	für Spaziergänge, für das Land
bizonyos írások megjeleneése	bizonyos írások megjeleneése ot{a}	seit der Erscheinung gewisser Schriften
Az ézelem s ész ezen ellenkező ítélete	Az értelem s ész ezen ellenkező ítélete	Widerspruch zwischen dem Urteile der Vernunft und des Verstandes

A FORDÍTÁS JELENTŐSÉGÉRŐL

Schiller tanulmányát immár több évtizede felhasználja a magyar irodalomtörténet-írás a korszak kutatásában.²⁷ Az utóbbi időben azonban a Berzsenyi- és Kölcsey-kutatás mellett általánosabb jelentőségre tett szert mind az irodalmi érzékenység,²⁸ mind a felvilágosodás és a reformkor (1772–1848) egészének²⁹ értelmezésében. A kutatásoknak természetesen új lökést adhat e fordítás, mivel a Schiller-recepció eddig elsősorban a versek és a drámák magyar utóéletét vizsgálta.³⁰

A schilleri tipológia revelatív hatását Magyarországon lényegében csak az 1810-es évektől lehet nyomon követni, jóllehet korábról is vannak olyan adatok, amelyek arra utalnak, hogy magyar literátorok is ismerik a munkát. Kazinczy 1802. februári levelében Nagy Gábortól több könyvet kér kölcsön, köztük „Schillers pros. Werke III. Tom.”, amelyet az a följegyzés szerint 1802. március 4-én el is küldött neki.³¹ Ez ugyan még csak a kiadás ismeretét bizonyítja, de másfél évvel későbbi levelében arról tudósítja Kazinczy Nagyt, hogy küldi vissza „A’ Schiller 2dik darabját”, amelyben a tanulmány megjelent.³² Schiller tanulmányának felhasználásáról (legalábbis annak kísérletéről) tanúskodik Kis János 1808. decemberi levele. Ebben küldi el beszámolóját Kazinczynak a *Magyar Tárház* tervezetéről: „Elöljáró besől: „Elöljáró besmentet kellene fordítani és az első darab homlokára azon czim alatt: Elöl beszéd gyanánt nyomtatatni, a’ mellybe Schiller über Naive und Sentimentale Dichtkunst [!] azt fejtegeti, mi a’ költés előzménye.”³³ Végül azonban mégsem Lakos javaslatát fogadja el Kis János – az ő szavait idézi Kazinczynak – mivel a széphalmi mester válaszlevelében mást javasolt:³⁴

A’ mi kedves Lakosunk igen szép tanácsot ad az *Előszóra* nézve. (Én Schillernek azt a’ munkáját az ő Thaliájából ismerem.³⁵ [...]). – De ám-bár szép a’ tanács, én nem javaslom elfogadását. Schillernek az a’ munkája nem egészen illik Előszóul olly munka elébe, mellynek tárgya m i n d e n , n e m c s a k p o e z i s .

Hiába vannak szórványos utalások az értekezés ismeretére az 1810-es évek előttről – ha Lakos, a katona forgatta, feltehetően az irodalom iránt érdeklődők közül többen is ismerték –, mégsem jelenti, hogy az irodalomértés kategóriájává vált volna. Jelentős hatással csak 1810 után számolhatunk. Ennek oka részint az a korábban már ismertetett adat, hogy Bécsben ekkor jelent meg Schiller műveinek kiadása, amely igen elterjedt volt Magyarországon, részben pedig az, hogy addigra eljutottak hozzánk is azok az esztétikai kompendiumok, amelyek már hasonlítják Schiller elméletét. Jellemző ebből a szempontból, hogy Szemere Pál 1809. március 9-i levelében hosszan idézi Eberhard esztétikáját, amely egyértelműen az *Über naive und sentimentalische Dichtung* hatása alatt áll. Szemerét befolyásolta még a pesti esztétika tanszéken oktató Schedius is, aki 1809-ben Engel mellett „leginkább Schiller írásait” ajánlotta.³⁶ Szemerének Kazinczyhoz írt 1810. április

27-i levele pedig igazolja, hogy megfogadta az ajánlást: Berzsenyit (és Daykát) már ekkor szentimentális költőnek tartotta.³⁷

A hatás aztán továbbgyűrűzik, az 1810 körül még inkább franciás műveltségű Kölcsey az ő ösztönzésére ismerkedik meg behatóbban a német kultúrával.³⁸ A Döbrenteivel való levélváltás idején pedig már egyértelműen kimutatható nála Schiller esztétikai nézeteinek hatása.³⁹ Erdélyben nevelősködő levelezőpartnere is, amint a korábbi közölt idézetek bizonyítják, jól tudja kezelni a naiv és szentimentális tipológiáját.

Kazinczy számára is – jóllehet egyértelműen ismerte 1810 előtt is a naiv és szentimentális költészetéről szóló tanulmányt – jelentőséget csak 1816-ban nyert Schiller műve. Ekkor szerzi be (talán újra) Dessewffy József révén „Schillers kleine Schriften”-jét.⁴⁰ Ebben az évben már idéz is Horváth Endréhez írt levelében *A naiv és szentimentális költészetéről*-ből.⁴¹ 1817-ben pedig felkapja Szemere egyik passzusát, aki az *Erdélyi levelek* első két változatának összevetése után írja Kazinczynak: „a tónban mint van ott a sentimentál és naiv összeolvastva!”⁴² Kazinczy még aznap beszámol e lelkes véleményről Kis Jánosnak és Döbrenteinek. Utóbbinak egy magyarázó közbevetéssel bővítve: „(Schillernek apró írásaiban egygy Dissertatio magyarázza e’ két szót.)”⁴³

Nem célokom részletesen elemezni a schilleri tipológia elterjedését és használatát, ezért e helyütt mellőzöm az 1810-es évek még számbajöhető nagy jelentőségű tanulmányait, vitáját.⁴⁴ Elég arra felhívni a figyelmet, hogy már az 1810-es évek második felében a romantika felől kezdik értelmezni, azaz történetfilozófiai keretbe ültetik az ellentétpárt. Legjobb példa erre Teleki József 1818-ban megjelent értekezése *A régi és az új költés különbségeiről*.⁴⁵ (A különbség persze eleinte árnyalatnyi, ezért is hihette Berzsenyi, hogy Kölcsey rosszul kivonatolta Schillert.⁴⁶)

Böloni Farkas fordításának jelentőségét talán éppen az adja, hogy egyrészt megragadhatóvá teszi a filozófiai igényű fogalmi nyelv magyarításának lehetőségeit, s ezzel szoros összefüggésben megfigyelhetővé válnak egy később is nagyhatású kritikai kategória⁴⁷ beépülését kísérő problémák.

Jegyzetek

¹ *The Manuscripts of the Unitarian College of Chuj/Kolozsvár in the Library of Academy in Chuj-Napoca*, I-II., compiled by Elemér LAKÓ, Szeged, 1997. (*Manuscripts*)

² *Erdélyi Muzéum* VII. füzet, 21–79, az idézetek: 28, 29.

³ *Geschichte der Litteratur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten* von J. G. EICHHORN, Band I–VI, Göttingen bey Vandenhock und Ruprecht, 1805–1811. (A 3., 5. és 9. sz. fordítások a IV. könyv egy-egy fejezetét tartalmazzák.)

⁴ *Manuscripts*, I., 263.; JAKAB Elek, *Böloni Farkas Sándor és kora*, in *Keresztény Magvető*, V. kötet (1870), 4. füzet, 241–334. Jakab az 1820 [1819] előtti időszakot az eredeti művek idejének nevezi, utána (1819–1832) következik a fordítások ideje.

⁵ Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, 1815. november 15., in KAZINCZY Ferenc *összes művei. Harmadik osztály. Levelek*, I–XXI. kötet. s.a.r. VÁCZY János, Budapest, 1890–1911, XIII., 3043. sz. (KazLcv)

⁶ DÖBRENTÉI Gábor, *A Francia Nyelv kimívelése' története, s Prozaikusi Munkájának meg-vizsgálása*, in *Erdélyi Muzéum*, V. kötet, Pest, 1816., 3–69. A rendelkezésre álló adatok alapján nem kizárt, hogy ő fordította, hiszen a III. kötetben az ő neve alatt jelent meg a német prózára vonatkozó részlet: DÖBRENTÉI Gábor, *A német próza története*, in *Erdélyi Muzéum*, III. kötet, Pest, 1815., 46–94.

⁷ DÖBRENTÉI Gábor, *Előbeszéd*, in *Erdélyi Muzéum*, X. kötet, Pest, 1818., 5–15.

⁸ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magya irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 315. (CSETRI, 1990.)

⁹ DÖBRENTÉI Gábor, *Előbeszéd*, in *Erdélyi Muzéum*, X. kötet, Pest, 1818., 5–15.

¹⁰ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1821. augusztus 20., in JANCSÓ Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*, in *Keresztény Magvető*, 1943/2, 86–95; 1943/3, 131–137; 1943/4–5, 192–207; 1944/1, 37–49; 1944/2, 90–103.

¹¹ Lásd JAKAB id. művét. A többi kézirat keletkezéséről nincsenek információim.

¹² Lásd CSETRI, 1990, 297.

¹³ Friedrich SCHILLERS *sämtliche Werke*, Anton Doll, Wien, 1810. Az *Über naive und sentimentalische Dichtung* című tanulmány az összkiadás 18. kötetében a *Kleinere prosaische Schriften*, Viertel Theil 123–250. oldalán jelent meg.

¹⁴ Lásd MsU 785. A kötet jelenleg a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban U 57177 jelzet alatt található.

¹⁵ Bölöni Farkas Sándor Kazinczy Ferencnek, 1815. november 6., in *KazLev.* XIII., 3035. sz.

¹⁶ Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, 1812. május 28., in *KazLev.* XI., 2236. sz.

¹⁷ Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, 1813. szeptember 13., in *KazLev.* XI., 2515. sz.

¹⁸ Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, 1816. április 8., in *KazLev.* XIV., 2236. sz.

¹⁹ A szögletes [] zárójel itt azt jelzi, hogy nem biztos a kiegészítés.

²⁰ A többiekénél nem mindig állapítható meg, melyik kötetet kölcsönözték.

²¹ Lásd JAKAB id. művét.

²² Csúcsos < > zárójel jelöli a kézirat javításait; { } között javítom a kézirat sérülései miatt általam kikövetkeztett betűket.

²³ [VERSEGHY Ferenc] *Lexicon Terminorum azaz Tudományos Mesterszókönyv*, Buda, 1826, 12–13.; C. Chr. E. SCHMID, *Wörterbuch zum leichtern Gebrauch der Kantischen Schriften*, Jena, 1795.; Lásd még GÁLDI László, *A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 366–377.; továbbá: HORVÁTH Constantin, *Az „Egyházi értekezések és tudósítások” története. Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése*, Veszprém, 1937.

²⁴ *Magyar romantika. I. Teória és kritikai praxis*, vál., bev., jegyz. SZABÓ Levente, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2000, 51–54.

²⁵ Megjelenése a közeljövőben várható.

²⁶ A példákat Szabó kiadásából hozom.

²⁷ SZAUDER József, *Géniusz száll... = Uő.*, *A romantika útján*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1961. (SZAUDER, 1961.); CSETRI Lajos, *Nem sokaság hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. (CSETRI, 1986.)

²⁸ DEBRECZENI Attila, *Csokonai az újrakezdések költője*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1993.; DEBRECZENI Attila, *Az érzékenység eszmétörténeti vonatkozásai a XVIII. század végének magyar irodalmában*, in *Folytonosság vagy fordulat?*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996.; DEBRECZENI Attila, „Érzékenység” és „érzékeny irodalom”, in *It*, 1999/1, 12–29.

²⁹ Richard ACZEL, *National Character and European Identity in Hungarian Literature 1772–1848*, Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1996.

³⁰ Általános áttekintés, további szakirodalommal a versekre és a drámákra helyezve a hangsúlyt: FRIED István, *A magyar neoklasszicizmus válaszüttjai (Szempontok a magyar Schiller-recepció kérdéséhez)*, in *It*, 1987–1988/3, 71–79.

³¹ Kazinczy Ferenc Nagy Gáborhoz, 1802. február 28., in KazLev. II., 511. sz.

³² Kazinczy Ferenc Nagy Gáborhoz, 1803. szeptember 15., in KazLev. III., 619. sz.

³³ Kis János Kazinczy Ferencnek, 1808. december 17., in KazLev. VI., 1386. sz.

³⁴ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1808. december 30., in KazLev. VI., 1392. sz.

³⁵ Kazinczyt bizonyára emlékezete csalta meg. A (*Neue*) *Thalia* 1795-ben megszünt. Ugyanebben az évben indult viszont a *Horen*, amelyben a tanulmány több részletben megjelent.

³⁶ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1809. március 9., in Szemerei SZEMERE Pál *munkái*, szerk. SZVORÉNYI József, Budapest, Franklin-Társulat, III. kötet, 8–9. Utal rá FENYŐ István, *Az irodalom republikájáért*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 51. (FENYŐ, 1976.)

³⁷ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek. 1810. április 27., in KazLev. VII., 1726. sz.

³⁸ Erre Waldapfel hívta fel a figyelmet: WALDAPFEL József, *Berzsenyi megítélésének történetéhez*, in *ItK*, 1936, 348–358., 446–456. Az adott helyen Szemere 1810. április 27-i levelére hivatkozik.

³⁹ SZAUDER, 1961, 224–247, kül. 234–235.; CSETRI, 1990, 228–239.

⁴⁰ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1816. január 6., in KazLev. XIII., 3038. sz. Dessewffy egy hónappal későbbi levele tudósít arról, hogy teljesítette a kérést: Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, 1816. február 13., in KazLev. XIII., 3130. sz.

⁴¹ Kazinczy Ferenc Horváth Endrének, 1816. június 8–9., in KazLev. XIV., 3228. sz.

⁴² Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1817. május 6., in SZEMERE, id. mű, 159.

⁴³ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1817. május 6., in KazLev. XV., 3426. sz.

⁴⁴ Az egyik legalaposabb elemzés: CSETRI Lajos, *Berzsenyi vitái Kölcsény recenziójával* = *ItK*, 1983/5, 463–481. (CSETRI, 1983.) Lásd még CSETRI, 1986, 337–354, 376–390.; CSETRI, 1990, 332–361.; SZAUDER, 1961, 224–247.; FENYŐ, 1976, 219–288. alapvető írásait.

⁴⁵ T[ELEKI]. J[ózsef], *A régi és az új költés különbségeiről*, in *Tudományos Gyűjtemény*, 1818, II., 48–73.

⁴⁶ Berzsenyi és Kölcsény vitája kapcsán Csetri elemzte a jelenséget: CSETRI, 1983.

⁴⁷ A 19. század közepe kritikáinak schilleri háttéréről: MILBACHER Róbert, „...földben állasz mély gyökökkel...”. *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata*, Osiris, Budapest, 2000, 35–39.

LABÁDI GERGELY

GEDŐ JÓZSEF ÉS AZ IRODALOM

Kiegészítések az életrajzhoz¹

Tanulmányom egy hosszabb munka része, amelyben Gedő József kéziratok hagyatékának² irodalom- és kritikátörténeti szempontú feldolgozását kísérem meg. Jelen dolgozat célja az előmunkálatok elvégzése, azaz egy lehetséges értelmezési keret kidolgozása. Először a Gedő József-ről szóló szakirodalom (lényegében életrajzi összefoglalók) állításait összegzem, majd a következő részben az életrajzból kimaradt adatokat ismertetem. A harmadik fejezetben a megismert adatokat próbálom a kor szociális struktúráinak rendszerébe beilleszteni a dilettantizmus megítélésének változását segítségül

híva, mivel úgy tűnik, ez megfelelő kiindulópontul szolgál Gedő József életének, törekvéseinek értelmezéséhez.

„nemzeti haladás és művelődés, szabadság és humanitás”–
Szakirodalmi áttekintés

Homoród-Szentmártoni Gedő József 1778. augusztus 21-én született Abrudbányán.³ Apja, akit szintén Gedő Józsefnek hívtak, a város főbírája, Alsó-Fejér vármegyében táblabíró, és az 1790/91-es erdélyi országgyűlésen a megye követe volt. A fiú 1791 és 1798 között a kolozsvári unitárius gimnáziumban tanult. Ezután a kolozsvári katolikus líceumban jogot hallgatott, de ezt már nem fejezte be, mert apja 1800-ban bekövetkezett halála után egyedüli gyermek lévén hazaköltözött anyjához. 1813-ban, feleségül vévén toldalagi Szathmári Annát, Alsó-Szent-Mihályfalván telepedett le. Öt gyermeke született, József, Klára, Anna, László és Terézia. József 2, Klára 16, László 22 éves korában halt meg. A felnőtt kort csak Anna és Terézia élte meg. 1846-ban, öt évvel László fia halála után Kolozsvárra költözött, itt élt 1855. augusztus 29-én bekövetkezett haláláig.

Néhány évszám mit sem árul el egy személyről. Második közelítésben hadd álljon itt egy regénybeli portré Mikó Imrétől: „Gedő polgár közel ötvenéves volt. Magas, egyenes, könnyű tartású alak. Egészséges arcszíne, nyílt tekintete, nyugodt kedélye biztonságot sugárzott. Független birtokos nemes volt, akire a hon és a közműveltség mindig számíthatott.”⁴ A szerző által ránk hagyott rajz a maga szűkszavúságában is meglehetősen pontos összefoglalása a Gedő Józsefről szóló irodalomnak.⁵

A szakirodalomban elsőként a *honért* végzett munkáját sorolják fel, azaz különféle, részben tiszteletbeli hivatalait ismertetik. Gedő József egy ideig Abrudbánya tanácsosa volt, majd Aranyosszék pénztárnoka, több megye és szék táblabírája, Abrudbányán és Kolozsvárott választott képviselőtestületi tag; 1834 óta az erdélyi országgyűléseken királyi meghívottként, regalista-ként vett részt; 1848-ban, az unió kimondása után a közös országgyűlés főrendi házának is tagja volt.

A politikai életben betöltött funkcióit követik, sokkal részletesebben rajzolva, a *közművelődésért* hozott áldozatai. Amellett, hogy Gedő József tehetős birtokosként természetesen anyagilag támogatta az arra rászoruló tanulókat, az újonnan megjelenő könyveknek, folyóiratoknak rendszerint pártolója, előfizetője, az *Erdélyi Múzeumot* pedig további összegekkel is támogatta.⁶ P. Horváth Lázár ismervén Gedő „áldozatkészégi hírnevét”, ezer forintot kért kölcsön *Lyra* című zsebkönyvére, számol be Buzogány Áron, Gedő József mindeddig legrészletesebb életrajzának írója. Az írókhoz való viszonya nem merült ki a pénzbeli segítségadásban, közülök többel jó kapcsolatban is volt: Döbrenteinek, Bölöni Farkasnak, Brassainak lelki és szellemi társa volt törekvéseikben. Kazinczy is igen sokra tartotta Gedőt, jöllehet

személyesen soha nem találkoztak: „Nem az én vétkem, hogy a lelkes Gedő Józsefet, ki nyelvünk felől helyesebben ítél, mint íróinknak egész egyik fele, szívemre nem szoríthatám. Ha ismét meglátogatom Erdélyt, ki lesz pótolva, a mit most elmulattam.”⁷ A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy Kazinczy minden elismerése mellett is nem Gedőt, hanem helyette Gyöngyösit kereste föl.⁸

Gedő igyekezett felhalmozott ismereteit a szélesebb közönségnek is átadni. E tekintetben kétségtelenül legjelentősebb cselekedete, hogy több mint ötezer kötetes könyvtárát 1849-ben az unitárius kollégiumnak adományozta. Az adomány jelentőségét a legkülönfélébb adatok támasztják alá, már Gedő nekrológiájában is külön kitérnek rá: „A 77 éves öreg utolsó éveiben könyvtárra lajstromozásával foglalkozott, mellyből 6 ezer darabot már rendbe is szedett, az egészet pedig az unitárius kollégiumnak hagyta.”⁹ Buzogány Áron életrajza szerint a Gedő-könyvtár még 1871-ben is közel egyharmada az egész könyvtár állományának. A számadatokon túl Lakó Elemér a Gedő-gyűjtemény összetételére hívja fel a figyelmet, mivel a kollégium diákjai csak ebből a hagyatékból juthattak hozzá a teljes Vörösmarty utáni magyar irodalomhoz.¹⁰ Ehhez a ponthoz tartozik még, hogy Gedő József ajándékozta az Akadémiának Cserey Mihály históriájának eredeti kéziratos példányát.¹¹

*„alig ha [...] darabjai készen nincsenek” –
Ami a szakirodalomból hiányzik*

„Nem volt ő a kiváló tettek embere; nem volt hős, ki után sora az átalakító cselekvényeknek új korszakot alkot; s mégis egy új, derültebb korszak határozott képviselőjét látjuk benne. Nem volt zászlóvivő; de a zászlónak, melyre »nemzeti haladás és mivelődés, szabadság és humanitas« volt felírva, legbuzgóbb, legöntudatosabb hívei közé tartozott.” – kezdi Buzogány Áron néhai mentorának, Gedő Józsefnek életrajzát. Majd néhány sorral lejjebb így folytatja, értelmezendő a fenti kijelentést: „S habár ő maga nem volt író, nem volt fellépett tudós, mi részben csendes elvonultságra hajlandó természetének, szelid, óvakodó jellemének tulajdonítható; de kétségtelenül a legtanultabb s legmiveltebb emberek közé tartozott.”

Buzogány kijelentései nemcsak ideológiai szempontból érdekesek, hanem, azzal szoros összefüggésben, filológiaiilag is. Ugyanis több olyan forrás áll rendelkezésünkre – már a múlt század óta –, amelyből kiderül, hogy Gedő maga is „zászlóvivő” volt, jóllehet műveiből jelenlegi ismereteink szerint nem maradt fenn semmi. Utalások azonban bőven vannak Gedő feltételezhető szépírói vagy tudományos tevékenységére. Az első adat Kozma Gergelytől származik. A forrás hitelességét alátámasztja, hogy ő volt Gedő József nevelője, majd később barátja. Kozma ugyanis egy Kazinczyhoz intézett levelében arra utal, hogy tanítványára lehet számítani különféle irodalmi vállalkozásokban, érdekelheti például egy regény lefordítása.¹² Kozma Ferenc szá-

munkra nem hozzáférhető levelekre hivatkozva állítja, hogy Gedő Szabó Sámuellel és Kozma Gergellyel együtt készítette Landerer Téli és nyári könyvtára regényeinek fordításait. A közölt levelek azonban csak arról szólnak, hogy Gedő lebeszéli Kozmát a regényfordításról.¹³

Kilenc évvel később, 1814-ben, Kozma még mindig úgy hivatkozik Gedőre, mint aki munkákkal is segítheti az épp meginduló *Erdélyi Muzéumot*:

„Torda mellett Sz:Mihályfalván lakik egy ifju *Literator Úr*, igen kedves Barátom, Gedő József a' neve, T. Prof. Mólnos Dávid urnál fizetett látom a' Muzéumra előre. Ezt az ifju urat, kinek mind természeti hajlandósága, a' Literatura előmenetele iránt lángoló tüze, mind tudománybeli ritka kimíveltsége, Frantz, Német, Deák 's Magyar nyelv tudása, mind munkássága, vas patientiája, mind pedig válogatott könyves gyűjteményje ahoz való, igen jó lenne akár közbevetetlen, akár általam a' Muzéumba léjendő együttdolgozásra meghívni, *alig ha már is feles oda iktatható Darabjai készen nincsenek*. Annyival is inkább, hogy ő maga is azon Barátom ez előtt egy Aurora nevezetű Folyó-írásnak meg-indításáról többek közt véllem is segéd társképpen értekezett volt. Minapában így irt felölle hozzám: »Térek az Erdélyi Magyar Muzeumra, melyből esztendőnként 4 kötet jön ki pro 7 Rf. Én már praenumeráltam reá. Prof. Molnos nagy reményt gerjeszte bennem a' Munkáról. Ez a' Munka azon ideán fog follyni, mellyen a' mű Auroránk. Barátom szerezzünk pártfogókat a' Munkának, csak azért is, hogy Erdélyi – 's hogy a' mű régi planumunkának telyesedését látjuk. A' kiadója Döbrentei Gábor.«¹⁴

Ezek mellett azonban magától Gedő Józseftől is idézhetünk, alátámasztandó feltételezett írói tevékenységét. Kozma Gergelynek számos levélben számol be irodalmi és irodalmtörténeti munkáiról. Volt tanítójával és Szabó Sámuellel együtt irodalmi társaságot alapított „a magyar nyelvnek eredeti tisztaságában fentartása s helyes elővitele”¹⁵ céljából, hárman tervezték a már említett *Magyar Aurora* című folyóírást is. Több éven át készítette „a magyar literatura történeteinek pragmaticai előadása”-nak vázlatait, és „az izetlen poesis theoriáján” is sokat dolgozott, emellett folyamatosan írt metrumos verseket is.¹⁶

Gedő Lászlóval folytatott levelezésében is sokszor utal korábbi irodalmi munkásságára. Fia kérdezi egy levelében, hogyan kell románcot írni, mert tavasszal megpróbálkozna vele.¹⁷ Az apa, József, pedig így válaszolt: „Hogy kell Romancet írni? Hm! én nem irtam s úgy bajosan tudlak utosittani...”¹⁸ – amelyből következik, hogy *más* műfajban bizonyosan írt. Szintén fiának: „A theologia nem fért a nyakamba, szerettem abból 's Professorából csufot üzni – mire találmányos elmém nem kevésbé segített, 's barátim tapsai megerősítettek – ellenben republicai, vagjis jobban Jakobinusi ideákat *beszédjeim daljaim* által kiméltlenülül terjesztgetni legszentebb hivatgatásomnak tartottam...”¹⁹

Irodalmi próbálkozásai mellett érdemes megemlíteni Gedőnek az ásványok iránti érdeklődését is, mely egy kivételtől²⁰ eltekintve nem szerepel

életrajzában. Ennek a szenvedélynek a kialakulásában feltehetően édesapjának is szerepe volt, aki az 1791-es erdélyi országgyűlés rendelkezése nyomán felállott bányászati szakbizottság tagja volt. Valószínűleg az apja neve bukkan föl még az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai közt is: abrudbányai Fikker Ferenc, akít a társaság megbízott az ásványgyűjtemény gyarapításával, elfoglaltságai miatt a feladatra maga helyett Gedő Józsefet ajánlja.²¹ A szöveget kiadó Jancsó Elemér alighanem tévedett akkor, amikor könyve mutatójába a fiú Gedő József adatait vette föl. A jegyzőkönyv ugyanis 1798-ból származik, amikor az apa még élt, ráadásul Abrudbányán, míg fia kolozsvári diák. Ám a fiú ásványok iránti érdeklődése nyilvánvaló abból a tényből, hogy Döbrentei az Akadémia titkáráként Gedőt kéri fel a bányászati műszavak erdélyi összegyűjtésével, amit az örömmel el is fogadna, de a bányavidékektől „tartósan léendő távolság”-a miatt nem teljesíthet.²²

Apró, de fontos kiegészítő adat található Gedő József életrajzához Kővári László *Erdély nevezetesebb családai* című munkájában: a szerző forrásai felsorolásánál külön köszönetet mond neki: „S midőn a fennebbi gyűjtemények [magántulajdonban lévő oklevélgyűjtemények] közléseért az illetőknek történetünk nevében köszönetemet és hálámat nyíltan kifejezni kötelességemnek ismertem: néhány magán könyvtár tulajdonosának hasonlót nem hozni, szinte nem tehetem; nem egyéb czélból csak mintegy buváraink figyelmeztetéseül. Ilyen vala nekem gr. Mikó Imre ő exclja, b. Apor Károly, Gedő József urak hazai tárgyú nagybecsű könyvtára.”²³

„nem volt író, nem volt fellépett tudós”? –
Az életrajz értelmezése

Hogyan lehet értelmezni Gedő Józsefnek fiához írt leveleit? Miben áll leveleinek, jegyzeteinek jelentősége? Milyen szerepet tölt be az apa az irodalmi életben és milyen a fia? Egyáltalán: ki és kihez beszél? A kérdésekre a választ az életrajz lehetséges értelmezései jelentik. Idáig lényegében két ilyen jellegű kísérlet történt: az egyik a Buzogány Árontól származó – az előző fejezet elején kiemelt – értelmezés, amely szerint Gedő „nem volt író, nem volt fellépett tudós”. A másik, ezzel egybecsengő, de részletesebb magyarázat a Bölöni Farkas Sándorról szóló Benkő Samu-tanulmányban található, ahol Benkő elsőként, és máig egyedül kísérte meg e hagyaték legjelentősebb részének, a fiúhoz, Gedő Lászlóhoz intézett leveleknek értelmezését: „Gedő Józsefnek *nem voltak szépirodalmi ambíciói, megelégedett olvasással és könyvek gyűjtésével* (szép könyvtára maradt), fiából azonban író akart nevelni.” – majd a levelezésből vett példák hosszúságú idézése után: „Az itt felsorakoztatott levélszemelvényeket olvasva azt gondolhatnók, hogy ezek csupán annak az örök pedagógiai kudarcnak a tükröképei, midőn a saját életével elégedetlen *értelmiségi* apa fia jövőjében próbálja magát kárpótolni, s nagy buzgalmában még a gyermek életkorára sincs tekintettel.”²⁴

Az életrajz adatainak megismerése, esetenként az eddigi ismereteink filológiai pontosítása révén olyan kérdések merülnek föl, amelyek módosítják az előző magyarázatokat. Ugyanis mind Buzogány, mind Benkő értelmezése az egyes társadalmi funkciók olyan elkülönülésére utal, amely a 19. század első felében, tehát Gedő József (és fia) életében, korántsem magától értetődő. A probléma legalább érintőlegesen vizsgálata azonban nem mellőzhető, mivel egyértelműen meghatározza a Gedő-hagyaték értelmezésének lehetőségeit.

Az életrajz magyarázatához kiindulópontul a Kozma Gergely levelében Gedő Józsefre használt „Literátor” kifejezést választottam. A korábban idézett részekből kihüvelyezhető meghatározás ötvözi a literatúra kifejezés különböző aspektusait: amikor ugyanis Gedő szorgalmát, feltételezhetően meglévő kész műveit emlegeti Kozma, akkor a szó szűkebb jelentését idézi föl. Pápay Sámuelnél ezt találjuk róla:

„*Literátoroknak* is leginkább azokat a’ Tudósokat szoktuk mondani, a’ kik a’ nyelvnek és a’ szép Előadásnak tudományos esméretére jobban ráadván magokat, ebben való jártasságokat írott Munkáik által tették nyilvánossá, ámbár a’ Literátori nevezet Közönségesen minden tudománybeli Könyvírókra is kiterjesztetik.”²⁵

Azonban Kozma azt is hangsúlyozza, hogy Gedőben megvan a (tudományok iránti) természeti hajlandóság, a literatúra élményetele iránti lángoló tűz és a „tudománybeli ritka kimiveltség”, nyelvtudás, szorgalom, gazdag könyvtár. Ez a Pápaynál megtalálható literátus meghatározást idézi föl:

„[A] *Literatúra* [...] általlýában tekintve *Könyvekből* ‘s írás olvasás által szerzett tudományt tesz, és így jelenti a’ Könyveknek a’ benne foglalt dolgokhoz képest való igaz esméretét. Innen van, hogy ha valaki egyébaránt vele született jeles elméleti tehetséggel, természeti eszességgel, avagy gyakorlás és tapasztalás által szerzett esméretekkel bír is, de ha nints könyvből való tudománnya, ha a’ könyvek’ esméretében nem jártas, az olyan embert deákúl *illiteratusnak* az az *írástudatlannak*, vagyis Literatúra nélkül való embernek mondgyuk. Ellenben ha szinte valamely ember a’ maga tselekedeteit rosszul intézvén, élete’ folyásában szerentsétlen is, mégis ha a’ mellett tanúlt ‘s olvasott ember, ötet az ő tudománybeli esméreteiért *Literatusnak* az az *írástudónak* tartgyuk...”²⁶

Literátor és literátus: Gedőt tehát nem lehet sem kívülállónak, sem „irodalmár”-nak tartani; helyzetét legjobban talán a „műkedvelő” kifejezéssel írhatjuk le. A szó koronként mindig mást jelentett: Az 1800 és 1850 közé eső félszázad magyar tudományos életében döntő fordulat következett be a tudomány intézményesülése és belső struktúrája kialakulásának szempontjából, melynek során elkezdődött az ún. műkedvelők vagy másképp: dilettánsok háttérbe szorulása. Rainer Kolk nyomán, aki a germanisztika intézményesülésének ezzel az aspektusával foglalkozik, úgy foglalhatjuk össze a folyamat lényegét, hogy a dilettánsoktól való elhatárolódás során a műkedvelők mozgásteret egyre kisebb lett: feladatuk az apró részletek, a kiegészítő

adatok összegyűjtésére, a ritka kéziratok, kiadások megszerzése és a tudomány számára hozzáférhetővé tételére korlátozódik.²⁷ A magyar irodalmi életben ebből a szempontból meghatározó jelentőségű volt az 1830-ban lezajlott Conversations-Lexikon-pör. A lexikon kiadása körül kialakult vitában a központi kérdés ugyanis az, hogy egyáltalán kik írják az egyes szócikkeket,²⁸ majd pedig, hogy mire képesek a saját szabályszerűségei alapján működő tudományos életben ezek a „szép érzésű emberek, jeles tisztviselők, jeles polgárok, buzgó hazafiak”, hiszen két író kivételével a többiek „részint valaha fénylő, de már erőtlen elaggott bajnokok; részint korán elért s már hamvatos reményű ifjak s izetlen papirosmázolók; van közöttük egy-két ezen alkalomra született literátor is, ki még azt sem érti, patikai vagy konyhai szerekből áll-e össze az a csuda lény, mit a tudósok literatúrának neveznek”.²⁹

A tudományfelfogás most ismertetett változásai megfelelő kiindulópontul szolgálhatnak Gedő József életrajzainak értelmezéséhez. Az adatok ugyanis híven tükrözik az átalakulást: A század elején még maga Gedő is tevékeny író: verseket, poétikát, irodalomtörténeti tanulmányokat készít, barátaival folyóiratot tervez. Még 1814-ben is komolyan felmerül neve mint az *Erdélyi Múzeum* lehetséges munkatársáé. Erre műveltségét, tudását tekintve minden esélye megvan. Ezt bizonyítja szoros kapcsolata Döbrenteivel, Bölöni Farkassal;³⁰ bizonyítják Kazinczy dicsérő szavai: „Ohajtanám hogy Prof. Sárvári Úr olvashatná egy Gedő József nevezetű Unitárius Földes Úr levelét Döbrenteinél, a’ ki nem csak azt tudja mi jó, hanem azt is, mi lehet jó.”³¹ Az, hogy végül is tudomásunk szerint nem publikált, nem befolyásolja Gedő „műkedvelő” státusát. A tudományos élet aktív részese, jelenléte magától értetődő, elfogadott. A dilettánsok Kolk által leírt háttérbe szorulásával összhangban van, hogy Döbrentei az 1830-as években, az *Akadémia titkáraként*, Gedőt a bányászati szakszókincs erdélyi felgyűjtésére kéri föl – s jellemző, hogy Gedő egy másik *outsidert*, Debreczeni Mártont ajánlja maga helyett³² (l. apró részletek, a kiegészítő adatok összegyűjtése); hogy majd közel két évtized múltán könyvtára segíti Kővári Lászlót történészi munkájában, s hogy az Akadémiának ajándékozza Cserey Mihály históriájának eredeti kézirat példányát (l. ritka kéziratok, kiadások megszerzése és a tudomány számára hozzáférhetővé tétele). Gedő tehát továbbra is műkedvelő, de ez azt jelenti, hogy már nem „céhbeli”, tevékenysége csak az intézményi kereteken kívül képzelhető el.

Gedő maga is érezte, hogy megváltozott az irodalmi életben betöltött státusa: Debreczeni Mártont ajánló levelében a Magyar Tudós Társaság megalakulása feletti örömét fejezi ki Döbrenteinek, de hiányolja Fejér Györgyöt a tagok közül. Hozzáfűzése érzékel(tet)i, érzi, nem igazán jogosult arra, hogy rákérdezzen, miért hagyták ki Fejért az Akadémiáról, illetve ki az egyetem magyar tanszékének professzora: „furtsa dolgok feszítik mellyemet ugyé?”.

Ez a szépen megrajzolt ív a valóságban természetesen nem magyaráz meg mindent, nem alkalmas Gedő *személyes* döntéseinek – például ifjúkori

műveitől való későbbi elhatárolódásának – leírására. Értelmezési keretként azonban kétségtelenül helytálló, kivált, ha összevetjük mind apja, mind pedig fia helyzetével.

Apja életében a tudománnyal való foglalatosság csak a szó eredeti értelmében vett *dilettáns*-ság³³ keretein belül lehetséges.³⁴ Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, melynek kapcsán az apja neve felmerült, jellegzetes példája ennek: tagjai többnyire nem professzionális tudósok, de a tagok szakértelmét emiatt senki sem vonja kétségbe.

A fia életében azonban más a helyzet, a dilettáns szó jelentésében ugyanis, mint a *Conversations-Lexikon*-pör is mutatja, ekkortájt jelenik meg a negatív felhang. Gedő László pedig már nem is elégszik meg azzal, hogy anyagilag, szellemileg támogassa a különféle irodalmi vállalatokat, hanem maga is költőként, drámaíróként kíván fellépni. Az apja ezt már nem tudja elfogadni, jól látszik ez levelezésükből: több alkalommal inti fiát, hogy „írj tehát kedves László! De aImanacbéli, folyó iratbéli ditsőségre ne vágyjál, hogy el feleznél magadat, azokban fényes lenni törekedj”.³⁵ Az irodalmat ugyanis az apa szerint „egy qualificalni magát ohajto Iffjunak” ugyanúgy tanulmányoznia kell, mint a muzsikát, az éneket, a nyelveket, az úszást, a lovaglást.³⁶ Támogatja tehát fiát irodalmi próbálkozásaiban, segíti őt tanáccsal, könyvvel, pénzzel, de azzal nem ért egyet, hogy a fia *író* akar lenni. Ő politikusnak szánja, amihez persze az irodalom (elsősorban a retorika) ismerete elengedhetetlen: „Sallustiust exponálad? jo – azutan Liviuust – későbbben Tacitust – s mindenek felett Cicerot – ez remek a stylistikában – a nagy gondolatokban azok kifejezésében – és a mire egy status, haza fényes szolgálatjában törekedőnek vigyázni kell, az Oratiokban! – ezekre, nem Romanzera, Balladera, Regékre fordítsd iparodat.”³⁷ Egy 14 éves fiú esetében még túl korai figyelmeztetésnek tűnhet, de ha a húszéveset is erre kell inteni, az a felfogások gyökeres különbségéről tanúskodik. Gedő József mindenáron le akarja beszélni fiát arról, hogy szépirodalmi pályára lépjen:

„[T]e tehát literatori mozgalmaid által évenként ezentul 2300 Rft fogsz érdemelni. Szerencsét ahoz – ‘s mivel ezelőtti leveledbe azt calculáltad: hogy 500 Rft ezüstben elég iffju korodra, tehát neked még sok marad, a’ superplust osztán be adol a bánquba – ‘s 20 esztendő alatt szép capitálisod gyürend, ugy hogy neked Szülőid vagyonkájára semmi szükséged – nem mondottam é: hogy a nagy elme, vagy literatori messiade a leg termékenyebb capitalis a világon. ‘s én javaslom neked: hogy hagyj fel miden sovány Juristasággal, mint Schiller fel hagyott, a sebészséggel; ‘s szenteld magadat az Aeszteticának, ‘s kivált a Dramának, itt van a te üdved, a te szerencséd, a te halhatatlanságod – ‘s én, most oda hagynám a kopár Juristaságot, mennék Pestre, hogy ott mint első nagyságu csillag fel tűnnyek, és kápráztassam a szemeket – fennséges a te phantaziád – az eszméket lényekké rögtön által változtatja, ‘s az neked még bizodalmakat fog alakítani a nagy úrben; felséges lakást, életet, bibliothékákat, ‘s az 1001 ejtzakaknak minden tündérségét valosítani! csak rajta, nagy kár

lenne mind reád, mind a világra, 's a jövő nemzedékekre nézve; hogy egy oly nagy talentom, egy Genie aestetici, literatori utjáról el vonattassék, 2300 Rfór évenként el veszessen, 's a nyomorult, hitván júristai pályán tántorogjon!'³⁸

Mind Gedő József élete, mind a Gedő-család három nemzedéke érzékletesen mutatja az irodalmi élet intézményrendszerének, a műkedvelők státusának változását. Gedő József kéziratos hagyatékának bemutatásakor, értékelésekor tehát nem lehet eltekinteni attól, hogy az irodalmi élet társadalmi keretei, a részvétel társadalmi feltételei döntően átalakultak.

Jegyzetek

¹ A tanulmány korábbi változatának megjelenése: *LélekJelenLét*, Kolozsvár–Szeged, 2000/4, 47–53.

² Az anyag számbavétele: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, compiled by Elemér LAKÓ and the team initiated by Bálint KESERŐ, Szeged, 1997.

³ Kozma Gergely *Emlékeztető Könyvében* Gedő 1778. augusztus 22-t adja meg születése dátumául. L. KOZMA Ferenc, *Kozma Gergely. 1774–1849. Életrajzi, irodalmi, történeti adalékokkal*, Keresztény Magvető, 1876, 15–61. (KOZMA, 1876.)

⁴ MIKÓ Imre, *A bércre esett fa. Bölöni Farkas Sándor életregénye*, Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1969, 197–198. A teljes Gedőről szóló rész (egy párbeszédbe szöve) 195–198.

⁵ A legtöbb összefoglalás Buzogány munkájára megy vissza: BUZOGÁNY Áron, *Homoród-Szent-Mártoni Gedő József életrajza*, Keresztény Magvető, VI. kötet, 1871, 81–92. Ha nem tüntetem föl külön a forrást, az adatokat én is innen veszem. További irodalom: BENKŐ Samu, *Sorsformáló értelem*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 238–240.; *Magyar életrajzi lexikon*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, I:579.; BORBÁTH Károly, *A jakobinus káté kolozsvári másolójáról*, Korunk, 1963, II:259–261.; JANCsó Elemér, *Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság iratai*, Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1955, 403.; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, III:1089–1090. hasáb; *Vasárnapi Ujság* 1855. szeptember 16. (37. szám) 296.; *Ima H. Szentmártoni Gedő József koporsója mellett Kolozsvárt augusztus 30-kán 1855*. KRIZA János kolozsvári unitárius pap által.; KÖVÁRI László, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvárt, 1854, 95–96.

⁶ Utóbbira DÖBRENTÉI Gábor, *Előbeszéd*, in *Erdélyi Múzeum*, 1818. X. füzet, 5–15.

⁷ BUZOGÁNY id. mű, 82. A Kazinczy-levelzés vonatkozó köteteiben nincs nyoma.

⁸ KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi Levelek*, I–II. kötet, bev. Kristóf György, Minerva, Kolozsvár, 1944, I:82.

⁹ *Vasárnapi Ujság* 1855. szeptember 16. (37. szám) 296.

¹⁰ LAKÓ Elemér, *A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvassmányai 1813–1848 között*, in Erdélyi Múzeum, 1994/1–2. füzet, 61.

¹¹ *Nagyajtai Cserei Mihály históriája*. A szerző eredeti kéziratából KAZINCZY Gábor által. Pest, 1852. (Újabb Nemzeti Könyvtár. Első folyam) – A kiadásban nincs kommentár, így természetesen Gedőt sem nevezik meg. CSEREI Mihály, *Erdély históriája [1661–1711]*, s.a.r., a bevezetőt és a jegyzeteket írta BÁNKÚTI Imre, Budapest, Európa, 1983. – Itt viszont valamilyen oknál fogva Gedő Józsefként emlegetik. (38.)

¹² Kozma Gergely Kazinczy Ferencnek, 1805. január 28. In *Figyelő*, III:220.

¹³ Lásd a Kozma Ferenc által közölt levélrészleteket Gedő 1804-es leveleiből. (KOZMA, 1876.) A szakirodalomból azonban kimaradt Gedő esetleges regényfordítói munkássága, helyette rendszerint *Gegő* József piarista tanárt említik. Szinnyei lexikonában csak Kozma Gergely életrajzában említi meg Gegő állítólagos fordítói szerepét, a Gegő József-ről szóló cikk-

ben nem. (L. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1891–1914, VI:1441–1443, ill. III:1087–1088.) György Lajos pedig feltehetően Szinnyei életrajzaiból vette át a Gegő szerepére vonatkozó állításokat. (Lásd GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei*, Budapest, 1941, 79, 519.) A bibliográfiai adatoknak ellentmondanak a fordítások címlapjai is: Bachich József és Cseri Péter is fordított néhány művet. (Elsőről Szinnyei [I:318] tud, Cseriről nem [II:338–339].)

¹⁴ Kozma Gergely Döbrentei Gábornak, 1814. szeptember 17. In Figyelő, II:41. (Kiem. L. G.)

¹⁵ Lásd Gedő levelét: KOZMA, 1876, 39.

¹⁶ Lásd Gedő leveleit: KOZMA, 1876, 38–39.

¹⁷ Gedő László Gedő Józsefnek, 1833. március 3. Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókja kéziratár (továbbiakban: RAK) unitárius anyaga MsU 1272.

¹⁸ Gedő József Gedő Lászlónak, 1833. március 24. RAK MsU 938/a (kiem. L. G.)

¹⁹ Gedő József Gedő Lászlónak, 1835. december 31. RAK MsU 938/a (kiem. L. G.); a passzust idézi BORBÁTH Károly, *A jakobinus káté kolozsvári másolójáról*, Korunk, 1963, II:259–261. (Gedő a káté kolozsvári másolója!)

²⁰ BENKŐ Samu, Bölöni Farkas Sándor, in Uő., *Sorsformáló értelem*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 238–240.

²¹ JANCÓS Elemér, *Az erdélyi magyar nyelvnevelő társaság iratai*, Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1955, 278.

²² Döbrentei Gábor Gedő Józsefnek, 1831. november 26. RAK MsU 1272. A *Manuscript* tévesen Gedő Lászlót nevezi a levél címzettjének. A válasz: Gedő József Döbrentei Gábornak 1832. január 12. MTA Kéziratár

²³ KÖVÁRI László, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvárt, 1854, 6.

²⁴ BENKŐ Samu, Bölöni Farkas Sándor, in Uő., *Sorsformáló értelem*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 238. (kiem. L. G.)

²⁵ PÁPAY Sámuel: *A magyar irodalom eszmérete*, Veszprém, 1808, 29–30. Magyar Minerva IV. kötet (Repr. Veszprém, 1986.)

²⁶ PÁPAY id. mű, 1–2.

²⁷ Rainer KOLK, *Liebhaver, Gelehrten, Experten*, in: *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*, hrsg. von Jürgen FORHMANN und Wilhelm VOßKAMP, Stuttgart, 1994, 48–114.; 61.

²⁸ FENYÉRY Gyula, *Kérdés*, in: *Tollharcok. Irodalmi és színházi viták 1830–1847.*, s.a.r. Szalai Anna, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981, 7. (Szalai, 1981.)

²⁹ BAJZA József, *Figyelmeztetés pesti magyar könyvtáros Wigand Ottó Tudományi s Mesterség Közönséges Tárára*, in Szalai, 1981, 13.

³⁰ Lásd Jakab Elek tanulmányában idézett levélrészletet. In Uő., *Bölöni Farkas Sándor*, Keresztény Magvető, V., 1870.

³¹ Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 1816. október 31. KazLev. XIV:399.

³² Lásd levelét: 1832. január 12. Gedő József Döbrentei Gábornak. (Alsó-Szentmihályfalva) MTAK Kéziratára, M. Irod. Lev. 4r., 55. sz.

³³ Lásd pl. a *dilettant* címszót a Conversations-lexikonban: *Közhasznú Esméretes Tára*, 4. Kötet, Pesten, 1832, 87.

³⁴ KOLK. id. mű.

³⁵ Gedő József Gedő Lászlóhoz, 1835. november 19. RAK Kt. MsU 938/A

³⁶ Gedő József Gedő Lászlóhoz, 1833. október 10. RAK Kt. MsU 938/A

³⁷ Lásd Gedő József Gedő Lászlóhoz, 1833. március 24. RAK Kt. MsU 938/A

³⁸ Gedő József Gedő Lászlóhoz, 1839. május 2. Hasonlóan az összes 1839-es levélben. RAK Kt. MsU 938/A

TALÁLKOZÁSAIM KRIZA JÁNOSSEL*

Kriza János halhatatlan székely népköltési gyűjteménye, az 1863-ban Kolozsváron megjelent *Vadrózsák* szülővárosomban, Brassóban felsőbb gimnazista koromban került először a kezembe, Fogalmam sincs róla, hogy honnan juthatott hozzám csonkán, cím nélkül néhány ívnyi verses része, s ezért nem is tudtam, hogy a *Vadrózsák* egy töredékével van dolgom, miközben Kriza nevével és jelentőségével az iskolai irodalomtörténeti tankönyvből, bár nagyon röviden, de megismerkedtem.

A csonka ívekből buzgón olvastam a székely népdalokat és balladákat, s annyira tetszetek, hogy első verskísérleteimet ezek hatására kezdtem írni, ám egy évvel idősebb iskolatársammal, a már költőként ismert Derzsi Sándorral való baráti beszélgetéseink hatására örökre lemondtam a versírásról.

Az 1940-es bécsi döntéskor elhagytam Brassót, hogy egy év múlva magyar egyetemre mehessenek, s ezt az egyetem előtti utolsó gimnáziumi évet a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban töltöttem. Mivel a népköltészethez, általában a néprajzhoz való vonzódásom akkor már kétségtelen volt, rendszeresen bejártam a Székely Nemzeti Múzeumba, és Herepesi János igazgató úr engedélyével, akiben atyai jó barátira leltem, a könyvtárból először a *Vadrózsák*-at kértem ki. Ekkor ismertem fel, hogy az említett brasói töredék a *Vadrózsák* egy része volt.

Ma is emlékszem: lehangolt, hogy a Múzeum könyvtárában csak az első kötetet olvashattam, mert akkor még nem tudtam, hogy a második kötetet Krizának élete végéig minden próbálkozás ellenére sem sikerült soha megjelentetnie.

Igazi Kriza-találkozásom azonban természetesen Kolozsváron történt.

1941 őszén iratkoztam be a Ferenc József Tudományegyetemre, ahol a hírneves finnugor nyelvész, Mészölgly Gedeon professzor úr, a Bölcsészeti-, Nyelv-és Történettudományi Kar az évi dékánja ünnepélyes kézfogással avatott egyetemi polgárrá. Szép volt, kár hogy ez a hagyomány is feledésbe merült.

A tanév első félévének végén, 1942 januárjában szorgosan készültünk egyebek között György Lajos professzor úr irodalomtörténeti kollokviumára. Köztük volt az egy évfolyammal idősebb, másodéves Molnár Piroska (a nem sokkal későbbi Kuszálíkné), a professzor úr kedvenc tanítványa, kimagaslóan szorgalmas és okos kolléganőnk is, aki jó képességeit később, gazdag pályafutása során a Tankönyvkiadó szerkesztőjeként, a Pedagógiai Tovább-

* Elhangzott 2002. július 10-én Kolozsváron, az Unitárius Püspökség dísztermében, a *Vadrózsák* új kiadásának bemutatása alkalmával.

képző Intézet tanáráként és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem előadótanáráként bőven kamatoztatta – nekem pedig haláláig kedves barátom maradt. A professzor úr párosával fogadta a vizsgázókat, de Piroskával senki sem akart bemenni, mert attól féltek, hogy az ő kiváló szereplése saját felkészültségüket árnyékba borítaná. Én magabiztosan vállaltam a versenyt, de vereségemet nem ő okozta.

A professzor úrtól ugyanis azt az igényes tételt kaptam, hogy hasonlítsam össze a középkori meg a reneszánsz értelmiséget. Én bátortalanul nem mertem megmondani neki, hogy mivel első éves vagyok, és múlt évi, középkori irodalmi előadásait nem hallgattam, az összehasonlításra nem lehetek felkészülve. Molnár Piroska tündökölt. A professzor úr másik, az anekdotát tárgyaló előadásairól jobban számot tudtam adni, így az első jegy az indexemben sem kitűnő, sem jeles, mindössze egy gyengécske jó volt: az egyetlen jó egész egyetemi pályafutásom során, ugyanis minden más vizsgám és kollokviumom kitűnőre sikerült.

A tanév végén, a második félévi vizsgán úgy kivágtam a rezet, hogy a professzor úr bizalmába, élete végéig atyai barátságba és pártfogásába fogadott, és kérésemre megígérte, hogy megbeszélünk egy nekem illő tudományos témát. Csak annyit kértem, hogy mivel néprajzosnak készülök, a témának legyen népköltészeti vonatkozása is.

A következő napokban, az 1693-ban alapított régi és nagyhírű, de néhány év múlva, 1944 után a román kommunista rendszer által megszüntetett Lyceum Könyvtár igazgatói irodájában fogadott. Elővett egy hosszúka fadobozt, amelyben százával sorakoztak azok a kartotékcédulák, amelyek az általa kutatásra szükségesnek és érdekesnek ítélt szerzők nevét és témák címét tartalmazták. A cédulákat lassan pergetni kezdte, kissé meg-megállt és gondolkodott, majd egy cédulánál végképp megállapodott: Kriza János. Indoklásul elmondta, hogy korántsem foglalkoztak vele annyit, mint amennyit életműve megérdemelt volna. Ekkor tudományos munkám a Kriza-kutatással mind a mai napig összefonódott.

Tanácsára elég nehéz feladattal: a bibliográfia összeállításával kezdtem, vagyis a folyóiratok és hírlapok tengerében kezdettől fogva milyen tanulmányok és cikkek jelentek meg Krizáról, és mi jelent meg Krizától. Egy tudományos feladat kezdetén ugyanis minden közzétett adatot ismerni kell, mert csak így lehet felmérni az eredményeket és a további tennivalókat.

Következett a nyomtatásban meg nem jelent Kriza-kéziratok felkutatása, ez túlnyomórészt a levelezést jelentette. Leveleinek zömét a kolozsvári Unitárius Kollégium őrizte, miként azokat Kriza halála után első életrajzírója, Jakab Elek összegyűjtötte. A Kollégium idős könyvtárosában, Márkos Albert tanár úrban (maga is tanulmány- és tankönyvíró) készséges segítő társat és barátot találtam. A tudós Kelemen Lajostól, aki az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára mellett az unitárius egyházi irattárat is gondozta, gyakori beszélgetéseink során a Kriza-kutatáson kívül is sok hasznos tudományos tapasztalatot nyertem.

A bibliográfiával párhuzamosan nagy levelezésbe fogtam: az unitárius egyházközsegeknél és magánosoknál egyaránt érdeklődtem Kriza levelei, általában kéziratai után. Néhány kiadatlan versen kívül több száz levelet sikerült összegyűjtenem, valamennyit gondosan lemásoltam, és az eredetieket tulajdonosaiknak visszajuttattam. Kolozsvári levéltári kutatásaimon kívül sokat dolgoztam Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában, ahol Horváth János professzor úrnak, a hírneves irodalomtörténésznek, a Kézirattár igazgatójának nyomban feltűnt, hogy az élemedettebb tudósok között vajon mit keres egy egyetemista gyerkőc? Kérdőre vont, de az előrelátó György Lajos ajánlólevele biztosította számomra a levéltári kutatások folytatását és befejezését.

Nyilvános szerepléseim a Krizát ismertető előadásaimmal kezdődtek. Kolozsvárt és több vidéki várost nem számítva, a szülőfaluban, Nagyajtán különböző évfordulós ünnepek alkalmával öt ízben tartottam ünnepi megemlékezést. E szerepléseim révén ismét egy atyai jó baráttra leltem, Kovács Lajos unitárius püspök személyében.

Szóbeli előadásaimnál maradandóbbak nyomtatásban megjelent tanulmányaim, szám szerint mintegy húsz. Közülük most azokra hivatkozom, amelyeket fontosabbnak vagy érdekesebbnek vélek: Ismeretlen Kriza-életrajzok (1943), Nyolcvan éves a Vadrózsák (1943), Kriza János, a Vadrózsák szerkesztője (1955), Kriza János adatgyűjtése Darwin részére (1959), Kriza János anyagi küzdelmei a Vadrózsákért (1963); A száz éves „Vadrózsapör” és mai tanulságai (1964), Lőrinczi Elek árkosai népmese gyűjtő (1967), Erdélyi arisztokraták a székely népballadák ellen (1970); Marosi Gergely székelykeresztúri népmese gyűjtése a Vadrózsák számára (1974), Kriza János székely balladagyűjtése (1976), A Vadrózsák balladáinak szöveghűsége (1987); Arany János és Kriza János a népmese gyűjtés módszereiről (1995).

Krizajánosos törekvéseimből természetesen az önálló kötetek sem hiányozhattak. Az első ezek közt 1957-ben „Az apám lakodalma” című meseválogatás volt, Krizának és gyűjtőtársainak 23 válogatott meséjével, bevezető tanulmánnyal és jegyzékkel a Tanulók Könyvtára című sorozatban. Ugyanezt a címet kapta az a román kötet is (Nunta tătăne-meu, 1962), amely Ion Crișan fordításában 24 székely népmesét tartalmazott, köztük 14-et Kriza gyűjteményeiből.

1965-ben jelent meg a *Kriza János* című monográfiánk három szerző munkájával: Antal Árpádnak *Kriza János költészete*, Faragó Józsefnek *Kriza János és a Vadrózsák*, Szabó T. Attilának *Kriza János és a Vadrózsák nyelvjáráskutatásunkban* című tanulmányaival, a kötet végén első ízben – *Kriza János költeményeinek, műfordításainak és irodalmi tárgyú cikkeinek jegyzéke* Antaltól, valamint *Kriza János népköltészeti és nyelvészeti munkáinak bibliográfiája* Faragótól.

A monográfiák második, átdolgozott kiadása 1971-ben hagyta el a sajtót.

1975-ben került sor egyik fontos adósságunk törlesztésére: a *Vadrózsák* általam gondozott új kiadására. Ez a kiadás, mai népköltészeti szemléletünk-

nek megfelelően, a gyűjtemény teljes népköltészeti anyagát tartalmazta, kihagyva belőle az *Ismeretlen szerzőktől*, valamint az *Íróktól* című két verses fejezetet, hiszen már címük elárulja, hogy nem népköltészeti, hanem irodalmi jellegűek. Kimaradt továbbá a kötet végéről a *Néhány szó a székely nyelvjárásokról* című Kriza-tanulmány, mert nyelvészeti jellegén túl, másfél évszázaddal megírása után, ma már inkább csak történeti értéket képvisel. Mindezekhez a szakemberek az 1863-as kiadás bármelyik példányában hozzáférhetnek.

Magában a népköltési anyagban arra törekedtem, hogy a nem-nyelvész olvasók számára, a nehéz és tájanként többféle nyelvjárási szövegek helyesírását egyszerűsítsem és modernizáljam, hogy olvashatóbbá, olvasmányosabbá tegyem – természetesen a székely nyelvjárások sajátosságainak megőrzésével. Ezt végrehajtani figyelmes, úgyszólván a *Vadrózsák* minden szavát érintő hosszadalmas és nehéz feladat volt.

Most pedig, 2002. elején ismét megjelent a gyűjtemény *Második, bővített kiadás* jelöléssel. Az olvasót méltán meglepheti, hogy egy 1863-ban lezárt művet miként lehet bővíteni. Ez a bővítés azonban nem az 1863-as kiadásra, hanem az én 1975-ös első kiadásomra vonatkozik, ugyanis akkor a kommunista cenzúra számos hazafias és vallásos népdalt, még népmesét is kitiltott a gyűjteményből. Ezeket most, mind helyükre illesztettem, hogy egy népköltészetileg hiánytalan, teljes kiadást adhassak az érdeklődők kezébe, hiszen ezzel nemcsak Krizának, hanem magunknak is tartozunk. Remélni merem, hogy bevezető tanulmányom is, vázolva a *Vadrózsák* történetét és jelentőségét, megnyeri az olvasó tetszését.

Hatvan éven át, 1942-től napjainkig rövidre fogva ez volt a Kriza János-sal való találkozásaim története. A magyar irodalomban kétségtelenül én foglalkoztam a legtöbbit vele, de sajnós: sokat-e vagy keveset? Erre a kérdésre nem könnyű válaszolni. Az általam összegyűjtött több száz Kriza-levél még mindig kiadatlan, tanulmányaim pedig úgy el vannak temetve a folyóiratok mélyén, hogy némelyikük talán új kiadást érdemelne. Hadd valljam be, hogy egy-két új tanulmányon is töröm a fejem. Ettől függetlenül azonban a Kriza-kutatást sohasem lehet befejezni, mert minden szakember, aki Kriza életművét tanulmányozza, olyan újabb kérdéseket és összefüggéseket fedez fel, amelyeket érdemes megvizsgálni, felszínre hozni és értékelni. Így hát indokolt az a jókívánságom, hogy bárha olyan újabb Kriza-kutatók szólalnak meg, akik munkámat tovább folytatják, és eredményeiket megsokszorozzák.

Dr. GAAL GYÖRGY

AMIT FERENCZI SÁNDORRÓL MÉG ÉRDEMES FELJEGYZNI

Az év elején felkértek, hogy egy Magyarországon megjelenő lexikon számára állítsak össze néhány szócikket. A küldött listán Ferenczi Sándor neve is szerepelt. Örömmel vállalkoztam adatai összegyűjtésére, annál is inkább, mert többször megfordultam özvegye, Emmi néni kolozsvári Dohány utcai lakásában, sőt Franciaországban is jártam náluk.¹ Szokás szerint a kezem ügyébe eső lexikonokat ütöttem fel először. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon rá vonatkozó másfél hasábjára (I. kötet. 574) tömören összefoglalja a lényegét, kiindulási pontnak megfelel. A régebbi, Szatmáron 1934-ben megjelentetett Erdélyi Monográfia félhasábos, arcképes szócikke (130. hasáb) inkább a pályakezdésre vonatkozó adatokat tartalmazza. Kelemen Miklós Unitárius Kislexikon (Bp. 1999) a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon adatait veszi át, s található benne egy-két elírás, de helyesbítés is. Mert Ferenczi nyilván nem ontológus (a filozófia egy ágát művelő), hanem ornitológus (madártan-kutató) volt, s nem az Erdélyi Lapot, hanem az Erdély című honismereti folyóiratot szerkesztette. Helyesbít viszont, mikor a máramarosszigeti áthelyezést 1941-re teszi, s az ottani iskolát nem főgimnáziumnak, hanem leánygimnáziumnak nevezi. E szócikkek adatait tovább pontosítja, s kiegészíti Ajtay Ferenc két éve megjelent tanulmánya a Romániai Magyar Szóban, illetve a Keresztény Magvetőben.² Tőle tudunk meg részleteket a származásról, gyermekkorra vonatkozóan, szakszerűen értékeli Ferenczi zoológusi és szerkesztői munkásságát, s egyértelműen tisztázza a tragikus halál körülményeit: rámutat, hogy nem nyilasok, hanem SS-katonák, nem 1945. március 29-én, hanem 30-án lőtték agyon. Sőt a helyet is pontosítja: Sopron helyett a szomszédos Brennbergbányán történt a gyilkosság.

Amint azonban Ferenczi pályáját áttekinthetjük, még mindig élete több szakaszát, fordulatát homályba veszőnek, éppen ezért tisztázandónak véltük. Néhány adatot sikerült is a korabeli sajtóból, főleg iskolai és egyetemi értesítőkből, valamint a levéltárból kiemelni. Ezeket most azzal a meggyőződéssel adjuk közre, hogy Ferenczi Sándor az unitárius tanügy történetének egyik kiemelkedő, nagyhatású egyénisége volt, emléke méltó a megörökítésre.

Az alsójárai gyermekkor szemtanúja volt az író és Helikon-alapító báró Kemény János (1903–1971). Önéletírása 11. fejezetében³ meg is emlékezik róla: egy alkalommal „Ferenczi Sándorká”-t öltöztették papnak, s keresztelő beszédet mondatk vele. Minden valószínűség szerint az elemi osztályokat a kis Ferenczi az alsójárai iskolában végezte, s 1913 őszén íratkozott be a Gál

Kelemen igazgatta kolozsvári Unitárius Kollégiumba. Még egy tanévet kifo-gott a békeidőkből. S az intézet legnagyobb hatású természetrajz tanára, az 1914 nyarán elhunyt Nyiredy Géza is tanította. Osztályfőnöke a magyart és latint oktató Pálfi Márton, földrajztanára pedig Kelemen Lajos volt. A benn-lakó fiúnak a bizonyítványa tiszta 2-es, csak két tárgyból tűnik ki: földrajzból és természetrajzból 1-es⁴. 1914 őszétől 1919 februárjáig az 1901-ben megnyitott új kollégiumépület katonai kórházként működik. A tanítás a temp-lom túloldalán levő régi épületben folyik, a bentlakás és a konviktus pedig az Unió-utcai Redut-épületben húzódik meg. Ilyen körülmények között és a há-ború, hatalomváltás okozta fenyegetettség miatt az iskolai élet jócskán meg-változott. A II. gimnáziumi osztályban Vári Albert vallásanár, a III–VI.-ban dr. Kiss Ernő irodalomtörténész és latintanár, az utolsó két osztályban Uzoni Imre matematika szakos volt az osztályfőnöke. Tanulmányi eredményei nem javulnak, inkább romlanak: egyre több a 3-asa, VI-tól az elégségesek közé ke-rül. Ebben a tanévben lesz osztálytársa a Járából ismert Kemény János, vala-mint Kemény Béla báró is. 1918-ig terjedő, a Református Kollégiumhoz kap-csolódó diákkoráról, osztálytársairól Kemény János részletesen beszámol ön-életírásában. Épp 1918-cal szakad meg az emlékezés fonala.

Az utolsó tanévben, 1920/21-ben osztályukat Gál Kelemen igazgató böl-cseletre, Pálfi Márton latinra, Borbély István magyarra és németre, Uzoni Imre matematikára, Hidegh Mihály fizikára, (Gyallay) Pap Domokos törté-nelemre, Vári Albert pedig vallásra tanítja. Az elégséges minősítésű Ferenczi neve egyetlen vonatkozásban tűnik ki: a Remény című diáklap legsikeresebb illusztrátoraként 30 lej jutalmat kap. Az érettségi ekkor még nem az a rette-gett próbatétel, amelyen a magyar diákok halomra buknak, még a román nem is vizsgatárgy. De már megjelenik kormányképviselőként Valeriu Seni, az elnöki tisztséget azonban báró Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok tölti be. Harmincheten állnak a bizottság elé, hogy magyar, latin és matema-tikai ismereteikről számot adjanak. Négyen jeles, ötön jó (köztük Kemény János), 17-en érett (köztük Ferenczi Sándor) minősítést kapnak, a többieket javítóra, illetve az egész vizsga megismétlésére utasítják.

Mai szemmel nem tűnik különösnek, hogy Ferenczi 1921 őszén beiratkozik az alig két éve a magyartól elvett épületekben és felszereléssel megnyitott kolozsvári román egyetemre. Akkor azonban ez nagy bátorságot feltételezett, s azt, hogy még gyermekkorában jól elsajátította a román nyel-vet. Minden valószínűség szerint a kollégium bentlakásában kapott továbbra is szállást, s négy év alatt eleget tett vizsgakötelezettségeinek. 1925/26-tól 1927/28-ig, három tanéven át a Ioan Scriban (1879–1937) professzor vezette Állattani Intézet gyakornoka (preparator)⁵. A jászvásári születésű tanszékve-zető nem tartozott az egyetem rangosabb tanárai közé, egy adjunktus, egy asszisztens és két gyakornok segédkezett neki, közöttük egy magyarul tudó, ügyes kezű, az állatpreparáláshoz jól értő szakemberre föltétlenül szükség volt. Az intézetet különben a legnagyobb magyar tudósok egyike, Apáthy István fejlesztette ki, 1909-ben irányításával emelték kétemeletes – ma is

álló – épületét, s ebben helyezték el az Erdélyi Múzeum-Egyesület Állattárát. Úgyhogy Ferenczi egyik feladata lehetett az Állattár gondozása, gyarapítása. Ebben utóbb szakembernek bizonyult. 1929 márciusában szerezte meg a természetrajz szakos diplomát (diplomă de licență). Valószínűleg kémiát is hallgatott, utóbb szakjaként említi, de sem ebben, sem a következő években a kémiát végzettek között nem szerepel a neve.

Még csak negyedéves Ferenczi, amikor neve feltűnik az Unitárius Kollégium tanári karában: 1924/25-ben tanárjelöltként óraadó tanár, a természetrajzi szertár őre, természetrajzot és vegytant tanít 13 órában. E váratlan alkalmaztatásnak az a magyarázata, hogy a kollégiumban 1919 óta e tárgyakat előadó Gelei József – elfogadva a szegedi egyetem meghívását – távozott az országból. Gelei Apáthy István egyik adjunktusa volt Kolozsvárt az egyetem elvételeig. Itt próbált érvényesülni, de a már akadémiai levelező tagsággal is kitüntetett tudós nem utasíthatta vissza azt a megtiszteltetést, hogy az elhunyt Apáthy tanszékét átvegye⁶. A kollégium – mondhatni – szerencsés helyzetben volt, hogy tehetséges fiatal szakosodó tanerővel rendelkezett. Bizonyára elvárták volna tőle, hogy amilyen gyorsan csak lehet, szerezze meg diplomáját, s legyen a tanári kar rendes tagja. Hároméves egyetemi alkalmaztatása, ez a – túlzott ambícióra valló – kitérő nem található jó visszhangra unitárius körökben. Hisz Ferenczi a román egyetemen még tanársegédi alkalmazásra sem nagyon számíthatott. Diplomája megszerzése után, az 1929/30-as tanévben újra helyettes a kollégiumban. 1930/31-ben már 17 órára alkalmazzák, osztályfőnökséget bízunk rá, s az értesítő említi, hogy ősszel és tavasszal minden szombaton délután geológiai, állattani, növényteni megfigyelések végzésére kirándulásokat szervez diákjainak. 1931/32-ben óráinak száma 20-ra emelkedik, szaktárgyai – a természetrajz, kémia, egészségtan – mellett tornát is tanít.

Ferenczi neve ekkoriban már fogalommá vált az unitárius diákok között. Évekig ő az internátus felügyelője, kitűnő pedagógiai érzéssel rendelkezik. Mint kirándulásszervező pedig egyedülálló. Akik osztályában kerültek, akik kirándulásaihoz csatlakoztak, azok pár év alatt megismerték Kolozsvár környékét, sőt Erdély érdekesebb tájait is, a természet titkait, a természetvédelem szabályait. Ezt a Ferenczit idézi még Létay Lajos is hangulatos cikkében⁷, de ahány egykori tanítvánnyal beszéltem, mind a kirándulás-vezetőre emlékeztek.

Tudományos téren sem tétlenkedett Ferenczi Sándor. Már 1931-ben doktorált. „Diákkori tanítómestere”, Gelei József professzor javaslatára választ ornitológiai témát, s az ő irányításával szerzi meg – a legmagasabb minősítéssel (summa cum laude) – az 1930/31-es tanév végén a tudományos fokozatot⁸. Hetven lapos disszertációjának címe: *A madarak öregkortól eltérő tollszínezete atavisztikus jelenség-e, avagy a környezet hatásának tulajdonítandó?*⁹ Doktori diplomáját Romániában nosztrifikáltatni kellett volna, hogy államilag elismertté váljék. Erre – legalábbis a kolozsvári egyetem évkönyvei szerint – nem került sor. Az 1930-as években Ferenczinek cikkei,

tanulmányai jelennek meg a napilapokban és a rangos folyóiratokban is. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóiratát, az Erdélyt 1933 és 1935 között ő szerkeszti, s több írást, tanulmányt közöl benne. Részt vesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlésein. 1933-ban és 1934-ben ott elhangzó előadásait kinyomtatták a vándorgyűlések emlékkönyvében, s megjelentek különnyomatban is.¹⁰ Munkatársa volt az unitárius felekezeti folyóiratnak, a Keresztény Magvetőnek (itt két 1934-ben közölt Brassai-tanulmánya érdemel figyelmet), valamint az Unitárius Közlönynek. Ebben, 1934–1936-ban *A természet világából* címmel sorozatot szerkesztett: érdekességekről, közhasznú ismeretekről írt.

Két önálló kötetét is meg kell említenünk. A magyar tannyelvű iskolák számára anatómia tankönyvet¹¹ állított össze, amellyel – mint utóbb említi – megszerezte a capacitate-fokozatot. Ez akkor a tanügyben egy igen nehéz véglegesítő-fokozati vizsgának számított. A tanintézet nyilvánossági joga függött attól, hogy legyen pár „capacitációs” tanára. Másik könyve már az 1940-es bécsi döntést követően jelent meg: *Kolozsvári útmutató földtani, őslénytani, történelmi és természetrajzi vonatkozásokkal* (Kolozsvár, 1941). A több mint százlappos, térképpel ellátott kötetnek különösen első fejezete (Kolozsvár földjének földtani, őslénytani és történelmi vonatkozásai) tanulságos, és vall a természettudós szerzőre. De az épületek, hivatalok, kórházak, egyetemi intézetek, iskolák, sétahelyek, kirándulási lehetőségek felsorolásával valóságos kortörténeti dokumentummá nő e könyv.

A mai szemlélő számára érthetetlen, hogy egy ilyen kaliberű embert miért nem véglegesít egyháza az amúgy is üres tanszéken. A levéltár megőrizte Ferenczi 1941. március 7-én kelt, az Egyházi Képviselő Tanácshoz intézett kérvényét¹², amelyben kéri, hogy a rendes tanárok közé iktassák. Érveit öt pontban foglalja össze: 1. 1924/25-től óraadó; 2. 1929-ben megszerezte az egyetemi diplomát; 3. 1931-ben doktorált; 4. 1935-ben írt tankönyvével a „capacitate-vizsgán” is átment; 5. kilenc éve ideiglenes rendes tanár. Valószínűleg nem először folyamodik a felettes hatósághoz. A megváltozott államhatalmi helyzetben a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumhoz is kérvényt nyújthatott be, s onnan nem késett az elismerő válasz. 1941. április 3-án Hóman Bálint miniszter az állami gimnáziumi rendes tanárok sorába iktatja, s beosztja a Máramarosszigeti Magyar Királyi Állami Leánygimnáziumhoz megbízott igazgatónak. Az Egyházi Képviselő Tanács 1941. április 15-én Pap Samu tanárt bízta meg Ferenczi óráinak helyettesi ellátásával.¹³

A máramarosszigeti leánygimnázium évkönyve¹⁴ részletesen tükrözik Ferenczi Sándor ottani munkásságát. Az 1941/41-es tanév az iskola alapításától eltelt 70. működési éve. Éppen folyik „visszamagyarosítása”. Ferenczi természetrajzot, vegytant és egészségtant tanít, többször behívják katonai szolgálatra. Az 1942/43-as évkönyv így sorakoztatja fel tisztségeit: az EME rendes tagja, a Zöldkereszt máramarosszigeti tagozatának választmányi tagja, a Magyar Kárpát-Egyesület Máramaros vármegyei osztályának elnöke, a máramarosszigeti Nimród Vadásztársaság intézője, Máramaros vármegye vadászati

felügyelő-helyettese. Írásai jelentek meg az Új Máramarosban, az Erdélyi Iskolában, a Nimród vadászlapban és a Természettudományi Közönyben. A tanév folyamán négy kirándulást szervezett és vezetett. A megjelölt folyóiratok közül az Erdélyi Iskolát ütöttük fel. Itteni írásai¹⁵ arra az ellentmondásra mutatnak rá, hogy az erdélyi nagy múltú tanintézetekben gyakran gazdag természetrajzi szertárak találhatók, de a szaktanárok nem értenek ezek karbantartásához, gyarapításához, mert ilyen képzésben sehol sem részesülhettek. Az 1943/44-es évkönyvet már dr. Peja Győző mb. igazgató szerkeszti, aki 1943. augusztus 1-től vette át az intézet vezetését. Mint írja, Ferenczi visszakerült Kolozsvárra, ahova mindig visszavágyott, a máramarosszigeti „tanári testület mindig a legmelegebb kartársi szeretettel gondol” rá.

Az Egyházi Képviselő Tanács 1943. július 29-i ülésén „Ferenczi Sándor alkalmaztatási kérése ügyében” hosszas és beható vita után „szavazattöbbséggel úgy dönt, hogy őt [a] kolozsvári gimnáziumnál újra alkalmazza.” A résztvevő 19 tagból 4-en tartózkodnak a szavazástól¹⁶. Ma már egy résztvevő sem él közülük, hogy megmondhatná, mi is volt a kifogás Ferenczi ellen. Tény, hogy az Egyházi Képviselő Tanácsban többször is elhangzik a panasz: a meghirdetett tanári állásokra nincs jelentkező. Most, a hároméves kitérő után, végre, rendes tanárként fogadják vissza Ferenczi Sándort. Már csak pár hónapot taníthat. 1944. március 19-én be kell vonulnia, s aztán tragédiába torkollik élete.

Ferenczi Sándor életrajzát még Franciaországban élő fiai bizonyára több adattal ki tudják egészíteni. Elvégezendő feladat könyvészetének összeállítása, cikkei alapján tudományos, pedagógiai és tudomány-népszerűsítő munkásságának az értékelése.

Jegyzetek

¹ E sorok írása közben érkezett meg a hír, hogy özv. Ferenczi Sándorné (1910-2002) április 9-én a franciaországi Mulhouse-ban elhunyt.

² Ajtay Ferenc: *Alsójárától a kivégzésig. Dr. Ferenczi Sándor (1901. aug. 7-1945. márc. 30) életútja*. Romániai Magyar Szó 3208–3209. sz. 1999. okt. 9–10; Uő: *Dr. Ferenczi Sándor emlékezete*. Keresztény Magvető CVI. évf. 2000. 1–4. sz. 98–105.

³ Kemény János: *Kakukfűökák*. Bukarest. 1972. 63–66.

⁴ A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1913-1915-ik iskolai évről (Kolozsvár. 1914) és a következő tanévek értesítői 1943–1944-ig.

⁵ Anuarul Universității din Cluj pe anii școlare 1925/26 și 1926/27 (Cluj, 1928); Anuarul Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj pe anul școlar 1927/28 (Cluj, 1929) és a következő tanévek évkönyvei.

⁶ Vö. Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában*. Kolozsvár, 2001. 148–149.

⁷ Létay Lajos: *Léptem-igazító*. Utunk XXIV. évf. 42. sz. 1969. okt. 17.

⁸ Beszámoló a szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1930–31. évi működéséről. Szeged, 1933. 226 l.

⁹ Doktori értekezés. A szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Matematikai és Természettudományi Karához benyújtja Ferenczi Sándor főgimnáziumi tanár. Szeged. 1931. 53 l. értekezés; 54–65 l. német összefoglaló, 66–71 l. bibliográfia.

¹⁰ *Erdély kihalt és kihalófélben levő emlős állatai*. H. n. (1933) Különnyomat az EME Sepsiszentgyörgyön tartott 1933. augusztus 27–29-i 12. vándorgyűlése Emlékkönyvéből; *A kolumbácsi légyrajok (Simulia maculata) Erdély nyugati részén. 1934. április és május havában*. H. n., é. n. Különnyomat az EME XIII. vándorgyűlése Emlékkönyvéből.

¹¹ *Az ember anatómiája, élettana és egészségtana*. Magyar tannyelvű középiskolák IV. osztálya számára. Cluj, 1936. 118 l.

¹² Az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában KoG jelzet 614 és 748/1941 sz. alatt található iratok. Köszönetünket fejezzük ki Molnár Lehel levéltárosnak, hogy ezeket az iratokat előkereste.

¹³ Uo.

¹⁴ A Máramarosszigeti M. Kir. Állami Leánygimnázium 1940–41. tanévi évkönyve az iskola megalapításának 70. évében. Közzétette dr. Ferenczi Sándor mb. gimn. igazgató (Máramarosziget, 1941.) és a következő kötetek 1943–44-ig.

¹⁵ *A természettudományi szertárak kezelése az erdélyi és keleti részeken*. Erdélyi Iskola IX. évf. 1943. 177–178.

¹⁶ Az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) jegyzőkönyve 1941–1947. 164–167 l, 333. sz.

FEKETE ÁRPÁD

KÖSZÖNTŐ A BERDE-SERLEGGEL*

Főtisztelendő Püspök Úr, Főtisztelendő Asszony, Főgondnok Urak, Főjegyző Úr, Tanácsos Urak, Nagytisztelendő Esperes Urak, Nagytisztelendő Asszonyok, Lelkész Urak, Kedves Vendégek, Meghívottak!

Az Istenben bízó, vallásos érületű magyar ember dolgának végeztével szívesen ül asztala mellé, hogy hálát adjon a gondviselő jó Atyának, akinek áldásával előteremthette eledelét, megszerezte mindennapi kenyerét, és kérje az Úr segítségét, oltalmát, további teendői elvégzéséhez, befejezéséhez.

Azt a tényt, hogy ma az Unitárius Egyház legfőbb kormányzati szervén, a Főtanácsnon résztvevőket a közebéd alkalmával a becses tárgyi emlékké vált Berde-serleggel köszönhetem – melyet megtisztelő megbízásnak és kitüntetésnek tartok –, a szentivánlaborfalvi születésű jogász, ügyvéd, liberális politikus, a háromszéki kormánybiztos, áldozatos tetteinek, a Házsongárdi díszes síremlékben nyugvó nagy egyházi jótevőknek, Berde Mózesnek tulajdoníthatjuk, valamint annak, hogy a hagyományápoló utókor megértette a Berde Mózsa által létrehozott jelentős anyagi és szellemi értékű alapítvány célját. Azzal, hogy teljes vagyonát az Unitárius Egyházra hagyatékoltta, hozzájárult protestáns felekezetünk megerősödéséhez, a magyar értelmiség formálásához, neveléséhez, megmaradásunk érdekét szolgálva.

Családi örökségünk fontos ereklyéjeként tartottuk számon megboldogult édesanyánk egyik vallásos tárgyú jutalomkönyvét, melyet a kolozsvári Uni-

* Elhangzott az 2002 évi Egyházi Főtanács közebédjén.

tárius Kollégiumban szorgalma és példás magaviselete jeléül mint osztály-második kapott. Iskoláztatása alatt, a harmincas évek elején, két éven át ő is részese volt a diáknak mindennap kijáró Berde-cipónak. Házasságom révén a Berde-család zaláni ágával én is kapcsolatba kerültem.

Unitárius vallású identitásunk megőrzésének záloga – Erdély sokszínű népségének és a mások általi Istenben való hitnek a különféleképpen értelmezése ellenére is – az egy igaz Istenben való hit. Nekünk, unitáriusoknak nem marad más alternatíva, küzdenünk kell az egy Istenben való hitünk megőrzéséért.

A történelem fogatagában, nehéz pillanatok idején születtek és születnek új eszmék akkor, amikor a régiek válságba jutnak. A Római Birodalom bukása előtt több mint másfél évszázaddal államvallássá vált a kereszténység. A 16. században válságos helyzetbe jutott a magyarság. Így soraiban kedvező talajra leltek a reformáció megújulást hirdető gondolatai. II. János király – János Zsigmond erdélyi fejedelem – udvari papja, Dávid Ferenc révén rokonszenveztek Erdélyben legelőször a Szentháromság tanát tagadó elvekkel. Tanai révén az utóbbi lett a kifejezetten egyistenhívő Unitárius Egyház első püspöke. Vallásunk jellemzői a nyitottság, a tolerancia és a szabadelvűség. Dávid Ferenc a történelemben először mondta ki a lelkiismereti és vallásszabadságot. Napjainkig az egyetlen magyar alapítású vallásként tartják számon. Egy ideig a mi egyházunk, az unitáriusoké volt az erdélyi magyarság legerősebb egyháza.

Mivel a fenti rövid mondatok egyházunk kialakulásának és hitvallásunk lényegére vonatkoznak, sokszori elhangzásuk ellenére sem tekinthetők közhelynek. Átérezve a mondatok tartalmát, éppen velünk, a magyarokkal és unitáriusokkal szembeni tolerancia hiánya keltett bennem aggodalmat.

Csendes, békés, nyugodt életet, vallásos szellemű világot tudna kialakítani az emberiség a Földgolyón, ha egyesekben nem volna hatalmi vágy, s olyan törekvés, hogy mások felett uralkodjanak. A mostani történelmi körülmények között nemcsak magyarságunkra, hanem a hitünkre törő rosszululatú viszonyulások is az összefogásra sürgetnek. Jött a tatár, a török, az osztrák, az orosz. El is mentek. De ma is van, aki úgy szeretne megszabadulni a vízbefulladásától, hogy fejünkre hágjon. Mátyás király örökségének sikeres folytatóivá kell lennünk, mert „...abban a háborúban, amit a »török« ellen viselünk, igen sok emberre van szükségünk.” Szabad-e olyan kijelentést tenni, egyáltalán megfogalmazni – ki tudja milyen valláspolitikai célból –, hogy a Trinidátusban hívő vallásokat tekinthetik csak történelmi egyháznak? Nagyon találónak tartottam történelem-filozófia szakos kollégámnak az érettségi vizsgán elhangzott kijelentését: „Számbelileg ugyan az egyistenben hívő unitáriusok aránylag kevesen vannak, pedig az emberiség nagy része az unitarizmus szellemében gondolkodik.”

Az unitarizmus eszméjének szellemisége, a nyitottság, a tolerancia, a szabadelvűség, az Istenről alkotott nézet és az Őt formáló kép tisztelete és Őt imádása, Jézus általunk ismert és értékelt szenvedése, az unitárius hí-

vekben rejlő egyéni értékek szolgálják egyházunk felemelkedését, megerősödését.

A 21. században meg lehet-e érteni azt a felfogást, hogy a Trianon óta üldözött kisebbségben élő erdélyi magyarokat segíteni szándékozó, a Parlament által 92 százalékbán megszavazott magyar státustörvény ellen tiltakozzon a többség? Lehet-e, szabad-e visszautasítani a szegénynek a nemeslelkű és anyagiakban is gazdagabb anyaországban élő nemzet segítségét, hogy az azonos nyelvű, kultúrájú, vallású és lelkivilágban ugyanolyan érzelmekkel rendelkező magyar megmaradását biztosító segélylehetőség ellenségeskedést váltson ki az uralkodó nemzet részéről? Jó volna megfogadni Szent István intelmét: „semmi sem emel fel, csakis az áldozat, semmi sem taszít le, csakis a gőg és gyűlölség.” A trianoni történelmi machináció egy birodalomnak, s főleg egy nemzetnek, a magyarnak készítette elő tendenciózusan a hanyatlását, a pusztulását.

Odüsszeusz találománya, a trójai faló, a törbe csalt ókori város virágzó civilizációja központjának, Trójának a pusztulását jelentette. Fondorlatos invenció volt. Odüsszeuszt, az eszmei szerzőt az istenek legalább érdemszerűen megbüntették. Vajon a történelemben valaha bűnhődni fog-e egyszer valaki az igazságtalan döntésért? Ne engedjük, hogy Trója sorsára jussunk.

Nem tapsolhatunk szívből annak, hogy terhünkre új nemzetek erősödtek meg a hajdan magyarlakta területeken, s folyamatban van újabb természeti népek megerősödése, mert ez további sorvadásunkhoz vezet, s mindig aktuálissá teszi Tompa Mihály közismert sorait a Gólyához című verséből:

„Repülj, repülj, és délen valahol

A bujdosókkal, ha találkozol:

Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, vesziünk

Mint oldott kéve széthull nemzetünk....!”

Történelmi múltunkra, hagyományainkra kell alapoznunk jövőnket. Nem más, a magyar hivatott jövőjének megteremtésére.

Kerek évfordulók kapcsán minden szervezett emberi közösség igyekszik számot adni a rövidebb vagy hosszabb ideig tartó időszak alatt felhalmozott anyagi és szellemi értékekről, s körvonalazni a jövő perspektíváját. Nekünk, magyaroknak, függetlenül attól, hogy kit hova sodort az anyaországtól az élet vihara, a közelmúltban erre a legjobb alkalmat a honfoglalás millicentenáriumi és a magyar államalapítás, valamint a kereszténység felvételének milleniumi ünnepei szolgáltatták. A hosszan tartó ünnepi hangulatban nekünk, magyaroknak volt mire emlékeznünk. Ezt megtettük. Méltattuk elődeinknek a mindenkor nehéz időkben való bátor kiállását, büszkén tapostuk végig dolgos, harcok anyáink, apáink lábnyomaival kivert útját, elismerve azt, hogy azért fogtak fegyvert, hogy az utókornak hazája maradjon (ezért szeretnék én minden mai erdélyi lakost, ha nem ősbib, legalább dédnagyapja sírhantjához állítani). Elődeink azért ültettek termő fát, hogy utódaik élvezettel fogyasszák annak gyümölcsét, ugyanakkor azonban az ők feladatuk ápolni a törzset, gondozni gyökerét, védeni koronáját. Az utókor

vegye tudomásul, hogy a történelem kereke nem áll meg. Vállalniuk kell a megmaradáshoz szükséges terhek továbbviselését! A teherviselés nem könnyű feladat. Nehéz időkben fogalmazódtak meg Zrínyi Miklós szavai is: „...nem másra használ eleink tündöklése nekünk, hanem, hogy égő szövétneknél, fényes fáklyánál fussuk a mi életünk pályáját”. Valamit nekünk is örökül kell hagynunk unokáinkra, mert Tamási Áron szerint csak most, amíg élünk, „miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk, s a föld, amelyben élünk és halunk.”

Vajon a nagy történelmi évfordulók kapcsán elemeztük kellően lelkiismeretünket? Vajon elég toleránsak vagyunk-e? Tiszteljük-e kellően embertársainkat?

Hiszem, hogy az ember hivatástudattal van megáldva. Az életét ennek szellemében élheti meg. Hiszem, hogy bárki, ha hivatástudattal tölti be és végzi el feladatát, akkor megszépül a Föld. Nehéz az okosabb embernek tanácsot adni, de ha valaki környezetéből lelkészi pályára készülne, s megkérdezné, hogy milyen tanácsot adnék, így summáznám azt: ha azt akarod, hogy híveid szeressenek, őrizd meg a békét egyházközségében, végezd pontosan a lelkészi szolgálatodat, légy példamutató a családi életedben, neveld Istenben hívökké a fiatalokat, s az okos és jó embernek is tudj tanácsot adni. Ennek utána pedig idézném Victor Hugót: „Úgy élj, hogy ahol vagy, ne vegyenek észre, de ahonnan elmentél, érezzék hiányodat!”

Szeretném megélni, hogy ha történelmi múltunkat idézzük, ne csak szomorú képek peregjenek le előttünk, hanem egy boldog jelen és egy napfényes jövő is megjelenítődjön. Ennek illusztrálására Zajzoni Rab István sírfeliratát idézem:

Nemzete s neve Rab vala, de szabad a lelke s a dala”, valamint Zrínyi Miklós Tavasz című versét:

*„Ím, most ifjadik megvéniült esztendő,
Tavaszcra fordul a téli kemény üdő
Újul föld, frissül víz, vigadik az erdő.
Teli szép madarakkal a magas levegő.”*

A magyar ember munkájának végeztével, eledele elfogyasztása előtt, alatt és után szívesen elfogyaszt egy pohár bort a saját maga, komája, a tiszteletes úr és mások egészségére, kölcsönösen biztatva, bátorítva egymást.

Pohárköszöntőm befejezésének végén felemelem a nagybecsű Berdeserleget mindnyájunk egészségére s az egy igaz Istenben hívő unitárius egyház jelenére és megerősödésének jövőbeni reménykedésére a hagyományos unitárius köszöntéssel: ISTEN ÁLDJA MEG, KEDVES MINDNYÁJUKAT!

PÁLFI DÉNES

MENNYIVEL TÖBBET ÉRTEK A MADARAKNÁL

Mt 6, 25–27.33

A felolvasott bibliai versek – első hallásra – mai, elszegényedő világunkban, sokak számára gúnyolódásként hatnak: „...Ne aggódjatok életetekért, hogy mit egyetek, és mit igyatok, se testetekért, hogy mivel ruházkodjatok. Nem több-e az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál?” – tanítja Jézus. S tanítása hallatán bizonyára sokan ingerülten fakadnak ki: hogyan aggódnánk mindezekért, amikor maholnap éhen halunk, s rongyokkal borított testünket hajlék sem védi a tél zord hidegétől? Vajon mit tenne Jézus a mi helyzetünkben? Bizony, sokan vannak, akik így sírnak fel ebben az országban, s életük nap mint nap aggodalomban, kilátástalanságban és kétségbeesésben telik!

Jézus azonban mindezekért nem hibás. Ő is sokszor éhezett, bár fáradságos munkája után mindennap méltó volt táplálékára, kenyérére, testét csak egy rend ruha védte az éjszaka hidegétől, hajléka, otthona pedig egyáltalán nem volt: a rókáknak barlangjuk van, az égi madaraknak fészükük, de az emberfiának nincs hová fejét lehajtania – mondja az evangélium. Mégsem aggódott életéért, testéért, az étel, az ital, a ruházat, az otthon hiánya nem ejtették kétségbe. Nem ezekben a múlandó dolgokban, hanem az örökkévaló, gondviselő Istenben bízott, az Ő országát kereste, és minden megadatott neki. „Nézzétek meg az égi madarakat: nem vetnek, nem is aratnak, csűrbe sem takarnak, és mennyei Atyátok eltartja őket. Nem vagytok-e ti sokkal értékebbek náluk? Aggódásával pedig ki tudná közületek megnyújtani életét csak egy arasznyival is?” – hangzik felénk a gondviselő Istenbe vetett hitre és bizalomra buzdító gyönyörű örömmüzenete.

Nyilvánvaló, hogy pusztán ezzel a tanítással nem lehet jóllakatni az éhezőket, felruházni a mezíteleneket, otthont biztosítani a hajléktalanoknak. De vajon megoldható-e mindez kéztördelő aggodalmaskodással, jajveszékeléssel, panaszkodással, meg lehet-e nyújtani mindezekkel az életet csak egy arasznyival is?! Be kell ismernünk, hogy ez sem lehetséges.

Jézus az aggodalmaskodás helyett a gondviselő Istenbe vetett hitet és bizodalmat ajánlja az embernek, akit mennyei Atyja értékesebbnek tart minden teremtményénél. S mint ilyen, nem élhet úgy, mint a madarak: vetnie és

aratnia kell, munkálkodnia és dolgoznia, hogy mindennapi kenyere, az élet-
hez szükségesek biztosítva legyenek számára. Isten adott földet, felhalmozta
a követ, a homokot, a fát, a természet drága kincseit, azonban a kenyeret, a
ruhát, a házat az embernek kell előteremtenie mindezekből. De mi van ak-
kor, ha hiábavaló a fáradság, ha a munkának nincs eredménye, ha egyáltalán
nincs munka, ami kenyeret, megélhetést gyümölcsozítja a becstülettel küzdő
embernek? – ágaskodik bennünk az ellentmondás. Nos, ilyenkor kell hatvá-
nyozottabban, fokozottan bízni Istenben, hinni, hogy Ő nem hagy el, gondot
visel ránk a legnagyobb próbák idején is!

Valaki meghatóan mesélte el e gondviselés szép megtapasztalását. Az
illető anyagi gondokkal, pénziánnal küszködött. Az egyre növekvő kiadá-
sok elvitték minden pénzét, úgy tűnt, hogy nem lesz, miből fizesse gyerme-
kei iskoláztatását, a szokásos havi költségeket: gázt, villanyt, vizet, lakbért.
Már szeme elé rajzolódott a teljes csőd képe, a hajléktalanság réme, amikor
külföldi barátja, postán, egy nagyobb pénzösszeget küldött neki, amely aztán
kimentette a bajból. Története végén hangsúlyozta: bár a felmentő pénzössz-
zeget a barátja küldte, ő feltétlenül az isteni gondviselés megnyilvánulását
látta e segítségben.

Hítünk szerint, Isten gondviselését nagyon sok esetben rajtunk, embere-
ken keresztül, a mi segítségünkkel gyakorolja. Ezért vagyunk mi, halandó
lények, Isten munkatársai, s mint ilyenek, felelősek Isten gondviselő mun-
kájának megvalósulásáért!

Hogy annyi éhező, fázó, hajléktalan, nyomorgó ember van, ezért a
gondviselő Isten akaratával szembehelyezkedő ember a felelős! Különösen
azok, akikre közösségek, népek, nemzetek, országok gondját bízta Isten, s
akik ahelyett, hogy gondot viselnének a rájukbízottakra, kapott hatalmukat
önző érdekeik, vágyaik, szenvedélyeik megvalósítására használják fel. Akik
ahelyett, hogy adnának valamit az embernek, jogait sárba tiporva, még azt is
elveszik tőle, amije van!

Az ilyenek ellen kel ki egy csángómagyar, de román nyelven folyó, kato-
likus misén résztvevő csíkszeredai tanár – Beder Tibor – is, a Krónika egyik
számában. Leírja, hogy a miséző plébános épp a felolvasott jézusi tanításra
építette beszédét. „Mennyivel többet értek a madaraknál, mondja meggyő-
ződéssel a plébános, és jelentőségteljesen tekint végig gyülekezetén. Men-
nyivel többet értek a madaraknál – ismétlem az ige utolsó sorait. Mennyi-
vel?! Semmivel, morfondírozok magamban, mert azoknak is van nyelvük,
még ha madárnyelv is...” (...) „De ők még nem értek meg az államilag irá-
nyított ’madáriskolára’. Talán ez a szerencsésük, mert másképp csak állam-
nyelven csiripelhetnének, amelyet állami madárfelügyelők ellenőriznének.

Közben már a misezáró éneknél tart a gyülekezet. Eszembe jut, hogy
nemrég a gelencei nagytemplomban a sepsiszentgyörgyi kórus a Szózáttal
zárta a Lármafa-találkozót. Hazádnak rendületlenül légy híve, óh, magyar,
énekelte közel ezer ember. Már akkor feltettem a kérdést: melyik hazának?!
A hivatalosnak vagy a másoknak, amely egyetemet ad, kedvezményt biztosít,

hitet táplál, vagy annak, amely csak elvesz nyelvet, iskolát, egyetemet, erdőt, földet, egyházi és más középületeket, hitet és jó közérzetet. Mert én olyan hazát szeretnék, amely bármikor, bármely körülményben megvédi az embert, függetlenül attól, hogy polgára románnak, magyarnak vagy másnak született. Ahol nem nemzeti kisebbségek, hanem egyenrangú állampolgárok élnek. Ahol végigmehetek az utcán anélkül, hogy arra kellene gondolnom, vajon itthon vagyok-e? Ahol nem törekednek arra, hogy mindent, ami másság, elpusztítsanak, hanem arra, hogy mindent megőrizzenek, és lehetőség szerint továbbfejlesszenek.” (...) „Ahol többet érek a madaraknál.” (2002. január 12–13. szám)

Ezt az országot – ahol többet érünk a madaraknál – Jézus Isten országának nevezte. Isten gondviselésében bízva ezt keressük mi is, minden körülményben, akarátának, gondviselő munkájának alázatos megvalósítóiként, hogy fellelve azt magunkban és körülöttünk, minden egyebek: kenyér, ruha, nyelv és jog, lelki- és anyagi jók megadassanak nekünk, Isten minden mádnál sokkal értékesebb, nagyra becsült és szeretett gyermekének. Ámen.

SZILÁRDAN ÁLLNI A HITBEN

2Kor 1,24

1902. október 12-én országos ünnepség keretében leplezték le Fadrusz János Mátyás-szoborcsoportját Kolozsvár főterén. Azóta száz év, száz forró nyár és száz zord tél vonult el e szoborcsoport felett, próbára téve időjárással szembeni ellenálló képességét, sokszor tornyosultak felette sötéten, s szórtak tüzes villámokat vészterhes fellegek hazánk történelmének többnyire beborult egén, sokszor váltogatta a rajta levő feliratot politikai divatok kényekedve, rongálta és próbálta megalázni barbár indulat és álhazafiúi fanatizmus, hóbort. Ám Igazságos Mátyás királyunk és vitéz vezéreinek szobra rendületlenül állja az idők és a történelem viharát. „Mint a Sion-hegy bérce, állnak / Ők rendületlenül, / Nem félnek, nem remegnek: állnak / Ledönthetetlenül.” – jut eszembe egyházi énekünk szava, valahányszor e gyönyörű alkotásra tekintek.

A ledönthetetlenül álló Mátyás-szoborcsoporthoz hasonlítom az olyan embert, aki az apostol szavaival élve: „szilárdan áll a hitben”. A környörtelenül múlt idő s a történelem vihara nem árthat neki, megváltoztathatják nevét, de hitét, öntudatát soha. Bántalmazhatják és megalázzhatják, de gerince meg nem roppan, gyötörhetik és megölhetik testét, de lelke felett nincs hatalma – Istenen kívül – senkinek. Az ilyeneknek írhatta Pál apostol második korinthusi levelében: „Mert nem akarunk uralkodni a ti hiteteken, sőt munkatársai vagyunk örömtölknek, mivel szilárdan álltok a hitben”.

Persze voltak olyanok is, akiket az apostolnak így kellett figyelmeztetnie: „Vigyázzatok, álljatok meg a hitben, legyetek férfiak, legyetek erősek!” (IKor 16,13). És olyanok is, akik elvetve a hitet, annak dolgában „hajótörést szenvedtek”, s zátonyra futott, tönkrement egész életük. És, sajnos, vannak ma is ilyenek. Nem is kevesen! Emberek, akik egyszerűen elvetik, kizárják életükből a hitet, s vele együtt annak ajándékozóját: Istent is. S midőn jönnek a pusztító, ádáz életviharok, tört hajóroncsként süllyed el zátonyra futott életük a hitelenség feneketlen hullámsírijában. Az örök fundamentum: Isten nélkül, felrobbantott talapatú szobrokként omlanak össze!

Sajnos, ez ma már nemcsak az emberek egy bizonyos csoportjára, hanem az emberiségre, az egész világra is jellemző kezd lenni. S egy hit és Isten nélküli világban nagy tragédiáknak, borzalmas dolgoknak vagyunk szemtanúi. A 2001. szeptember 11-i amerikai tragédia után egy riporter megkérdezte Billy Graham híres lelkész leányát: „Hogyan engedhette meg Isten, hogy ilyesmi történjen?” Anne Graham ezt felelte: „Úgy hiszem, Istent nagyon elszomorítja, ami velünk történt, ám évek óta azt mondjuk neki: menj ki az iskolánkból, menj ki a kormányunkból, és távozz az életünkből. És Ő, amilyen úriember, csendben hátrahúzódott. Miképpen várhatjuk el Istentől, hogy áldását és védelmét adja, ha egyben arra szólítjuk fel, hogy hagyjon bennünket egyedül?” Igen: hit és Isten nélkül nagyon egyedül maradhat az ember, s élete szörnyű tragédiákba torkollhat.

S ezekért – a tapasztalat szerint – nem kell Amerikába menni, vagy nem kell azokat importálni, behozni. A hit és Isten itt is kezdenek kiszorulni az életünkből, s hiányuk sok esetben fájdalmasan érezhető. Az elnéptelenedő templomok, a meglanyhult áldozatkészség, fásultság és közöny az egyház, a vallás, a keresztény értékek iránt mind-mind erről beszélnek, idevezetnek. S az emiatt szüntelenül ismétlődő fájdalmas esetek közepette, a jelen helyzet terhei és keresztjei alatt roskadozva, sokan – keresztények is – egyebet sem tesznek, csak siránkoznak, keseregnek, panaszkodnak, ahelyett, hogy Istenbe vetett hittel, az Ő segítségével vállalnák a küzdelmet az életért, egyházért, nemzetért, azon drága értékekért, amelyek megmaradást, életet és jövőt jelentenek, különösen a mi esetünkben. Azért van ez így, mert megingott a hitük Istenben, mert nem állnak szilárdan a hitben! Pedig valaki szerint: „Minden tusakodás és szorongás csak arra szolgál, hogy Urunk győzelmes ereje nyilvánvalóvá legyen. Mindabban, amit olyan nehéznek találunk, mégis diadalmaskodunk az által, aki minket szeretett. Aki állandóan csak a saját sorsa felett kesereg, egészen bizonyos, hogy még nem Isten gyermeke. Féltre tehát minden jajgatással, panasszal! Méltatlan magatartás ez olyan emberek részéről, akiknek ilyen hatalmas segítőjük van”. (Carl Eichhorn)

Aki felismeri Istenben ezt a „hatalmas segítőt”, az igaz keresztény ember. Vallja a jézusi evangélium szellemében, hogy a hit ereje hegyeket mozgat, s ezzel az erővel legyőzi hétköznapi nehézségeit is. Ezért igaz az, hogy hit nélkül éppoly lehetetlen embert elképzelni, mint szív nélkül. És ezért fontos annyira a hitben való megerősödés!

Kedves Konfirmáló Ifjak! Jól tudjátok, hisz a kátéból megtanulhattátok, hogy a konfirmáció az unitárius hitben való megerősödés kinyilvánítása. Ma ebben a hitben való megerősödésnek kinyilvánításának lehetünk mindannyian boldog tanúi. Mint konfirmációra felkészítő lelkészetek – akárcsak Pál apostol – nem akartam uralkodni a ti hiteteken, hanem munkatársa akartam lenni abban való megerősödésnek örömének, drága szüleitekkel, hozzátartozóitokkal együtt. Tettük ezt azért, hogy – életetek és tetteitek láttán –, rólatok is elmondhassa Isten és elmondhassák az emberek: „szilárdan álltok a hitben”, ledönthetetlen szoborként az Istenbe vetett bizalom örök talapzatán. Isten, a mi édes Atyánk áldjon és vezéreljen, hogy erről tehesetek bizonyosságot, most és mindörökké. Ámen.

PÜNKÖSDI ÖSSZHANG

ApCsel 2,1–4a

Pünkösdkor – a Szentírásra figyelve – újra és újra lejátsszódik lelki szemünk előtt egy régi történet, amely a „Szentlélek” kitöltéséről és a Keresztény Anyaszentegyház megalakulásáról szól. Legendás, színes elemek szövik át az akkori ember képzeletének szüleményeiként, aki Istent, szentlelkét, „szélrohamhoz hasonló zúgásként”, „lángnyelvekként, kettős tüzes nyelvekként” próbálta ábrázolni, érzékelhetővé, láthatóvá tenni.

A pünkösdi „csoda”: az első keresztény gyülekezet létrejötte azonban nem ezeknek, hanem Istennek értelmet világosító, szívet tisztító, akaratot erősítő szentlelkének és a tanítványok egyakaratainak köszönhető. Isten szentlelke, ereje, akaratata találkozott az együtt levő tanítványok egyakaratával, lelkük megtelt annak jóra buzdító, vezérlő erejével, s csüggedésükből, kétségükből, félelmükből felocsúdva tudták már, hogy tenniük kell, és tették is, amit tenniük kellett, Isten ügye érdekében. Isten szentlelke által vezérelt egyakaratuk táptalajából így kelt életre az első keresztény gyülekezet zsenge, de életrevaló, később erőteljes, gyümölcstermő fává – Anyaszentegyházzá – terebélyesedő hajtása.

Nagy dolgok, fennkölt, „csodás” események születésénél mindig Isten szentlelke „bábáskodott”, de szükség volt az emberi lélekre, egyakaratra, egyetértésre is, amellyel az ember ráhangolódott Isten akaratára, s összhangba került embertársa akaratával is.

Milyen szép, amikor egy zeneműben összhang van, amikor csodás harmóniában fonódnak benne össze a szólamok. De ennél is szebb, ha egy akarat, egyetértés van Isten és ember, ember és ember között. Ez a csodás harmónia, összhang tette széppé, fennköltté Jézus életét. Ez tapasztalható meg az első keresztények életében, amikor „egy szívvel, egy lélekkel” van-

nak a templomban, amikor „ujjongással és tiszta szívvel” vesznek részt a kenyértörésben, amikor „a hívők összessége szívében és lelkében egy”.

S milyen szép, ha ez az egyakarát, egyetértés, összhang uralkodik a családban, s áldásaként békességben, nehézségek közepett is elégedettségben és örömben élnek a családtagok. Milyen szép, ha alapja az egyházi, gyülekezeti életnek, ahol nemcsak a lelkész, a vezetők próbálnak ráhangolódni Isten akaratára, hanem az egész gyülekezet annak teljesítésére törekszik, jézusi lélekkel, apostoli egyakarattal, keresztyeni szeretettel és alázattal.

A pünkösdi összhang, egyakarát szépíti meg népek és az egész emberiség életét, elsímítva a gyűlölet szülte ellentéteket, valóra váltva az ézsaiási jövendölést, amikor nép népre kardot nem emel, fegyvert nem fog, hadakozást többé nem tanul, szolgálva a világ annyira óhajtott békességét.

A Keresztyen Anyaszentegyház azért született, azért jött létre az első pünkösdkor, hogy ez az összhang, egyetértés, békesség, egyszóval Isten országa mindenütt: családban, gyülekezetben, népek között, az egész világon megvalósuljon. S vajon megvalósult-e? – tesszük fel a számonkérő kérdést. Válaszunk csak ez lehet: Sajnos, nem! Vagy legalábbis nem úgy, amint azt Isten elképzelte, eltervezte. A közel 2000 éves keresztyénység életvitelét szemlélve joggal jegyezhettem meg a nagy indiai államférfi, Gandhi, több mint fél évszázaddal ezelőtt, hogy amit az emberiség – elsősorban az európaiak – magáévá tett a keresztyénységből, az a tagadása a Hegyi Beszédnek. Ha a keresztyének olyanok lennének, mint a Bibliájuk, India rövidesen keresztyen lenne. De vajon milyen keresztyénység az – kérdezhetjük a gondolat folytatásaként –, amely világháborúkat, ateizmust, koncentrációs táborokat, egymást gyűlölő és leigázó egyházakat termelt ki? Milyen keresztyénység az, vagy egyáltalán keresztyen-e még az a közösség, amelyből hiányzik a pünkösdi összhang, egyakarát, egyetértés, az Isten akaratával megegyező harmónia?

Miért van annyi torzszalkodás, perpatvar, durvaság, válás, magára hagyott, eldobott gyermek, tettelegességig, gyilkosságig elmenő megnyilvánulás a házasságok rendjén? Mert hiányzik a pünkösdi összhang a családokban!

Miért van annyi meg nem értés, széthúzás, áskálódás, türelmetlenség, gyűlölködés, tiszteletlenség, rosszindulat, közöny a gyülekezetekben, amelyek mintaképei kellene legyenek az egyetértésnek, testvériségnek, szeretetnek, a jézusi erényeknek? Mert hiányzik a pünkösdi összhang az egyházban! Itt valami baj van a légkörrel, azért nem esik az eső! – panaszkodott valaki a szárazság miatt, mire lelkésztársam megjegyezte: Lehet, de a nagyobb baj a lelki légkörrel van, amely útját állja a szeretet, a jóság esőjének, a szentlélek kiáradásának, a pünkösdi egyakarátnak, elsivatagosítva az emberi lelket, a gyülekezeti életet. Amelyben a „lángnyelvek” nem isteni erőt, hanem emberi gyarlóságot jelképeznek, tüzes, rágalmozó, szitkot és átkot szóró beszédet, „nyaldosásuktól” hamuvá omlik a meglevő jó érzés és lelkesedés, koromfeketévé égnek az önzetlen szívek, üszkös ronccsá az áldozatkész lelkek!

S miért vagyunk, mi, magyarok másodrangú állampolgárok, miért akarják hazánk után szülőföldünket, atyai örökségünket, édes anyanyelvünket, kultú-

ránkat és önazonosságunkat is elvenni tőlünk, miért nem értik meg, hogy mindenki saját nemzeti identitásában maradhat meg ép embernek? Miért hazudnak és csálnak szemrebbenés nélkül azok, akik „ősidők óta” kereszténynek tartják magukat? Vagy miért dúlnak borzalmas háborúk ma is, miért vannak politikai gyilkosságok és háborzongató terrorcselekmények a nagyvilágban? Mert a divatos „politikai akarat” mellett hiányzik a pünkösdi egyakaratra, összhangra törekvés a népek kapcsolatából.

Mindezek láttán elmondhatjuk, hogy bizony mesének tűnik a pünkösdi történet, csodának a szentlélek tüze által lángalobbantott apostoli egyakarát, amelyek felett érzéketlenül, fásultan és közömbösen tér napirendre a legtöbb keresztény ember. Nem értve és nem szívlevve meg pünkösöd üzenetét, mely szerint: szép – keresztényi – élet megélése csak a pünkösdihez hasonló egyakarát, Isten és ember, ember és ember közötti összhang árán lehetséges. Ez persze nem hull alá sült galamb, sem zúgó szélvihar, sem tüzes nyelvek formájában, hanem tenni kell megvalósulása érdekében. Úgy, ahogy azt a május 22-én 65 éve elhunyt Balázs Ferenc is tette, érvényt szerezve meggyőzésének: „Nem az a keresztény, aki annyira szereti Istent, hogy megfeledezik a világról, hanem az, aki Isten iránti szeretetéből erőt merít, hogy a világ szolgálatába állhasson.” Így élt meg – ha az emberekkel nem is volt mindig összhangban, egyetértésben meggyőződése – Isten akaratára hangolódva, tüzes lélekkel, cselekvő szeretetszolgálatlaltal egy „szép, apostoli élet”, mely rövidsége, 36 éve ellenére a teljesség mértékével mérhető.

Lehet, hogy a mi életünk soha nem lesz ilyen teljes, és főleg apostoli élet, nem fogunk nagy dolgokat, pünkösdi csodát művelni, de Isten és az egyakarát erejével, szép élet a mi életünk is lehet. És az is lesz, ha a pünkösdi összhang, egyakarát, a mi életünkben is valósággá válik. Isten után – aki biztos megsegít – ez csak rajtunk múlik! Ámen.

ÉLET – HALÁL – ÖRÖKÉLET

Jn 5, 24

Mai ünnepi beszédemet a Krónika című napilap legutóbbi számában megjelent cikkel indítom, amelyben Demény Péter újságíró tollából a következőket olvassuk: „Húsvét van ismét, ünnep. Örölnünk kellene, mert végre olyasvalami közeleg, ami kiszakít a hétköznapokból. Tehát a nyomorból, a politika gusztustalan retorikájából, a nacionalista ostobaságokból és a többiből. Jó volna, ha most az egyszer hinni lehetne abban, hogy ezúttal semmi sem számít, csak az, hogy ma nagyszombat van, holnap húsvét első napja, és holnapután piros tojással és diós-mákos kalács illatával telik meg minden.

De közben bányászok maradnak önszántukból a föld alatt, annak ellenére, hogy több ízben is orvosi ellátásra szorultak. Semmilyen könyörgésre vagy fenyegetésre nem hajlandók előjönni onnan. Feleségeik a helyi polgármesteri hivatal előtt tüntettek a gyermekekkel együtt. Közben vérhiány van a kórházakban, és csak a Jóisten a megmondhatója, hogy mi fogja megmenteni a betegeket a haláltól. Közben a kormány tizenkilenc magántulajdonban levő felsőoktatási intézmény bezárására készül, és egyetemi hallgatók ezrei kerülnek az utcára és a kivándorlás peremére. Közben fiatal anyák a szüleik kocsijának ülésén hagyják újszülött gyermeküket, s az okok között nyilván előkelő helyen szerepel, hogy ahol egy is alig eszik, ott a másik miképpen fog felcseperedni. Közben embereket lakoltatnak ki, mert ha megfeszülnek sem tudják kifizetni a közkötséget.

A feltámadás ünnepén valószínűleg nagyon kevesen képesek csupán a feltámadásra gondolni, és képmutatók lennének, ha ezért elítélnék őket. Mint ahogy akkor is képmutatók lennének, ha azt képzelnék, együttérzésünknek nincs határa. A szociális eredetű részvét érzésének mindig jó meleg kabátja van, írja Nádas Péter. És ez a meleg kabát valahogy még a jó ügyért való felháborodást is cinikussá teszi.

Ebben a nagy-nagy elhagyatottságban kellene megéreznünk azt, hogy valaki velünk van. Valaki értünk halt meg, és értünk támadt fel. Valaki, akinek már csak azért is több a hitele, mint a miénk, mert sohasem volt meleg kabátja, és a részvétet nem csak szavakkal gyakorolta. Valaki, aki hitte, hogy a szeretet megválthatja a világot. Akinek volt bátorsága hirdetni is ezt a hitet. Aki megfeszítettett, de harmadnapon feltámadott. Húsvét van ismét, ünnep.”

Bizony, 2002 húsvétján, a többség szerint a feltámadás, unitárius hitünk szerint az örökélet ünnepén, ebben az országban – a cikk tanúsága szerint is – a nincstelenség, a nyomor, a nélkülözés, a kilátástalanság sokakat elvon a feltámadás vagy az örök élet hitétől és örömétől. A mindennapi kereszthordozások sokak szívéből elúzik az Istenbe vetett hitet és reménységet is, és hogy Jézus – hűséges hite és szeretete jutalmául – harmadnapon feltámadott vagy örök életet nyert, hidegen hagyja őket. Az ilyenek felé pusztába kiáltó szóként hangzik Jézus húsvéti örömmüzenete: „Bizony, bizony, mondom néktek: aki hallja az én ígémet, és hisz abban, aki elküldött engem, annak örök élete van, sőt ítéletre sem megy, hanem átment a halálból az életbe.”

Az igaz keresztény ember számára azonban – bár neki is naponta szembe kell néznie az élet megpróbáltatásaival, kereszthordozásaival, szenvedéseivel – Jézus evangéliuma ünnepi öröm és reménység. Hisz keresztekkel terhes, menthetetlenül halálba torkolló földi életének nagy vigasztalása az örök élet, a lélek halhatatlansága, vagy, ha úgy tetszik, a feltámadás, kinek-kinek hite szerint. Mert az örök életet vagy feltámadást tekintve – a Szentírás „tanúsága” mellett – még mindig nem a bizonyosság, hanem a hit talaján mozgunk. Vagyis hiszünk benne – ki így, ki úgy –, de kézzelfoghatóan, a tapasztalat eszközeivel a halál utáni életet bizonyítani nem tudjuk.

Pedig ez a kérdés: van-e élet a halál után? – a legrégebb időktől foglalkoztatta az embert, különösen az emberiség nagy gondolkodóit, akik rengeteget érveltek, írtak vagy beszéltek róla, de kézzelfoghatóan mindmáig semmit sem bizonyítottak.

A kétszáz évvel ezelőtt élt, 229 éve született Csokonai Vitéz Mihály, a magyar felvilágosodás kiemelkedő költője, e nagy kérdéssel kapcsolatos fejtegetéseit A lélek halhatatlansága című művében – többek között – így örökítette meg: „Lenni? vagy nem lenni? – kérdések kérdése! / Mellynek nehéz, kétése, szép a megfejtése. / Nagy kérdés, amellyet ha mélyen vizsgálok, / Még több mélységeknek mélyére találok. /.../ Ha most vagyok, látom, mindég is kell lennem: / S ha nem lézsek, csapás volt az élet bennem, / És ha el kell múlnom, mi szükség volt élni? / Egy elveszendőnek miért kell remélni? /.../ A London útzája, a Húron posványja / A jövődő boldog életet kívánja. / A csendes kínai s a kóborló tatár / Érzi, hogy a halál nem legvégsőbb határ. / Sőt az a kannibál, ki dühödött bélibe / Önnön embertársát vendégeskedi be / S az ötig olvasni nem tudó déli nép / Hiszi, hogy lelkestől a halálba nem lép. / Ha ezek mind hisznek, én kételkedjek-é? / Sőt ha hibáznak is, én bölcsőbb legyenek-é?” Mélyenszántóak a költő gondolatai, de a választ a nagy kérdésre kézzelfoghatóan ő sem tudja megadni, fejtegetésében a hit talaján marad.

S a hit talajára kényszerül szakadatlan válaszkeresésében a ma embere is, bár a technika segítségével a klinikai halálból „visszahozottak” élményéből sikerült valamit megtudnia az örök élet „titkaiból”. A klinikai halál még nem teljes halál, az agy még működik, s ha sikeres az orvosi beavatkozás, a „tetszhalott” újra életre kelhet, „feltámadhat”. Az utóbbi három és fél évtized alatt a kutatók több mint tízezer klinikai halálból visszatért ember élményét dolgozták fel, s valamennyien elmondták: bár hallották, hogy az orvos megállapította halálukat, ők érezték, hogy nem haltak meg, hallottak, láttak, éreztek mindent, ami körülöttük történt. Aztán alagúthoz közeledtek, amelybe belépve megnyugtató és vonzó fény fogadta, szeretet, boldogság és béke öntötte el őket. Ebben a boldogító fényben felismerték elköltözött szeretteiket, s néha egy fénylény gyengéd szeretettel figyelmeztette őket arra, hogy az élet értelme a szeretet, és hogy az élet megítélésekor csak az számít, mennyi szeretetet adott az embertársainak. A legtöbben bevallották: szeretek volna ott maradni abban a fényben, de – bár nehezükre esett – a felszólításra mégis visszatértek. Visszatérésük után teljesen megváltoztak, megváltozott értékrendjük, életcéljuk módosult: hatalom, pénz, hírnév helyett, szeretet, gondoskodás lett a célkitűzésük. Elmúlt halálfélelmük, végórájukban is nyugodtak maradtak. Mindemellert a kutatók hangsúlyozták, hogy ma, a 21. század elején sem értik ezeket a jelenségeket, s nem lehet tudni pontosan, mit jelentenek. Másszóval bevallották, s nekünk is be kell vallanunk, hogy a klinikai halálból visszatértek élményétől sem lettek/lettünk okosabbak, ami a halál utáni életet illeti, bár ezen élmények táplálják örökéletbe vetett hitünk lángját. Mely láng a legtöbb ember esetében csak akkor lenne örökélgövé, ha a halottak – visszatérve – megszólalnának, s elmesélnék örökéletbeli élmé-

nyeiket. Ez a visszatérés azonban nem lehetséges. „Ők vissza sosem jönnek, / Én bizton elmegyek.” – írja Horváth Imre.

Örök életről alkotott képünk egyetlen támpontja tehát – egyelőre – a hit marad. A hit talapzatán állva mondtam húsvét előtt néhány nappal egy feltámadásban hívó testvéremnek: nem az a fontos, hogy Jézus feltámadt vagy örökéletet nyert, hanem az, hogy Ő él! Él, és hitével, szeretetével, példájával, igéjével Istenbe vetett hitre és szeretetre tanít, és az ebben való hit földi keresztútjaink után, a keserű poharú halálból, a béke és nyugalomfényű életbe vezet. Ámen.

HALOTT ÉLŐK ÉS ÉLŐ HALOTTAK

Lk 24, 1 – 6a

Húsvét sokak hitében a feltámadás ünnepe. Sokan hiszik és hirdetik, hogy Jézus valóban testileg is életre kelt, feltámadt, s kijött kőszírából. Ezért találták azt üresen a hét első napján – a mai vasárnapnak megfelelő napon – odaigyekvő és érkező asszonyok, ahogyan a bibliai leírásban olvashattuk. Akiknek aztán angyalok hirdették nagy örömként: „Mit keressetek a holtak között az élőt? Nincs itt, hanem feltámadt”.

Az idézett leírást szó szerint elfogadókra tekintve Jézussal mondjuk: Legyen nekik hitük szerint. Azonban minket, unitáriusokat, nem nyugtat meg e hit, mert ellenkezik az értelemmel, de Isten és az élet örök törvényével is. Mi nem keressük a holtak között az élőt, a halottaiból feltámadottat, hanem az élők között tartjuk számon és keressük Jézust, a halhatatlant. Valljuk a szép húsvéti énekkel: „Jézus él örökké, / Igazságunkra, / Utat tárt a mennyországba, / Örök igazságra” /134. ének/. Valljuk, hogy Jézus él örökké: üdvösségünkre, boldogságunkra, szabadságunkra, vigasságunkra, megváltásunkra. Él Ő, drága lelke: halhatatlan evangéliumában, tanításaiban, tetteiben, életét csodák dicsfényével övező emlékekben, hagyományokban, az eszméi megingathatatlan köszikláján álló, kétévezredes Keresztény Anyaszentegyházban, érte mindenkor rajongó, Őt Golgotáig követő emberek szívében, s él az örökké élő Istenben. A történelem folyamán mégis sokan keresték Jézust a holtak között, s görcsös igyekezettel testét feltámasztani, lelkét, szellemét pedig megölni, elpusztítani akarták.

Jézus testi halottaiból való „feltámasztása” már a 4. században elkezdődött, nagy egyházi gyűléseken, zsinatokon, amelyeken „kitalálták” a szentháromság dogmáját, s Jézust Istennek „kiáltották ki”. Tanítva, hogy Jézus feltámadt, mert Isten volt, s Istennek minden lehetséges. S akik e felfogással ellentétesen a jézusi lélek halhatatlanságáról beszéltek, azokat eretnekként üldözték. Később a megerősödött egyházi hatalom, az Inkvizíció, egyházi

törvényszék segítségével, a testiekben feltámadt Krisztust hirdetve, maga Jézus és Isten nevében próbálta emberek ezreinek elpusztításával megölni az élő jézusi lelket. Ennek a reformáció idején is volt folytatása: a szentháromság dogmájához, a testi feltámadás tanához görcsösen ragaszkodó Kálvin János máglyán megégettette Serveto Mihályt, akit az élő jézusi lélek a szentháromság tanának bírálataira indított.

Bárhogy is igyekeztek: Jézust testileg nekik sem sikerült „feltámasztaniuk”, s megölhették, elpusztíthatták emberek ezreit, az élő jézusi lelket, szellemet nem tudták eltiporni, megsemmisíteni. Beigazolódott Jézus bátorítása: „Ne féljete azoktól, akik megölik a testet, hiszen a lelkét nem tudják megölni” (Mt 10, 28). S bármily súlyos követ igyekeztek is hengeríteni rá, Jézus mindig kikelt sírjából, lelki értelemben.

Pedig sokan voltak/vannak olyanok is, akik – testileg vagy lelkileg – nem feltámasztani igyekeznek, hanem temetik Jézust, lelki-szellemi értékekkel együtt, gyarlóságuk, közömbösségük, erkölcstelenségük sírjába. Ilyen esetekben kereshetünk és találunk is élők között halottakat: élő halottakat! Igazolásként álljon itt néhány példa:

Italba, tivornyába, züllésbe öli testét-lelkét sok ember, családapa, míg otthon a gyermekek éheznek, nyomorognak, a hitves roskadozik terhei, társtalansága súlyos keresztje alatt. Élnek ők, és mégis halottak. Halottak családjuk számára.

Hányan vannak, akik éveken keresztül nem lépik át a templom küszöbét, nem veszik ki részüket a terhek hordozásában, az egyház fenntartásában, csak anyakönyvekben, kimutatásokon, papíron tagjai, a valóságban csak a létszámot duzzasztó élő halottai az egyháznak, a templomnak, nyűgei és főös terhei a közösségnek.

Felnőttek és gyermekek keverik az édes magyar anyanyelv zamatos, drága szavait idegen, erőszakosan magyarított és magyartalan kifejezésekkel, vagy egyenesen más – esetünkben a román – nyelv szavaival úgy, hogy már mindennapivá, természetessé válik számukra e beszéd, már nem is sérti a fülüket. Így válnak lassan, de biztosan a nemzet, édes anyanyelv élő halot-taivá.

És hányan élő halottai az erkölcsnek, emberségnek, igazságnak, emberi méltóságnak, tékozló fiai és leányai Istennek, eltemetői magukban a jézusi léleknek. Olyanok, akiknek életében soha nem hangzik fel a „meghalt és feltámadott” húsvéti ujjongása. Jézust azonban ők sem tudják eltemetni, mert lelke eltemethetetlen. Ezek és ezek találják meg és hordozzák boldogan megújulni vágyó szívükben, s nyernek általa örök életet, gyarlóságuk sírjából feltámadást.

Gárdonyi Géza, híres írónk egri sírjánál egy nagy kereszt áll síremlék-ként, amelyen ez a felirat olvasható: Csak a teste! S e pár szó arról beszél, hogy nagy íróknak csak a teste lett a síré, az enyészeté, ott csak a testét, haló porait lehet megtalálni. Élő, jézusi lelkét ne ott keresd, mert az halhatatlanul Istennél és drága emlékekben, gyönyörű regényekben és rajongó

szívekben örökké él! E hitünk csendül fel diadalmas húsvéti zsoltárként egyik versében is: „Ne nézzetek rám borzalommal, ha meghalok, / Az a halott a koporsóban – nem én vagyok! / Csak hamu az, eloszló televény, / A láng eltűnt, a láng: az voltam én! // S ha majd a pap a sírnál beszél, / És azután szól: Nos, Isten veled! / Ne le a sírba integessen nekem! / Felfelé nyújtsion búcsúzó kezét”!

Húsvét, az örök élet ünnepén, mi se lefelé, a sírok riasztó mélységébe nézzünk, hanem felfelé, a lélek magasságai felé emeljük tekintetünk. Ne keressük a sírban, a holtak között Jézust, mert nincs ott csak a teste, mert lélekben él, örökké él Ő! E hitben találjunk rá saját lelkünkben is, ott hordozzuk, mint égő és élő lángot boldogan, hogy azok közé soroltassunk majd, akik, Jézussal együtt, ha meghalnak is, élnek. Örökké élnek! Ámen.

A KERESZTÉNYEK NAGY PRÓBATÉTELE

Mt 18,21–35

Február 7-én több száz ember gyűlt össze a budapesti Szent István-bazilikában, hogy együtt imádkozzon az áprilisi országgyűlési választások Isten akarata szerinti megvalósulásáért és a keresztény Magyarországért. Ezzel az eseménnyel vette kezdetét az a kilenc héten át tartó imasorozat, amelyet a hívő emberek egy csoportjának kezdeményezésére hirdettek meg. Az imasorozatra megjelentetett tájékoztató lapon a közelgő országgyűlési választásokat „hazánk, nemzetünk nagy próbatételének” nevezik. Az istenhívő emberek ezen az estén egyebek mellett azért imádkoztak az Úrhoz, hogy akadályozza meg Magyarországon „az istentelen, erkölcstelen, gonosz és nemzetellenes törekvéseket”. Imádságukban súlyos bűnként említették „a vasárnapok semmibevevését, a válásokat, a házasságtöréseket, a természetellenes magatartásokat, a káromkodások sátáni szavát, a magzatölést, a nemzetirtást, az öngyilkosságok sokaságát, valamint a szenvedélyek zabolátlan eluralkodását: az alkohol, a nikotin és kábítószer okozta bűnöket” – olvashattuk a Krónika egyik akkori, szombat-vasárnap számában.

S mindezeket olvasva vagy hallva szomorúan kell beismernünk: bizony sok bűnt, vétket, hibát követünk el mi, magyarok is a tiszta erkölcs, az ember, a nemzet, önmagunk és végeredményben Isten ellen, mert bármilyen bűn – a hívő ember felfogásában – végső soron Isten ellen irányul, szerető, gondviselő Atyánk iránti engedetlenségünk megnyilvánulásaként. Bizony, sokkal tartozunk mi is Istennek!

Szerencsére, irgalmas, megbocsátó Istenünk, Atyánk, van, aki – az őszinte töredelmet, bűnbánatot látva – elnézi vétkeinket, időt adva a megjobbulásra, megtérésre. Nemcsak hétszer, de hetvenszer hétszer is megbo-

csát, elengedi tartozásunkat. Sajnos, a lélekben képére és hasonlatosságára teremtett ember, szeretett gyermeke, ebben is ritkán hasonlít Hozzá.

Isten megbocsátó szeretetét, irgalmát, az ember irgalmatlan, könyörtelen, szívtelen magatartásával szemben, Jézus a gonosz szolgáról mondott példázatában tette közérthetővé. Eszerint a szolgálóival számadást tartó király, adós szolgája esedezésére, könyörgésére, elengedte annak tízezer talentumos tartozását. Viszont ez, adósságától szabadulva, ura iránt hálátlannak, szolgatársa iránt könyörtelennek, kegyetlennek bizonyult, amikor nem volt hajlandó semmi szín alatt „megbocsátani” könyörgő társának, aki mindössze száz dénárral volt adósa. Pedig szolgatársa adóssága az ő adósságához képest elenyésző volt: az akkori mértéket grammban kifejezve mintegy 400 gramm ezüsttel tartozott, míg a gonosz szolga tartozása ezüstben 342 720 kilogrammot nyomott!

Nem csoda, hogy ura és királya dühös lesz, és felelősségre vonja a hálátlan, gonosz szolgát: „Gonosz szolga, elengedtem minden tartozásodat, mivel könyörögtél nekem. Nem kellett volna-e neked is megkönyörülnöd szolgatársadon, amint én is megkönyörültem rajtad?” Aztán átadta a kínzóknak, amíg meg nem fizeti neki az egész tartozást. Jézus így fejezi be a példázatot: „Így tesz majd az én mennyei Atyám is veletek, ha meg nem bocsáttok mindnyájan atyátok fiának szív szerint.”

Mi, akik hallgatjuk vagy olvassuk a példázatot, az első benyomás után helyesnek tartjuk Jézus összegezését, ítéletét, s egyetértünk vele abban, hogy a könyörtelen embernek bűnhődnie kell! Aztán, ha figyelmesen újraolvassuk azt, rájövünk arra, hogy Jézus – szavai alapján – ellentmondásba kerül önmagával. A példázat elején ugyanis azt tanítja, hogy hetvenszer hétszer, négy száz kilencvenszer, tehát szinte számtalanszor meg kell bocsátanunk ellenünk vétkező embertársunknak. A példázat végén azonban azt tapasztaljuk, hogy Isten – akit a király jelképez – csak egyszer bocsát meg engedetlen szolgájának, és amikor az újra vétkezik, már nem hajlandó megbocsátani. Az ellentmondás okát – szerintem – abban kell keresnünk, hogy a Jézus által elmondott példázatot az evangélium írója saját meggyőződésével, felfogásával ötvözte. Logikusan, ésszerűen gondolkozva: ha Jézus az elkövetett vétek korlátlan megbocsátását kérte tanítványaitól, akkor mennyivel inkább hatványozottan vonatkozik mindez Istenre, akinek képére és hasonlatosságára az ember teremtett? Hitünk szerint: Isten irgalma, könyörüllete, akárcsak szeretete, végtelen, s a szeretet mellett a megbocsátás állandó gyakorlása tesz minket is Hozzá hasonló, istenarcú emberré.

Az ókori római nagyságnak, Cézárnak azt mondta egyszer egy hízeglő ember: Felség, Te soha semmit el nem felejtessz, csak az ellened elkövetett bántalmakat. Cézár még hatalma teljében is annyira tisztán látott, hogy e vallomás őszinteségét kétségbe vonta, s mi is érezzük, hogy e bók csak csillogó álarc volt a hízeglő álnok szívében. Ami viszont hízeglős volt Cézárral szemben, az valóság Istennel kapcsolatosan. Mert Isten el tudja felejtetni az ellene elkövetett bántalmakat, s az érdeklő elsősorban, hogy az ellene vétőt

miként lehet jobb belátásra bírni és megmenteni. Az ember azonban, ha meg is bocsát, felejtteni ritkán felejt, s míg Istent a bűnös, annak megtérése érdeklő, addig az embert a bűn és a büntetés foglalkoztatja. Ezért „hangsúlyozza” a példázat leírója a gonosz szolga példás megbüntetését.

Jézus azonban a hetvenszer hétszer való megbocsátást tanítja, s példázza kimagaslóan – életében, halálában. Ha igaz tanítványai, keresztények akarunk lenni, Őt kell követnünk a megbocsátásban is, méltókká válva mintaimádsága, a Mi Atyánk szavaihoz: „...és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek”, melyeket hűséges követői csak akkor mertek kimondani, ha valóban megbocsátottak ellenük vétő testvéreiknek.

A bevezetőben elhangzott újságcikk arról tudósít, hogy a közelgő magyarországi országgyűlési választások: „hazánk, nemzetünk nagy próbatétele”. Ehhez kapcsolódva elmondhatjuk, hogy a már nagyhéthez ért húsvét előtti időszakban a megbocsátás, az irgalmasság vagy a könyörtelenség, az irgalmatlanság választása és gyakorlása, jézuskövető, keresztényi mivoltunk nagy próbatétele. Bárcsak kiállnánk e próbát ünnep előtt és ünnep után, mindhalálig, szerető, megbocsátó, irgalmas Istenünk, édes Atyánk igaz gyermekeiként, akik így – gyarlóságuk, vétkeik ellenére is – méltók örök szeretetére és megbocsátására. Ámen.

NEMES DÉNES

ÉPÍTSÜNK ERŐS FUNDAMENTUMRA

Mt 7,21; 24–25

Amióta Jézus megjelent a galileai tenger partján, s végigszemlélte a két egyszeri ember eredménytelen halászatát, s majd maga is a hajóra szállt, és cselekvően részt vett ama eredményének megörökített halászásban, majd elhangzott az elhívó szava: kövessetek engem, és ezután nem halakat, hanem embereket fogtok halászni, azóta nagyon sok megjegyzés hangzott el és nagyon sok vélemény látott napvilágot Jézus munkásságával kapcsolatosan. Volt, aki úgy ítélte meg, hogy Ő egy a próféták közül, mások meg a csodatevő Messiást látták benne, aki feltámasztja a nem régen meghalt Jairus lányát; volt, aki legendás alakját abban látta, hogy a bénát, a guttaüttötet gyógyítja, más meg nem tudott szabadulni attól a jelenettől, amikor a bűnös asszonyt hozzá vitték, és az életnek mentette meg, vagy, amikor Jerikhon ment keresztül, és a bűnös Zákheus asztalánál vacsorázott, abból az elvből indulva ki, hogy az embernek fia azért jött, hogy megkeresse és megtartsa, ami

elveszett! Kortársai közül nem egy a fölket királyt látta benne, s a félelem, a hatalom véde és irigység miatt nem a szabad szellemi versenyben dönt el, hogy ki lesz a nagy: a názáreti szellemi és lelki nagyság, vagy a Római Birodalom képviselői. Úgy tűnt, hogy inkább a 30 ezüstpénz, a fegyvert viselő emberek kegyetlensége, s ezért jutott osztályrészül a golgotai kereszt.

Jézus szerényen eihangzott tanításai nyomán, amelyek vázolták, kik a boldogok, melyik a két nagy parancsolat, mit is kell cselekednie az embernek, hogy az Isten országa megvalósuljon ezen a földön, vagy hogyan bocsát meg Isten a tékozló embernek, eleinte nem talált meghallgatásra. Később az történt, hogy az embernek útja a katakombák mélyébe vezetett, ezután meg keresztet varrt mellére, és vérrel öntözte a földet, nem egy esetben megfedkezett emberi hivatásáról, békétlenséget, háborút, pusztítást zúdított a földre, a békeség, a szeretet, az építés helyett s úgy árnyékolta be Jézusnak eszményien szép tartását. Így bizonyosodott be, hogy minden ránk maradt tanítása időszerű, s köztük az alapige is: „nem minden, aki ezt mondja néked: Uram, Uram! megyen be a mennyeknek országába; hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát!” Sohasem veszített az értékéből, jelentőségéből, tehát ma is megvan a feltétele annak, hogyan lehetünk mi igaz keresztények!

Mert Testvérem, az ember, ha letér a Jézus által megjelölt útról, könnyen úgy jár, mint az, aki ás a földben, s egy régi pénzre bukkan, amely fényes és csillogó, s úgy véli, hogy megtalálta az egyetlen, senki által nem ismert értéket, és amikor a szakértőnek megmutatja, az kézlegyintéssel ad kifejezést véleményének, hogy csupán értéktelen pénzdarabról van szó.

A lélek értéke, a vallásos élet megalapozása, az Isten országának a keresése, a soha meg nem szűnő, mindig fáradságot követelő, a megalkuvást elutasító nehéz helytállásban van elrejtve, ahol nem a tessék-lássék elv érvényesül, ahol nem elegendő indőnként egy-egy Uram! Uram! kiáltás, hanem folytonosan cselekvő, Isten akaratát cselekvő, kösziklára építő emberi megnyilatkozásra, helytállásra van szükség.

Az alapige első fele azt jelenti, hogy Jézus bevezette a keresztény embert műhelytitkaiba, és odaállította az alkotás padja mellé, ahol az ember Istennek munkatársává lehet bizonyos feltételek mellett. Nem elegendő a farizeusi mentalitás, az utcasarkon való imádkozás, hogy lássák az emberek, és beszéljenek róla. Vissza kell vonulnod a te belső alkotó szobádba, ahol az értéket, a fényt a tiszta lelkiismereted forrása adja. Ez azt jelenti, hogy Jézus ma is keresi, szellemi ráhatása ma is kutatja az engedelmes, jószándékú tanítványokat, akik elindulnak ama keskeny ösvényen, a keskeny kapu felé, mely az életre viszen. Az alapige első része azt is jelenti, hogy a helyes lelki értékek keresése, megtalálása ma is éppen olyan követelmény, mint kétezer évvel ezelőtt. Nem olyan, mint a ruha, amely megrégedik, divatjamúlt lesz, s később még a foltozást sem bírja meg, elreped az öltésnél még akkor is, ha a szekrényben tartottuk. E figyelmeztetés olyan, mint a gyémánt, amely sem fényre, sem hidegre, sem időre nem reagál. Nem is olyan, mint a festék, amelyet ilyen vagy amolyan elgondolás szerint rá lehet mázolni, s azután

egy újabb elgondolás szerint az előbbi színt el lehet tüntetni; hanem olyan, mint az ősznek ezer színpompája, melyet nem igen lehet utánozni. Jézus beszéde nem évült el, nem kopott meg, mint sok, mások által lefektetett tétel, mely idővel tévesnek bizonyult. Egyszóval: a felolvasott bibliai rész mindig időszerű, csak az a kérdés, hogyan lehetünk az Őt követő igaz keresztények, és nem csupán Uram! Uram! kiáltozók.

Először is pontos meghatározás és célkitűzés szükséges, amely a józan ítélet segítségével különválasztja a mítoszt a lelkiesség értékétől. Igaz, hogy Jézus csupán a múlt prófétáinak világát, vallásos elképzeléseiket hallomásból ismerte, de Ő már új hangnemet ütött meg, és a szemet szemért elv helyett a szeretet mindent átszövő elvét hangoztatta, tehát egészen új utakon indult el. Nekünk már könnyebb, mert kötetekre menő elemzéseket olvashatunk el Jézus ténykedéséről, a kereszténység erényeiről és fogyatékosságairól. Tudnunk kell, szelleme mit vár tőlünk, követőitől. Különösen nekünk, akik több mint négy évszázadon keresztül annyiszor voltunk a támadók keresztültüzében.

Jézus gondolatvilágát, eszményi tanítását vizsgáló egyének közül, én e sok elmélet közül csak egy ember megállapítását említem meg ez alkalommal. Nem is azért, hogy elfogadd, nem is azért, hogy mi unitáriusok ezt hisszük, hanem azért, hogy gondolatot ébresszen benned, Testvérem, és ha hazamentél, s hétköznapi életed terhét újra felvetted, akkor elgondolkozzál fellette, és ajkadat többé ne hagyja el üres Uram! Uram! kiáltás, és kezd el lelkivilágod, vallásos épületedet kösziklára építeni.

Williams James, a nagy vallásos pszichológus szerint, ami a vallást vallássá teszi az emberben, az az isteni jelenlétnek a megérezése, ami komoly, és hangulattal tölti el, ami boldog megnyugvást és örömet ad neki. Tehát nem egyébről van szó, mint túlaradó örömről, meglegedésről, mely az arcon is kifejezésre jut, lelki harmóniát teremt, és erős szilárd lelkivilág megépítésére serkent.

Williams James a vallásosságnak két típusát különbözteti meg. Egyik az egyszerszületettek vagyis egészséges kedélyűek, akik megrázkódtatás nélkül vallásosak, akikből nem a szenvedés kényszeríti ki ezt az érzetet, hanem a harmonikus lelkiesség. Ezek természetüknél fogva optimisták, az életet jónak, ragyogónak látják, tehát számukra nem büntetés a létezésük. Nekünk nagyon is megfelel ez az elképzelés, vélemény, megállapítás.

A második típusa a vallásosságnak a kétszerszületett, vagy a beteges kedélyűek. Ezek az életnek csupán a sötét oldalát látják, természetesen peszsimisták. Addig állandóan meghasonlottak az étellel szemben, amíg újra nem születnek. Náluk a megtérés állítja helyre a lélek egyensúlyát. S ezek, ha későre vagy egyáltalán nem következik be, örökre elvesztek a vallásos élet számára. Ezeknek ajkáról könnyen hangozhatnak el az Uram! Uram! kiáltás. Tehát, Testvérem, ne a csodákat várd, és Jézusban ne a csodatevőt keresd, mert ő szellemi erejével, lelki gazdagságával akarta rábírní kortársait majd mindkét egészséges szemléletre, Isten imádatára.

Az alapige második része arra szólít fel, hogy a jó kereszténynek cselekednie kell az Isten akaratát, szilárd alapokra kell helyeznünk vallásos vilá-

gunkat. Ezzel kapcsolatosan tisztában kell lennünk azzal, hogy értelmünkkel csupán felfogni képtelenek vagyunk, mert meghaladja képességünket, ellenben az értelmén túl van a vallásos szükséglet, melynek alapja a hit, amely állandó vonzódást teremt Istenhez. E cél érdekében szüntelenül cselekednünk kell Isten akaratát, melyben segítségünkre lehet az akaratunk. Shakespeare szerint: „testünk a kert, akaratunk a kertész”. A jézusi akaratnak jelképes kifejezése a kösziklára épített ház, melyet sem a vihar, eső, szél le nem dönthet. S amíg ezt meg nem valósíthattuk, addig a mi vallásos életünk virágházi szemléletet nyújt: látod a bent növő szép virágokat, különlegességeket, de csak kívülről szemlélheted, mert közted és a valóság között van az üvegfal.

Egyszer meg kell értenünk, éreznünk, hogy a vallásos érzés, akarat megszerzése Isten közelségét jelenti. Lehet: hogy valamikor úgy érezted, hogy csalódtál benne, de később föled hajolt, segített letenni a kösziklára építendő ház fundamentumát, és azt súgta füledbe: többé már nem bánom, hogy embert teremtettem a földre! Látszódjon arcodon, hogy templomban voltál, Istenhez egy lépéssel közelebb jutottál. Minden megnyilatkozásoddal, cselekedeteddel bizonyítsad, hogy elkezdetted lerakni erős kösziklára lelkivilágod épületét, s így kívánod betölteni Isten parancsolatát. Ámen.

LÉGY HÍV MINDHALÁLG (Úrvacsorai agenda)*

Jel 2,10/b

Talán nem egészen az Úrasztala mellé találó bibliai vers, amelyet idézek, de az ünnepnek jelentősége és üzenete, alkalomszerűsége indokolja elképzeléseimet, és alátámasztja azt, amit hangsúlyozni szeretnék az ünneplő gyülekezet előtt, hogy amikor megállanak ez asztal mellett, s veszik a Jézusra emlékeztető jegyeket, gondoljanak arra is, ami 1100 éven át megtartotta, megőrizte őseinket, s amiben bízhatunk mi, a jelenben élők is. Hiszen a millicentenárius évfordulóját ünnepli ez évben minden magyar, bárhol is él, akár egy tömbben vagy szétszórta, megelégedetten, vagy állandó vergődés, vesződés közepette, nyugodtan vagy megmaradásért folytatott harcban. Ha felidézzük, vagy végiggondoljuk az elmúlt ezeregyszáz évet, a honfoglalástól mostanáig, könnyen megállapíthatjuk, hogy nemzetünk élete nem volt felhőtlen. Oly sok próbatétel elé állította az elfoglalt földrészen élő őseinket.

* Elhangzott Kálnokon az 1996 augusztusában megtartott millicentenáriumi ünnepségen.

A nemzedékről nemzedékre hagyott állapot szívós kitartást, hűséget, helytállást követelt a különböző századokban élő őseinktől. Hiszen az elmúlt ezerszáz évben volt tatárjárás, volt török által elkövetett pusztítás, nem egy háború, volt belviszály, aminek következtében vér folyt a magyar és magyar között, juttatta a honfitárs a honfitársat börtönbe. S mindezek ellenére is mi, a késői nemzedékek itt vagyunk, emlékezünk, és ünnepelni akarunk.

Önként tevődik fel a kérdés: mi volt, ami megtartott, s ami nem engedte, hogy eltűnjünk a történelem süllyesztőjében. A válasz nem lehet más, mint a hit, amely eltöltötte a lelkeket; a hűség, amely erősítette a helytállókát; a bizalom a jövővel szemben, melynek örök forrása az evangélium, e jézusi örök személyt sugárzó keresztényi hit, amelyben éltek őseink, de amelyben megmaradnunk kell nekünk is. S itt jut kifejezésre s válik érthetővé az általam idézett bibliai vers: légy hív mindhalálig. Ez ünnepségnek nagy kihívása és figyelmeztetése, hogy mit vár és mit kíván tőlünk jövőnk és helyzetünk?! Nem többet és nem kevesebbet, sem az egyénektől, sem a közösségektől, s ez egyben a gondviselő Isten üzenete is: „Légy hív mindhalálig és néked adom az életnek koronáját.” Tudom és érzem, is keresztény Testvérem, azt kérdezed tőlem, hogyan lehet megtenni, megvalósítani az életben e felhívást?

Az ezerszáz év történéseit ismerve, a jelen helyzetünk valódi arculatát elemezve, engedjétek meg, hogy az emlékezetemben megmaradt írást idézzek fel, hogy megválaszoljam az előbb érintett kérdéseket, s így hívjalak e megterített asztal mellé.

Már nem tudom, ki volt az írója, de az elgondolása számunkra ez ünnepélyes pillanatban nagyon időszerű. Röviden, emlékezetemből idézem az írás lényegét.

Egy gazdag ember két híres festőt bíz meg azzal, hogy festenek meg híven, milyen is az emberi élet valódi arculata, ami igazán kifejezné a hétköznapokat és ünnepnapokat, az egyéni és közösségi eseményeket.

Az egyik festő a vásznán egy gyönyörű tájat képzelt el, és örökített meg, zöld pázsittal, ami a reménység, hullámzó tóval, mellette játszó gyermekekkel, a távolban dolgozó, megelégedett felnőtt emberekkel, mindannyian a jövővendő ígéretei.

A másik művész meg egy mindent magával sodró folyót festett meg, a parton meg egy minden próbatételt átvészelt fát, melynek töredezett ágai is voltak, s a megmaradt ágak között egy madárfészket festett meg, melyben a szülők a jövő nemzedékük fiait etetgették, táplálták.

E millicentenáriumi alkalomból, ez ünnepi hangulatban az utóbbi művészi elgondolást szeretném lelketekbe belopni, emlékezetessé tenni. Hiszen a történelmünk folyója sok mindent hozott és vitt el. Nemzetünk fajáról a vihar ágakat tört le, a gyászos időszakok nyomot hagytak a nemzet fáján, de ágai között mindig megmaradt a nemzet, a család fészke, amelyben a jövő nemzedékei növegték fel. Nem volt derűsebb unitárius egyházunk több évszázados történése sem, de megmaradtunk, mert őseink hívek voltak mind-

halálig, akárcsak magyar nemzetünk fiai és lányai. Az örök táplálék meg a hit, a templom szelleme, a mindig reménységet nyújtó vallásos érzés volt, s a jövőben is az kell, hogy legyen, ha meg akarunk maradni, és ha nem akarjuk, hogy a jövő történelme lesújtó képet formáljon rólunk.

Mindenki igazolására, erősítésére, lelkünk felfrissítésére ez ünnepélyes alkalomból az Úr asztala meg van terítve, jöjjetek, vegyétek el az emlékezés jegyeit, de előbb imádkozzunk. Ámen.

ŐSÖKNEK ÖRÖKÉBEN (Keresztelési agenda)

I Királyok. 21,2–3

„És szóla Akháb Nábótnak, mondván: Add nékem a te szőlődet, hogy legyen veteményes kertem, mert közel van az én házamhoz és néked helyette jobb szőlőt, adok annál, vagy ha néked tetszik, pénzül adom meg az árát. És felele Nábót Akhábnak: Isten őrizz, hogy néked adjam az én atyámtól kapott örökséget.”

Isten hozott mihozzánk! Így köszöntelek az Úr színe előtt parányi kis poronty, egy boldog családi élet reménysége, kiteljesülésre váró élet reménysége, megtestesült üzenete a családnak. Mily szép is az Isten üzenete, mely általad, általatok érkezik hozzánk. Mennyi öröm és boldogság érzete tölti a szülők lelkét, amikor sírásotokkal adjátok mindenkinek tudtára, hogy megérkeztetek a földre. Jövedeled, jövedeleitek által Isten üzeni mindnyájunknak: nem bánom, hogy embert teremtettem erre a földre. Két boldog szív rejtett álma öltött testet és vált valóra jövedeleitek által. Tervezgetések, célkitűzések foglalkoztatják örömméztől eltelt szüleid elméjét. Ehhez csatlakoznak minden bizonnal a nagyszüleid, rokonaid is, hiszen mindenki várta jövedeledet. Tudom és érzem, hogy szüleid gondolkörében a jövő családi élet elképzelt boldog otthonuknak tervezgetése tölti be elméjüket. Hiszen már van kiért élni, túrni, s ha kell, szenvedni is. Te vagy a túrésnek, az áldozathozatalnak a záloga, te vagy a jövő letéteményese. Minden elképzelt otthonnak alapköve a szeretet, összekötő anyaga a megszületett gyermek.

Szeretném röviden érinteni, hogy mire hivatattál el, milyen feladat vár rád az eljövendő életedben. Viszont, hogy mindennek eleget tehessél, mit vársz el szüleidtől, keresztszüleidtől, nagyszüleidtől, de mit vár a jelenünk és a holnapunk mindnyájunktól. Ezen megbízatásoknak lényegét a felolvasott bibliai versek összegezik. Szól a király, a hatalommal rendelkező, a kevéske földdel rendelkező szomszédnak: add nekem a te szőlődet és megveszem. És elhangzik a határozott elutasító válasz: Isten őrizzen, hogy néked adjam az

atyámtól maradt örökséget. Te vagy a család értékes szőlőskertje, viszont gondozásod, testi és lelki értéked megőrzése szüleidre, s mindazokra hárul, kikkel közvetlen kapcsolatba fogsz kerülni. A család, az egyház, a társadalom, a nemzet, melyhez tartozni fogsz, mind-mind felelősek lesznek testi és lelki értékeid kialakításában, megtartásában. Mert te vagy egy a sok közül egyházunk, fajunk és nemzetünk szőlőse között. Az őseid örököse lettél, s ennek tudatosítása számodra a jövő feladata lesz.

Lássátok hát tisztán – szülők – jövőendő felelősségeketek, hogy abban az erős meggyőződésedekben, hitben tudjátok nevelni féltett gyermekedeket, és ellene tudjátok állni minden kísértésnek, csábításnak. Legyetek résen ti is egyházunk tagjai, többi keresztények, éreztétek át, hogy súlyos a teher, melyet testünkben, lelkünkben hordozunk a jövőendő érdekében. Ha mindezen követelmények birtokába jutottunk, jutottatok, akkor főlemelkedtetek ama magaslatra, ahol a tiszta lelkületű, de tehetetlen gyermek van, aki mosolyogni tud, de nem gyűlölni, aki kész arra, hogy az örök értéket átvegye, és tovább megtartsa. A természetnek ölében az Isten keze formál és alkot, mi a percek, órákat számlálgatjuk, s észre sem vesszük, hogy melyik pillanatban díszíti fel Isten a föld hatalmas kertjét tarka virágaival. Lehetőséget adott, hogy az ember is díszítse élete kertjét féltett virágaival, ennek megtestesítői a hozzánk érkezett gyermekek sokasága.

Igyekezünk hát őket úgy nevelni, hogy egyházunk és nemzetünk értékes szőlőskertjei legyenek, akiket semmi körülmények között nem adunk el. S hogy mindezekhez erőnk is legyen, jöjjetek, kérjük egy Istenünk segítségét, és imádkozzunk. Ámen.

GYERŐ DÁVID

KAIN ÉS ÁBEL

(Bibliamagyarázat)*

1Móz 4,1–8

A felolvasott történet jól ismert, de én egy sajátos értelmezéssel próbálkozom meg ma. Ehhez segítségül nem bibliakritikusokat, sem bibliai lexikonokat hívtam, hanem John Steinbeck amerikai Nobel-díjas író, valamint két 20. századi nagy magyar gondolkodó, Hamvas Béla és Márai Sándor gondolatait. Az író, a művész közelről sem azt ragadja meg, amit a tudós, a kritikus. Remélem, ez a mai bibliamagyarázaton is érződni fog.

* Elhangzott 2002. február 8-án a Teológiai Intézetben a Csenedesnapokon.

Kain és Ábel történetének kapcsán írja Steinbeck, hogy az embert végső soron nem érdekli semmi más, csak önmaga. Ha a történet nem arról az emberről szól, akinek meséljük, nem fog odafigyelni. Így jött rá egy nagy szabályra: az igazi, tartós hatású történet mindenkiről szól, mert különben nem maradandó. A furcsa és idegenszerű nem érdekes, csak az, ami ismerős és mélységesen személyes jellegű. Én ezzel a reménnyel válaszítottam ki mára ezt a történetet: hogy mindannyiunkhoz és mindannyiunkról szól.

A Kain-Ábel történet is azért az egyik legismertebb a világon, mert mindenkinek a története: az emberi lélek jelképes története. Mindannyian voltunk gyermekek, jól emlékezhetünk hát arra, hogy a legnagyobb rémülete egy gyermek szívének az, hogy nem szeretik. A pokoltól sem fél úgy, mint attól, hogy visszalökik, elutasítják. Nincs ember, aki kisebb-nagyobb mértékben ne érezte volna a visszautasítás gyötrelmét. A mellőzés haragot szül, a harag valami bünt a mellőzés megbosszulására, a bűn pedig büntudattal jár – íme a történet, s íme az emberiség története.

Az 1–2. vers tulajdonképpen bevezetés: elhelyez a történetben, adatokat nyújt, leírja az alapeseményeket és rangsorolja a fiúkat. A nevek azonban eleve más üzenetet is hordoznak, némileg ellentmondván a megszokott értelmezésnek, amely szerint Ábel az ártatlan áldozat, Kain pedig a vérszomjas gyilkos: az Ábel név jelentése lehelet, lélegzet, semmiség, elmúlás, esendőség, a Kainé szerzemény, nyereség, tulajdon, alkotó, alapító.

A 3–5. versek az áldozatvitelt és az isteni visszahatást írják le. Közismert, hogy az áldozat a primitív vallásokban az isteni jóindulat megnyerésére irányult. Próbálkozzunk meg ma egy másféle értelmezéssel, amelyik nemcsak az istenség hatalmát dicsőíti, amelyet meg kell nyerni, hanem értékeli az ember adási vágyát is mint az önkifejezés alapformáját. Eszerint az áldozat ténye nemcsak a túlsó partért, az istenségért történik, hanem az innensőért is, az áldozóért, az emberért önmagáért. Sőt, Hamvas Béla írja, az, hogy valami van, még nem jelent semmit, minden, ami van, csak az adásban, az elajándékozásban nyer jelentőséget. Ez minden viszony alapja, még az ember–Isten viszonyé is, s ebben a viszonyban az, aki ad, mélyebbről van kötve, mint az, aki kap, mert nem a szükséglet köti, hanem a bőség. Az igazi kényszer sohasem a hiányok betöltése, hanem a fölösleg elajándékozása. Aki ad, az az elfogadóra jobban rá van szorulva, mint az elfogadó arra, aki ad. Hálája is mélyebb, büszkesége is, diadala is.

Kain esetében azonban Isten visszahatása miatt a hála, büszkeség és diadal hamar csalódottságba, szomorúságba és haragba csapott át. Nem vesztett el semmit és senkit, nem szenvedett fizikai fájdalmat – de amit érzett, valahol mégis rosszabb volt, mint a halál vagy a szenvedés: az, hogy elveszítette önbecsülését. Márai írja, van valami, ami úgy tud fájni, hogy a halál sem tudja feloldani az ilyen gyötrődést: ha megsebzik bennünk azt a mély önérzetet, amely nélkül nem tudunk többé emberek maradni. Igen, hiúság, s mégis az emberi élet egyik legmélyebb tartalma ez az önérzet. Kain is ezt az önérzetet érezte megsebzettnek Isten válasza által, s ezt a maga módján ki is fejezte.

A 6–7. versek Isten válaszát hozzák Kain elkeseredettségére. A válasz első része számomra a történetből érthetetlen marad, mert Isten olyan dolgot leckézteti meg és oktatja ki Kaint, amiről a történetből nem tudunk, hogy elkövette volna. Isten azt mondja, hogy az önértet, az öntudat állapota az ember tetteinek egyenes következménye, aki jót tesz, megelégedett és tiszta marad, aki pedig rosszat tesz, a bűn veti ki arra a hálóját. Ez így tökéletesen igaz, de mi az a „nem jó”, amit Kain tett, mivel magyarázható, hogy Isten az ő áldozatát nem fogadta el?

A lényeg azonban, bár ez is egy fontos kérdés, nem itt van, hanem a 7. vers végén: „de te uralkodhatsz rajta”, vagyis a bűnön. A héber nyelvű szöveg egy olyan szót is tartalmaz, amit a magyar fordítások nem adtak szó szerint vissza: *timsel*=lehet, s akkor a mondat így is fordítható, erősebben: lehetőséged van arra, hogy uralkodj a bűnön. Steinbeck írja, a „lehet” talán a legfontosabb szó a világon, mert állandó választást enged az embernek. Arra utal, hogy még a bűn kötöttségében is örökké nyitva áll az út. A felelősséget visszahárítja az emberre, mert ha igaz az, hogy lehetőségünk van megtenni valamit, akkor arra is lehetőségünk van, hogy ne tegyük meg.

Véleményem alapján itt rejlik a Kain és Ábel történetének igazi üzenete. Az teszi az embert igazán nagygyá, az ruházza fel az istenek méreteivel, hogy minden gyengeségében és mocskában is rendelkezésére áll a nagy lehetőség, a választásé. Megválaszthatja útját, átküzdheti magát az akadályokon, ellenállhat a csábításnak, a haragnak, a bűnnek – és győzhet. Könnyű dolog ugyanis lustaságból és gyengeségből minden felelősséget Isten nyakába varrni: „Utamat előre megszabtad, nem tehetek róla.” Vagy könnyű elbújni, és azzal mentegetőzni, nem tehetek semmiről, a véremben van, örököltem és kész. Kain is könnyen elintézte az ügyet, nem fogadtad el az én áldozatomat, megsértetted bennem a legmélyebb önértetet, na megállj csak, ezért valakinek lakolnia kell.

A választás azonban dicsőséges, ez emeli az embert emberré. Ezért kell örök lángú szeretetnek lobognia bennünk ama csillogó, pompás szerszám iránt, amit emberi léleknek nevezünk. Steinbeck jelzőivel élve bübájosan szép és egyedi, nincs párja az egész világegyetemben. Mindig újra meg újra támadják, de sohasem tudják elpusztítani, mert „megvan rá a lehetőségünk”! Elmondtam már egyszer ezt a közelmúltban: én nem hiszem, hogy minden ember elpusztul, nyilván nem fizikai, hanem szellemi értelemben. Vannak, akik nem hálnak meg, és általuk él az egész világ. Ami a csatákra igaz, igaz a szellemre is: csak a győztesek emléke marad fenn. Majdnem minden ember elpusztul, de van néhány, aki, hogy mózesi metaforát használjak, tűzoszlopként vezeti az emberiséget a sötétségen át. „Megvan rá a lehetőséged.” Nekem is, neked is, mindenkinek. Igaz, hogy gyengék vagyunk és gyarlók, de ha csak ez volna minden, amit valaha is fel tudunk mutatni, már régen eltűntünk volna a Föld felszínéről.

Végül a 8. vers Kain cselekedetét írja le, amint megöli testvérét. Különböget kell tennünk a jogi és erkölcsi értelemben vett büntett, rossz cselekedet

között. Kain bűne jogi értelemben akkor kezdődött, amikor lesújtott fegyverével vagy szerszámával az öccsére. Az erkölcs azonban a bűnt, a rosszat sokkal korábról eredezteti. Az erkölcs tudja, hogy a tények néha csak szálnalmas következmények. Az ember nem azzal vétkezik, amit csinál, hanem a szándékkal, amellyel elkövet ezt vagy azt. Minden a szándék. A régi nagy vallásos jogrendszerek tudják ezt, és hirdetik, ezt mondja maga Jézus is, „aki csak haragszik atyjafiára, méltó arra, hogy ítélkezzenek felette”. Ha ki akarom élezni a dolgot, azt kell mondanom, egy ember elkövethet hűtlenséget, aljasságot, igen, a legrosszabbat is, gyilkolhat, s belülről tiszta maradhat. A cselekedet még nem az igazság, mindig csak következmény. Kain esetében persze ez nem így történt, ő belülről nem maradt tiszta, az ő esetében a bűn előbb erkölcsi, aztán jogi értelemben is eluralkodott, ő nem volt képes jól választani.

Ebből fakad tulajdonképpen a történet erkölcsi üzenete is, amelynek megfogalmazására egy másik keleti kultúrkör jelentős személyiségének, Lao-cének a szavait használnám fel:

*„a szilárd és az erős a halálé,
a puha és a gyenge az életé,
a gyenge legyőzi az erőset,
a lágy legyőzi a keményet,
mindenki tudja a földön,
de senki se mer eszerint tenni.”*

Kain és Ábel történetéből, és főleg Kain szerencsétlen sorsából az csen-dül ki, hogy nem az győz, aki kemény marad, hanem aki meglágyul, aki enged és befogad, aki felad és feloldja önmagát. Az győz, aki tudja, hogy az önfeladás nem a gyengeség, hanem az erő jele. A történet jól példázza, milyen retentő örület azt hinni, az a helyzet ura, aki kevésbé szeret, aki inkább megtartja eszét, aki hidegebb marad, aki távolabb tartja magát – ez a tévedés, amin minden sors összetörik. A győzelem azé, aki inkább szeret, aki elveszti erejét, aki jobban áthevül, aki közelebb van, aki fel tud olvadni, aki meg tud semmisülni.

Hogy erre egy nagyon életszerű példát hozzak Hamvástól: a gyermek is annak a nemét kapja, aki mélyebben adta fel magát az ölelés pillanatában. Ha a nő tudott lágyabb és gyengébb lenni, a gyermek leány lesz, ha a férfi, fiú lesz, a gyermek neme az egyesülésben való megsemmisült odaadástól függ, annak a nemét kapja, aki a gyengébb volt, mert az volt az erősebb. Mindig az győz, aki fel tudja adni énjét.

Végezetül: hadd valljam be nyilvánosan, amit önmagam is csak nemrég ismertem fel a barátom provokáló kérdésére, hogy ki a történet igazi főszereplője. Az igazi főhős egyértelműen a látszólag vesztes Kain, elsősorban azért, mert őbenne tudom meglátni önmagamat minden bűnömme, indulatommal, korlátommal, kicsinységemmel együtt. Gyakran én magam vagyok Kain, én nem tudok uralkodni magamon, én választok rosszul, én nem tudom a maga teljességében felmérni az életemet. A fő különbség köztem és

Kain között mégis az, hogy a választás lehetősége előttem még állandóan nyitva áll: beismerhetem tévedésem, összeszedhetem magam, bocsánatot kérhetek, és helyrehozhatom bűnöm. Maga Isten még Kain esetében is elfogadja a megtérést, hiszen megjelöli, s ezzel védelmébe veszi Kaint, hogy más baj ne érhesse, s nem Ábeltől, hanem ettől a Kaintól származik aztán s terjed el az élet, az emberi élet, a Földön.

Ez az élet lüktet az én ereimben is. Ott lüktet bennem a lehetőség, hogy Kain bűne rajtam is eluralkodjék, de ott lüktet a választásé is, amellyel megelőzhetem a vétkezést. Saját terhem e felelősség elhordozása. Ettől igazán emberi, ettől igazán teljes az életem. S ettől Istennek is tetsző.

JÓZSA ISTVÁN LAJOS

ÉLETRE SZÓLÓ HIVATÁS (Bibliamagyarázat)*

Lk 5,1-11

Mielőtt a bibliai szöveg értelmezésébe belefognánk, próbáljuk meg elhelyezni földrajzilag, azaz térben, valamint időben e bibliai történet eseményeinek színhelyét és idejét. Időben gondolkodva: Palesztinába vagyunk Jézus korában. Térben: Palesztina északi részében, Galileában, a Genezáret-tó partján vagyunk. kereskedelmi- és halászvárosok gyűrűjében, mint: Betsaida, Korazin, Kapernaum (Kafer Nahum azaz Nahum próféta városa), Magdala és Tibériász. De fogalmazhatnánk egyszerűen úgy is, hogy Jézus szülőföldjén vagyunk, Názáret szomszédságában.

A Szentírás tudósítása szerint Jézus valahányszor visszatért Galileába, elterjedt a híre az egész környéken. (Lk 4,14). Názareti tartózkodása során, szokása szerint sosem mulasztotta el, hogy be ne menjen a zsinagógába tanítani, és hálát adni. Egy kivételt leszámítva szülőföldjén nagy sikere volt tanításának úgy, hogy „dicsőítette mindenki” (Lk 4,15). Egy alkalommal azonban, amikor Ézsaiás próféta könyvéből a következő részt olvasta fel: „Az Úr Lelke van énrajtam, mivel felkent engem, hogy evangéliumot hirdessek a szegényeknek, azért küldött el, hogy a szabadulást hirdessek a foglyoknak, és a vakoknak szemük megnyílását, hogy szabadon bocsássam a megkínzottakat, és hirdessek az Úr kedves esztendejét” (Lk 4,18–19), megbotránkoztak övéi, és így fakadtak ki: „Nemde a József fia ez? Ő pedig így szólt hozzájuk: Biztosan azt a közmondást mondjátok rám: Orvos, gyógyítsd

* Elhangzott 2002. február 9-én a Teológiai Intézetben a Csendesnapokon.

meg magadat!” (Lk 4,22–23). Majd így folytatta: „Bizony mondom néktek, hogy egyetlen próféta sem kedves a maga hazájában”(Lk 4,24.) Ezt követően „kiűzték őt a városból”(Lk 4,29).

Ettől az egyetlen kivételtől eltekintve Jézusnak sikeres volt galileai működése, mert többnyire nagy sokaság gyűrűjében tanított, és álmétkodtak tanításán, mert nem szokványosan tanított, mint az írástudók, hanem úgy, hogy „szavának hatalma volt” (Lk 4,32).

A bevezetőnek szánt mondatok után kanyarodjunk vissza a tulajdonképpeni történethez, mely szerint Jézus feltűnik a Genezáret-tó partján. meglátja a part mentén vesztegelő hajókat, az elcsüggedt, elkeseredett, búslakodó halászokat, amint üres hálóikat mossák egy eredménytelen próbálkozás után, és segítségükre siet. Jézus ugyanis észreveszi, hogy a „látvány” cseppet sem biztató, sőt mondhatni kifejezetten lesújtó. Péterék nem kértek segítséget. Jézus önként siet segítségükre. Felajánlja segítségét. Beszáll az egyik hajóba, és pedig a Simonéba, és megkéri, hogy vigye őt egy kissé beljebb a parttól, aztán a hajóból tanítja a sokaságot. Nem tudjuk, hogy miről beszélt. Tanított, de mint később látni fogjuk, tanításának komoly hatása, eredménye volt! Utaltam már az előbbieken arra, hogy nem úgy tanított, mint az írástudók, nem a szokványos tanítási módszert alkalmazta, hanem hatalommal tanított! Talán Ézsaiás próféta megfogalmazásával lehetne leginkább kifejezni a történetet: „Az Úristen bölcs nyelvet adott nékem, hogy tudjam erősíteni a megfáradtat beszéddel” (50,4). Jézus jól tudja, hogy nem könnyű lelket verni a csüggedőbe, meggyökereztetni újból lelkében az újrakezdés hitét és reménységét. A sokszori, avagy még inkább sorozatos kudarcok kiábrándítják az embert a sikerből, de sokszor még az életből is! Meginog, odavesz a valamikori bátorság, kezdeményező képesség, tervezgetés, álmodozás. Helyét bizonytalanság, tétovázó magatartás, megtorpanás, kisebbségi érzés foglalja el. Tanyát ver lelkében egy olyasféle érzés, amelyet úgy fogalmazhatnánk meg leginkább, hogy csökkentértékűség. Éppen ezért Jézus tudja, hogy először hitében kell „talpra állítani” a csalódott, kiábrándult, reális önbecsülését veszített embert. Először meg kell győzni, hogy kudarc miatt nem kell végképp lemondani a sikerbe vetett hitről. Minden újrakezdés magában rejti a győzelmet, a sikert! Minden újrakezdés potenciális győzelem! Jézus megtanít mindnyájunkat arra, hogy a hit: a csüggedés elleni gyógyszer!

Miután abbahagyta a beszédet (mármint a tanítást, buzdítást, bátorítást), ezt mondta Simonnak: „Evezz a mélyre, és vessétek ki hálóitokat fogásra! Simon így felelt: Mester egész éjszaka fáradtunk ugyan, és semmit sem fogtunk, de a te szavadra mégis kivetem a hálókat. S amikor ezt megtették, olyan nagy tömeg halat kerítettek be, hogy szakadoztak a hálók, ezért intettek társaiknak, akik a másik hajóban voltak, hogy jöjjenek és segítsenek nekik...és annyira megtöltötték mind a két hajót, hogy majdnem elsüllyedtek”. Láthatjuk, hogy az eredmény minden emberi elképzelést felülmúló, szinte hihetetlen.

Lukács evangélista, hogy a kívánt hatást elérje, úgy rögzíti a történetet, hogy világosan szembetűnjön a különbség a Jézus nélküli, valamint a Jézus-

sal végzett munka között. A kitaró, állhatatos, bizakodó hozzáállás meghozta a várt eredményt, sőt, minden emberi elképzelést felülmúlt.

Akaratlanul is feltevődik bennünk a kérdés, hogy miért nem boldogult egymagában Péter. Mi lehetett az oka annak, hogy a társakkal való összefogás, az együttes munka sem hozta a kívánt eredményt?

Fel sem merülhet az, hogy Péter és társai nem értették a dolgukat, hiszen halászberek voltak, ebből éltek és tartották fenn családjukat. Tehát kétségtelenül rendelkeztek megfelelő ismeretekkel, hozzáértéssel és jártassággal. Kizárt dolog, tehát, hogy ne tudták volna hol, mikor és hogyan kell eredményesen halászni. Sőt, láthatjuk, hogy a társakkal való összefogás sem segített.

Több mint bizonyos, hogy a sikertelenség oka a csalódottság kiváltotta lemondásban keresendő. Ez bénította őket. Úrrá lett rajtuk idejekorán a csüggedés, a csalódottság, a lemondás! Nem a „hit szemével” néztek! Emberi számítás szerint elveszettek tűnt minden! Emberi nézőpontból minden ellenük szólt. Minden elveszetteknek mutatkozott. És mégis ott, ahol Péterék kétségkednek, tétováznak, ott Jézus esélyt lát! Gondoljunk csak egy hasonló esetre a Bibliában, pontosabban egy ószövetségi történetre, amelyben Arám királya üldözi Elizeust, Isten emberét. Arám király körülvárta harci szekerekkel a várost, és korán reggel, amikor hajnalodott, Isten emberének szolgálója kiment, és ijedten szaladt vissza, és így szólt: Jaj, Uram, mit tegyünk? Jaj, Uram, elveszünk! A válasz így hangzott a próféta ajkáról: Ne félj! Többen vannak velünk, mint övelük! Ez a hit megnyilatkozása! A hit többletével jött Jézus Péterékhez!

A hit Erich Fromm szerint karakternonás, egy alapvető emberi attitűd, olyan karakternonás, amely áthatja az ember valamennyi tapasztalatát, és alkalmassá tesz arra, hogy illúziók nélkül nézzen szembe a valósággal, és ennek ellenére hitében éljen. Egy belső értékelő viszonyulásmód. Ehhez hívja segítségül az ótestamentumi hit fogalmát, mely megkönnyíti e megközelítésmód megértését, ha tisztában vagyunk azzal, hogy az ótestamentumban a hit „emunah”, amelynek jelentése: állhatatosság.

Számomra is helyes megközelítésmód az, egyetértek Erich Frommral, ugyanis Isten szövetséget kötött népével, és ő sosem bontja fel, szegi meg e szövetséget. De nem így az ember, aki sokszor rúgta már fel e „frigyet”, és vált hűtlenné, állhatatlanná Isten iránt.

Ha pedig az Újszövetséget hívjuk segítségül, akkor legkézenfekvőbb támpontunk a Mt 24,13. vers: „Aki mindvégig kitart, az üdvözülni fog”. Aki tehát állhatatosan megmarad Isten és Jézus evangéliuma mellett, az üdvözülni fog. A hitet ilyen szempontok szerint is meg lehet közelíteni, és soha nem szabad leszűkíteni csupán a „pisztisz”-fogalom tartalmára, mely szó szerint bizalmat jelent. A hit nem pusztán bizalom, hanem ennél sokkal több és gazdagabb tartalmú.

A történet arra tanít meg, hogy a hit tartalmához kétségtelenül hozzátartozik a kitarás, az állhatatosság is. Másképp a mi hitünk már illúzióknak vagy

istenkísértésnek is tűnhet. Ugyanis láthattuk, hogy Jézus, a próféta, a hit embere jön Péter és társai segítségére, holott Jézus nem halász. Tehát semmiképpen sem feltételezhetjük, hogy nagyobb hozzáértéssel és jártassággal rendelkezett volna a halászat terén, mint Péterék, és mégis tud segíteni! Hol? A hit, a bizakodás, a kitartás terén. Nekünk, keresztyény embereknek, a hit embereinek van valami többletünk a nem keresztyényekkel vagy pontosabban hitetlenekkel szemben, és ez a hit többlete. Ott, ahol mások kétségeskednek, ott mi a hit „szemével” még esélyt láthatunk!

Jézus így fogalmaz, és nem véletlenül: „evezz a mélyre”. meggyőződés, hogy sekélyes hittel és akarattal, felemás érzésekkel, megosztott lélekkel és erővel, bizonytalan hozzáállással, önmagunk túlzott kímélésével, részleges erőráfordítással komoly, maradandó eredményeket nem lehet elérni. A felszínesen végzett munka soha nem hozott maradandó eredményt, csak a kitartó, állhatatos és elszánt. A hit tehát nemcsak bizakodókká, hanem kitartókká is kell tegyen bennünket!

A történelemből az is kiderül, hogy a Jézussal aratott siker láttán Pétert és társait félelem és büntudat kerítette hatalmába. Igen, mert Péterék még „őszövségi ember módjára” gondolkodtak, mely szerint a gazdagság, a siker külső mutatója volt annak, hogy az igaz, a cadik élvezi Istennek áldását! A sikertelenséget, a szegénységet valamilyen elkövetett bűn büntetéseként értelmezték. A következő sorokból kiderül azonban, hogy Jézus mennyire másként hisz, gondolkodik, mint Péterék! Szinte megdöbbenő a halászokat, amikor így szól Simonhoz (Péterhez): „Kövess engem! Ne félj, ezentúl emberhalász leszel!” Nem csupán a többre biztatást jelenti ez, hanem sokkal többet ennél! Jézus ezt használja fel kellő pillanatnak, hogy életre szóló hivatást adjon Péternek és társainak. Az evangélista a tanítványok elhívásának, a tanítvánnyá levésnek gyönyörű pillanatait ossza meg velük.

A történet záró sora mindennél többet mond el a Jézus-tanítványról, a Jézust követő emberről: „Mindent ott hagyva követték őt”. Ez számunkra is jelzés értékű. Mi az evangélium hirdetői, a lelkészek, mindennél fontosabbnak kell tartuk az evangéliumot és hivatásunkat. Mindenről le kell mondanunk, ha kell, azért, hogy hivatástudattal dolgozó lelkészek lehessünk. Hadd fejezzem be e bibliamagyarázatot Cser László jezsuita gyönyörű elmélkedésével a hitről:

„Egy hit akarok lenni, mert más nem használ nekem, s szüntelenül hallom, hogy ez kívánatik tőlem. Szétszóróm apró, mindenféle hitem törmelékét. Hittem többé nem kis tó, mindenféle apróságokkal partján, vizében és vize felett – nekem a Tenger hite kell, négyezer méteres mélységig, az örvénylő, a tiszta, a határtalan és mérhetetlen hit. Mert a tengerben is sok minden van, de lényege ő maga: a Tenger. Akarom, legyen bennem is sok minden, de átfogja, mint áramló, sík és mély, mindent betöltő végtelen, a Hit. Igen, a Tenger a leggazdagabb. Érinti a földet, magában hord millió életet, benne fürdik az egész ég-bolt, de mégis, mégis, a tenger Tenger marad. Nem kevesebb, ennyi kell a Hitből. Belétemetek mindent: minden tudást, gondolatot, színt, alakot: min-

dent, amit eddig hordoztam, és mindent, előre, amit még el fogok nyerni. Hittem kis tó korában egyszer megláttam Istent, s szétvettem a partokat. Tengerre akarok lenni a hitnek, hogy nagyon, mindig tisztán és végtelenül lássam: istent. (Jelenvalók és örökkévalók című könyv, 49. l.). Ámen.

KRIZA JÁNOS

AKI A JÓT CSELEKSZI, AZ ISTENTŐL VAN*

3Jn 1,11

Mint általában a lelkészeknek, nekem is több Biblia sorakozik a könyvespolcomon. Van közöttük egy kicsi, zöld fedelű is, tele bejegyzésekkel és könyvjelzőkkel. Számomra ez a legkedvesebb, mert a belső fedőlapján ez a bejegyzés olvasható: Drága jó nagymamám Bibliája. Meghalt 1995. július 27-én. Élt 87 évet.

Mikor kezembe veszem ezt a tőle örökölt Bibliámat: mindig rá gondolok. Feltehetően így vagyunk ezzel mindannyian, mikor egy elhunyt szerettünk valamilyen személyes tárgyát a kezünkbe vesszük. Ilyenkor végigpörög előttem pillanatok alatt mindaz, ami számomra sokat jelent az ő életéből. Az együtt eltöltött napok, órák, percek... Egyszerű, kedves és jóságos asszony volt. Életét békesség, harmónia és egyensúly uralta. És ami csodálatos volt benne, mindég elégedett volt. Soha nem hallottam panaszkodni, elégedetlenkedni vagy zúgolódní. Mindig tudott örülni. Úgy érzem, teljes volt az élete.

Gyermekkoromban sokat mesélt nekem Istenről. Ragaszkodott hozzá, hogy vallásórára járjak. Ragaszkodott hozzá, hogy vasárnap templomba menjünk. Ragaszkodott Istenhez, ezt bizonyítják bibliai bejegyzései is. Részben neki köszönhetem, hogy hivatásként a lelkészi pályát választottam. Ezért példaadó számomra az élete; ő tanított meg arra, amit már ő is kora gyermekkorában megtanult: *az embernek keresnie kell Istent*. Nem elég egyszerűen várakozni arra, hogy Ő eljőjön, hanem az embernek kell elindulni Hozzá; az embernek kell gyötrődnie hiten és hitetlenségen keresztül, vágní hozzá akkor is, amikor buktatók, fájdalmak, meg nem értett események formálják életét. Ahogy a Szentírás is tanítja: Közeledjétek az Istenhez, és Ő is közeledni fog hozzátok.

Életünkben mégis hány emberrel találkoztunk és találkozunk, kedves Testvéreim, aki – akár az Ószövetség által idézett balga ember is – egyetlen tömör mondatban jelenti ki: Nincs Isten! Állítja határozottan, pedig soha

* Elhangzott a Kolozsvári Rádió magyar nyelvű adásában 2002. június 2-án.

semmilyen kísérletet nem tett azért, hogy e mondatának ellenkezőjéről meggyőződjön. Állítja könnyelműen, felelőtlenül, mert így kényelmes neki, vagy, mert társadalmi helyzete ezt kívánja meg tőle. Állítja, mert számára az élet csak a mindennapok folyásával való sodródást jelenti. A vasárnap érkezését nem a templomi harangszó jelzi számára, hanem a vasárnapi ebéd, mely után kényelmesen lehet szunyókálni, mert ezen a napon nem kell dolgozni. Él napjait, egyiket a másik után, míg minden egyforma lesz; derű és boldogság nincs az életében, mert ahonnan hiányzik *a lélek igénye a többre*, ott egyszerűen nincs minek örülni. Ott előbb vagy utóbb minden egyhangúvá és unalmassá válik. (A neves vallásbölcselelő megállapítása mindig ezt a mérhetetlen sivárságot juttatja eszembe: „Ha nincs Isten, akkor minden hamu.”)

Mikor értelmem már fogékonyra vált e gondolatok befogadására, akkor ismertem meg először ezeket az embereket. Talán az iskolában kezdődött. Előre kidolgozott tanterv szerint próbálták belőlünk kiszakítani a nagyszülőktől, szülőktől tanultakat Istenről. Vasárnaponként békegyűléseket, várostakarító akciókat szerveztek, nehogy véletlenül templomba mehessünk. Programként hirdették, hogy Isten nincs, és aki nincs, azt nem érdemes, sőt nem is lehet keresni.

Erről a propagandáról mindig egy mosolyt fakasztó történet jut eszembe, melyet azonban mégis komolysággal kell szemléljünk. Az egykori tanár elvtárs a pártiskolában tanult ateista buzgóságtól fűtötten tanácsolja el diákjait a vallásórától, konfirmációtól, az Isten szeretetétől. Legnagyobb érvként – tudományos magabiztossággal és megcáfolhatatlan hangsúllyal – jelenti ki: Nincs Isten, mert Istent soha senki nem látta. A pajkosan élcelődő, szemtelen serdülő diák kapásból kérdez és válaszol: A tanár elvtársnak van esze? Ugyanis azt sem látta soha senki! – És az osztályban szinte elszabaduló cinikus derűtség mellett talán észre sem vennénk, hogy a háttérben milyen komoly felismerés feszül. Mert a pajkos, és néha szemtelenül mindenből viccet csináló serdülő már megtanulta: igenis: van Isten, és nincs szükségem arra, hogy saját szememmel lássam, hogy kézzelfoghatóan tapintsam, hogy így győződjem meg létezéséről! Igenis: érzem Őt, itt van a szívemben, a lelkemben, ezért tudok hinni létezésében.

Mert Isten, ha nem is látjuk, mindenütt jelen van. Jelen van a szív dobbanásában, az emberi lélekben, az élet lüktetésében, a kinyíló és elhervadó virágban, az életben és az elmúlásban egyaránt. Mert Isten nem olyan, mint a többi dolgok, nem anyag, ami a tér és idő megkötöttségével jár együtt, hanem Isten lélek. És az embernek nem a tekintetével kell keresnie Őt, hanem a szívével, mert „igazán jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán fontos, az a szemnek gyakran láthatatlan.”

Az évek során aztán azt is megtanultam, hogy az emberek, akik azt mondják, hogy nincs Isten: azok sohasem keresték, sohasem próbáltak meg igazán közeledni Hozzája. A legjobb esetben is csak álltak az égre függesztett tekintettel, és várták, hogy Isten megjelenjen, valami módon tudtukra adja: igenis vagyok, létezem. Ők megfeledkeztek arról, hogy Istent nem

szemmel kell keresni, hanem lélekkel és szívvel. Mert amit a szem lát, az gyakran látszat csupán, amit pedig a szív érez, az a valóság. Éppen úgy, ahogyan az a cselekedet igaz, amit a szív irányít, és az valóban kedves Isten és az emberek előtt is.

A közelmúltban történt egyik közeli barátommal. A város egyik temploma előtt elhaladva egy tisztán, de szegényesen öltözött idős emberre figyelt fel, aki egy száraz kiflidarabot nézegetett, amely a templom lépcsőjén hevert. Szégyenlősen fölvette, próbálta megenni, de az annyira kemény lehetett, hogy nem tudott beléharapni. A látottakon mélyen megdöbbenve és elgondolkozva mentem tovább – mesélte a barátom –, amikor hirtelen egy megmagyarázhatatlan érzés kerített a hatalmába, és megtorpantam. Lám, milyen nyomorúságos sorsot is megérhet az ember! Vajon mi történt veled, hogy idejutott? Bizonyára eltékozolta a kenyérré valót, vagy ki tudja? – ötlött fel az első, elítélő, a segítségnyújtást elutasító gondolat. De hátha minden jövedelem nélkül tengődő szerencsétlen? – kérdezett nyomban vádlón a szív. Ekkor a barátom szinte önkéntelenül visszafordult, a sarki árusnál vásárolt egy kiflit, majd az idős ember után sietett. Átadta neki, majd válaszra sem várva folytatta útját. Ekkor – teljesen váratlanul – egy eddig még nem tapasztalt, különös érzés töltött el – mondotta. Egyszerűen boldog voltam. És a nap hátralevő részében, ez az érzés kísért utamon. És az a felismerés, hogy egy-egy ilyen szerény jócselekedet is közelebb hozhatja életünkhöz az Istent.

Mindezt csak azért mondtam el, mert e történetből fakadóan újra világossá vált lelkemben a jézusi tanítás igazsága és értelme. Megértettem, hogy miért tudott Jézus a szenvedés, az üldöztetés ellenére is mindig jó lenni, és szüntelenül jót tenni. Mert egyszerűen csak azt tette, amit Isten várt tőle: úgy élte életét, ahogyan szíve vezérelte. Gyógyított, segített, vigasztalt, kenyeret nyújtott az éhezőknek, italt a szomjazóknak. Szívének szeretetét adta a rászorulóknak, azzal táplált mindenkit, aki segítséget kérőn nyújtotta feléje a kezét.

Megértettem azt is, hogy minden ember, akinek nevét az évek távolából felidézzük: Jézushoz hasonlóan igyekezett élni életét. Gondoljunk csak Albert Schweitzerre, ki orvosként és lelkészként szolgálta az emberiséget; idézzük fel unitárius nagyjainkat: Berde Mózsát, aki a híressé lett Berdecipót adta szegény diákjaink kezébe, hogy tanulhassanak; Brassai Sámuel, az utolsó erdélyi polihisztort, aki tudását adta tovább, hogy nemzedékek gyarapodjanak ismeretben és bölcsességben; emlékezzünk Balázs Ferencre, ki mészki lelkészként vetette el magát „a rög alá”, hogy személyes életét háttérbe szorítva szolgálja egyházát és gazdagítsa népét.

Sokan így idézzük fel a hozzánk közelebb álló, már elhalt szeretteink emlékét is: mindazokét, akik a lélek dolgaival törődtek, és a szerint éltek, a jót követték és cselekedték, akiknek szeretete egy életen át elkísér.

Te hogyan keresed Istent, kedves Testvérem? Szemeidet az égre függesztve várod az Ő megjelenését? Vagy szíved irányította étellel cselekszed a jót, és abban keresed az Ő létezését?

Míg a szem csak egy adott képet tud befogadni, addig a szív szeretete határtalan. Azért határtalan, mert szüntelen jó cselekedetre ösztönöz, aminek emléke is tovább él emberi szívekben. Azért határtalan, mert az emberi szívben maga Isten lakozik. Ő sarkall, hogy jót cselekedj, és az Ő akarata szerint formáld életed. Vezet is, hogy jó cselekedeteid által hozzá közeledni tudj, és ezáltal hasznossá és boldoggá tedd életed. Így tárul fel előttünk, hogy milyen csodálatos Jézus tanítványának lenni, s hogy e tanítványi élet jellemzője a békesség, boldogság és harmónia, amely az élet legnehezebb perceiben is tartást és reménységet ad az embernek.

Azért hozom ezt az üzenetet számodra, mert ezeken a példákon keresztül tanultam meg azt, amire ezennel emlékeztetni kívánlak: Hallgass mindig a szívedre, kövesd és cselekedd a jót! Mert aki a jót cselekszi, az Istentől van. Ámen.

MEZEI CSABA

„EGYMÁS TERHÉT HORDOZZÁTOK”*

Gal 6, 2

Tizenéves koromban egy osztálykiránduláson voltam. Balánbányától indulunk az egyesközi menedékház felé. Amint a meredek hegyet másztuk, hozzámlépett az osztályban legszebbnek tartott lány, és arra kért, hogy vegyem át tőle a hátizsákot. Boldog voltam és büszke, hogy a legszebb lány éppen engem kért meg erre a megtisztelő feladatra, s boldogan cipeltem az egyébként nem túl nehéz hátizsákot. Sokáig szívesen emlékeztem vissza a kirándulásra.

Aztán elmúlt a nyár, őszbe csavarodott az idő. Eljött az eltevés ideje. Édesanyám a piacra küldött bevásárolni, s amikor a vásárlással megvoltam, és hazaindultam volna, egy ismerős hang szólított meg. A szomszédasszony volt, hatalmas megrakott szatyrokkal, és arra kért, ha már úgyis egy az utunk, segítenék neki a cipekedésben. Rögtön eszembe jutott a kirándulás boldog emléke, de ez egészen más helyzet volt, nem a szép osztálytársnő kért meg, hanem az idős szomszédasszony, és nem könnyű, ruhákkal megrakott hátizsákot kellett büszkén a vállamra vennem, hanem mindenféle zöldséggel szakadásig megrakott szatyrokat. Cseppet sem voltam elragadtatva az adott helyzettel, de mit tehettem volna, végül is segítettem.

Amikor megérkeztünk, és végre lerakhattam a csomagot, azonnal megkönnyebbültem. Először azt hittem, hogy a tehertől való megszabadulásról

* Elhangzott a kolozs-tordai egyházkör köri közgyűlésén 2002. július 6-án.

van szó csupán, de később, amikor ismét visszaidéztem a kirándulásélményemet, rájöttem, hogy a két eltérő élményben van valami közös vonás. Bár a két eset egészen különböző, volt egy közös jelenség, egyforma érzés, egy jóleső lelki elégtétel. Talán ez volt az első mélyebb vallásos élményem, bár akkor még nem tudtam, hogy miként fogja befolyásolni későbbi életemet. —

Jóval később, amikor teológiai hallgató voltam és Szentírás-ismeretből a fentemlített bibliai részhez érkeztünk, ismét előbukkantak a rég őrzött emlékek. „Egymás terhét hordozzátok, és így töltsétek be a Krisztus törvényét.” Életemben ekkor kezdett körvonalazódni a teherhordozás gondolata, mint a segítőkészség lehetősége. Rögtön felütöttem Bibliámat a Máté evangéliuma 11. részének 29–30. verseihez: „Vegyétek magatokra az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelíd és alázatos szívű vagyok, és nyugalmat találtok a ti lelketeknek. Mert az én igám gyönyörűsége, és az én terhem könnyű.”

Ha a kirándulásom élményére gondolok, akkor nyugodt szívvel igazat adok Jézusnak, a teher könnyű és az „iga” gyönyörűsége volt, de mi lesz a szomszéd néivel tapasztalt esettel. Erről is elmondhatom ugyanezeket?

Bizony, a teherhordozásnak sokféle módozata van. Van egy úgynevezett fizikai teher, amikor valóban súlyban lemérhető teherről beszélünk, de ugyanakkor van anyagi teher, akkor, amikor költséges terheket, anyagi áldozatokat kell hoznunk.

Létezik egy társadalmi, közösségi teher, amikor az együttélés szabályainak terheit kell magunkon viselnünk a másság elfogadásában, a társadalmi-együttélési szabályok betartásával. El kell viselnünk egymást, mert együtt élünk egymásért, és a közösség jelenti a megmaradásunkat.

Végül, de nem utolsósorban létezik egy lelki teher akkor, amikor lelki válságba jutunk, amikor nem látjuk a kiutat, amikor roskadozva visszük lelkünket... Ha mindezekhez jézusian viszonyulunk, lelki elégtételt nyerünk.

Hogy mit jelent egymás terhének hordozása, kezd körvonalazódni előttem, de mi lehet a Krisztus törvénye, amit Pál apostol emleget?

A krisztus szó felkentet, megváltót jelent. A törvény e szerint azt jelenti, hogy betartása megváltásunkhoz vezet. Ez a törvény, tehát útmutatás üdvözülésünk felé. Olyan, mint egy képlet a matematikában, vagy a fizikában, amit ha behelyettesítünk, hozzásegít a példa, a probléma megoldásához. A mi életünk is tele van ismeretlenekkel. Rengeteg probléma áll előttünk megoldásra várva. Ezek emberi életünk kihívásai. Ezeket nekünk kell megoldani. Meg tudjuk-e oldani? Tudjuk-e a nyitját, képletét a megoldásnak? Van-e behelyettesíthető képletünk a nagy életkérdések számára?

Jézus, szerintem, megadja a törvény lényegét, akkor, amikor a szeretet kettős parancsolatát összefoglalja. Ez a kettős parancsolat elegendő az emberi élet megváltásához. Pál korintusiakhoz írott első levelének 13. részében erről a szeretetről úgy ír, mint amely türelmet, helyes önbírálatot és jócselekedeteket eredményez. „A szeretet hosszútűrő, kegyes: nem irigykedik, nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül...„mindent elfedez,

mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr.” Mik ezek a jelzők, ha nem a közös teherhordozásnak, a társadalmi életnek, az emberi problémák leküzdésének elengedhetetlen feltételei? Egyedül a szeretettel tudunk fölülemelkedni emberi gyarlóságunkon, és közösségként élni. Egyedül a szeretet segít minket felismerni, hogy csak közösségben találjuk meg életünk értelmét, mert a közösség megtartó erő mindannyiunk számára. A közösség azonban mi vagyunk, a társadalmi szabályok szerint élő emberek, élünk bár családban, társadalomban, egyházi közösségben. Közös teherhordozásunk létfeltételünk.

Mi, emberek hajlamosak vagyunk arra, hogy más terheit, hibáit, bajait hamarabb észrevegyük, mint sajátunkat. Ilyenkor el is beszéljük, pletykáljuk. Úgy viselkedünk, mintha minket az nem érintene, vagy nekünk nem volnának gondjaink, problémáink. Szívesebben osztjuk a más baját, mintsem a sajátunkra odafigyelnénk. Pedig mások terhe a mienk is. Teszünk-e valamit azok megoldása érdekében? Vallásosságunk akkor kezd körvonalazódni, élővé válni, ha nemcsak észrevevesszük mások terheit, hanem magunkénak érezzük, empátiával felvállaljuk, odalépünk, hogy közösen átvegyük a terhet. Unitárius hitfelfogásunk szerint egyházunk feje Jézus, mi pedig az egyháznak tagjai vagyunk. Bármelyik tagot éri sérelem, betegség, nehézség, mindnyájan érezzük azt. A mi esetünkben a Krisztus törvénye, a szeretet kettős parancsolata annyit jelent, mint az elesettek segítése, a bűnösök felkarolása. Ha farizeusi módra fölülről lekezeljük mások terheit, rendre saját terheink alatt roppanunk össze.

Egyházköri közgyűlésünk istentiszteletén az egymás terhének hordozását látom szükségesnek a leginkább. Egyházkörünk sajátossága, hogy nagy területen fekszik, sok a szórványban élő, terheit magára hagyatottan vonszoló testvérünk. Nem véletlenül jöttünk a végvárba, ide, Petrozsényba, hanem azért jöttünk, hogy elmondhassuk Nektek, hogy számunkra nem közömbös, hogy a távoleső egyházközségeink magukénak éreznek minket, vagy nem. Mi itt vagyunk, úgy ahogy vezetőitek eljönnek azokra a vidékekre, ahol egymáshoz földrajzilag közelebb eső egyházközségeink vannak. Most mi jöttünk, hogy édes teher legyünk számotokra, hogy itt osszuk meg örömeinket és bánatunkat testvéri közösségben és őszinte szeretetben. Gyűlésünkre elhoztuk magunkkal terheinket, aggodalmainkat, de apró örömeinket is. A legnagyobb öröm azonban az, hogy együtt lehetünk, együtt aggódhatunk vagy örülhetünk egymás beszámolóin. Lehet, hogy súlyos anyagi terheinkre nem találunk megnyugtató megoldást, lehet, hogy sokat kell még egymásért tennünk az elkövetkezőkben, hogy egyháztársadalmi szempontból erősebb közösséget teremtsünk meg, de a legfontosabb dolog megtörténhet most, és ez a legfontosabb dolog: a lelki teherhordozás.

Tudjuk, hogy nehéz a teherviselés, sokan mondhatnánk: Hogyan vállaljuk mások terheit, mikor a sajátunkat is alig vonszoljuk? De a szeretet törvénye mindent elfedez, és közös teherhordozásunkban felismerjük Istennek áldását életünkön, és ettől lesz a mi igánk gyönyörűsége, és a mi terhünk könnyű. Ámen.

EGY AKARATTAL AZ ÉN NEVEMBEN

Mt 18,19–20

ISTEN az embert társas lénynek teremtette. Az ember mindig vágyakozik arra – korától függetlenül –, hogy gondolatait megossza embertársával, és gondolatait értékeljék is. A kisgyermeknek jó, ha van testvére. De a gyermek is, akárhány testvére is legyen, igyekszik barátokat is szerezni csak azért, mert reméli, hogy idegen gyermektársak jobban figyelnek majd rá, és többre becsülik majd, mint saját testvérei.

Felnőtt korban a legközelebbi személy hitvestársunk lesz, akit szeretünk, és akivel legtitikosabb véleményünket vagy gondolatainkat is meg tudjuk osztani. És boldognak azt az embert lehet nevezni, aki egy egész életet le tud élni egy megértő és mindig, minden esetben hűséges hitvestárs mellett.

Idősebb korban elégedetten győzelemnek könyvelhetjük el, ha jellemünknek és őszinteségünknek köszönhetően barátokkal vagyunk körülveve, ahol már életbölcsességünket is tudjuk csillogtatni, így mutathatjuk meg, hogy tanultunk életünkéből.

Ellenben minden emberben van annyi önzés, valamint elfogult önértzet saját személye iránt, hogy félti saját igazságát másokkal szemben. Ebből következik magától értetődően az is, hogy az ember vitatkozó lény. Sokan vagyunk úgy véleményünkkel, hogy nehezen vagy éppenséggel sehogy sem engedünk mások igazának a miénkkel szemben. Az igazságért harcolni nagyon szép és nemes cselekedet. De konokságunkban csak nagyon ritkán tudjuk belátni, hogy a másik embertárs véleményében is létezhet igazság.

Ezek után képzeljük csak el, hogy Isten felé hányféle imádság is hangzik el titokban. Bizony, amilyen ellentétesek a vélemények és cselekedetek az emberek között, épp annyira különböznek a Teremtőnk felé elrebegett fohászok is. Az emberi érdekek és célok még az imákban is csak ütköznek.

Jézus látta azt, hogy tanítványai mindig figyelmesen hallgatják tanításait; mikor éppen gyógyított valahol, akkor csodálták hitét és ügyességét. De a Mester azt is észrevette mindig, hogy mikor tőle külön csoportosultak, akkor egymással mindig csak vitatkoztak.

Jézus egy új lelkületű országot és az emberek között pedig szintén újszerű kapcsolatot akart létrehozni. Azonban azt is belátta, hogy ez csak akkor lehetséges, ha tanítványai és követői teljesen egy céllal és egy akarattal, egymással összefogva képesek majd küzdeni, alkotni, cselekedni vagy imádkozni. Ilyenkor Jézus keserűen gondolt tanítványai jövőjére is, amikor ő már, mint egységesítő tekintély, nem lehet közöttük.

Egyszer, amikor az elveszés félelme elfogta a Mestert, akkor mondta el ezt a szép és tanulságos figyelmeztetést. A Mester ezzel csak vigasztalni és erősíteni akarta egymással sokszor civakodó tanítványait. Először is azt kérte tőlük, hogy minden szent célban előbb értsenek egyet, és csak ezek után kérjék a mennyei Atya erősítő segítségét. E szép gondolat után következik Jézus eredeti és sajátosan emberi vigasztalása: akármikor az Ő nevében csak ketten vagy hárman együtt lesznek, és egy akarattal az ő céljaiért imádkoznak, akkor Ő mindig jelen lesz közöttük.

Szomorú és drámai az egyet nem értés és a széthúzás számtalan képsorozata történelmünkben. Kiábrándult tapasztalatokon alapul a cinikus közmondás is: Ha két magyar összetalálkozik, ott már rögtön három vagy négyféle vélemény alakul ki. A drámai széthúzások első képe már Szent István királyunkkal elkezdődik. Nem bízott unokatestvérében, Vazulban, hogy a keresztény államépítést folytatni fogja. Szent Istvánnak már meghalt egyetlen fia, Imre herceg, ezek után rokonát, Vazult csak azért vakította meg, hogy őt képtelenné tegye a trónralépésre. Ezek után a király unokaöccsét, velencei Pétert, vagy sógorát, a már kereszténnyé lett Aba Sámuelt rendelte utódának. A nagy király halála után csak feleslegesen folyt a magyarok vére a sok háborúskodásban. Mindkét trónjelölt elesett a harcokban, a főurak végül is csak a megvakított Vazul nagyobbik fiát, I. Endrét koronázták királlyá. Tulajdonképpen már korábban is egyet érthettek volna az ősi törvényben, hogy Árpád-utód lehet csak uralkodó az új hazát alapító magyarok felett.

Az Árpád-házi királyok között a legkalandosabb életű személyiség, Szent István királyunk után kétszáz évvel, II. Endre volt. Testvére, Imre király halálakor szabadult várbörtönéből, mivel állandóan zendülést szított testvére ellen. Alig jutott trónra, kisebbik fiát, Kálmánt Ukrajna királyává akarta tenni, ezért megtámadta az északkeleti részeket. Közben itthon, Magyarországon meggyilkolták feleségét, Gertrúdot. Endre rövid időn belül feleségül vett egy francia hercegnőt, csak azért, hogy a Jeruzsálem felé induló keresztes hadak vezetője lehessen, francia segítséggel. Felesleges csatározások után csak akkor térhetett haza, amikor nagyobbik fia, a későbbi IV. Béla elvette a bizánci császár lányát. Mikor Magyarország területére hazaért, pont fia, Béla vezette ellene a lázadókat, kik uralkodói hatalmának csorbítására kötelezték. Ebben pillanatnyilag egyetértettek a lázadók, így kellett II. Endre 1222-ben kiadja az Aranybullát, mely okirat a nemeseket mindenkorra feljogosította a meg nem felelő királlyal szembeni ellenszegülésre.

A következő képsor Nagy Lajos királyunk idejét mutatja, aki Lengyelország trónját is elfoglalhatta. Ebben az időben Nagy Lajos birodalmát „három tenger mosta”, azonban a király állandóan külföldön háborúzott, családja tekintélye érdekében, a litvánok elleni háborúban számtalan magyar esett el, közöttük az e földről származó Járai Péter lovászmester is. Hiába volt nagy király Lajos, halála után feleségét, Erzsébetet lázadók megölték, lányát, Máriát, csak annak férje, Luxemburg Zsigmond szabadíthatta ki egy német segítséggel. Egy másik lázadásban Zsigmondot is a siklósi várba zárták az ország

főnemesei, amíg el nem fogadta a Aranybullában lefektetett alattvalói jogokat.

1526-ban Mohácsnál feltehetően csak azért vesztett a magyar sereg, mert az erdélyi nemesi csapatok Zápolyai János vezetésével egyszerűen nem mentek el a csatába, mert közben békét kötöttek a törökkel, akik ennek fejében Zápolyai Jánost elismerték Magyarország királyának. Ha az erdélyiek ott lettek volna Mohácsnál, ma is bizonytalan, hogy a magyarok vesztettek-e volna?

Bizony, nehéz a másik véleményét is elfogadni, a másik embernek is igazat adni. De éppen Jézus kéri azt, hogy ne csak alkalmazkodásból csatlakozzunk a másik embertárshoz, hanem tudatos akarattal legyünk egy véleményen is vele. Figyeljük meg, hogy itt csupán csak egy embertársról van szó. Mennyire igaza van Jézusnak, az életharcban legközelebbi embertársunk a hitvestárs kell legyen. És nézzük meg az életet... A rengeteg válás csak azért történik, mert az egy fedél alatt élők között is felléphet a hűtlenség, a veszekedés, és a nézeteltérések sorozata. Mindez végül szakadáshoz vezet. A válófélben levő házastársak, ha még létezik bennük hit Isten felé, elképzelhetjük, hogy amikor imádkoznak, nem közös célt kérnek Istentől.

Testvérek között is, idősebb korban gyakran fellép a nézetkülönbség, a súrlódások sokszor végzetesen elmélyülnek közöttük. Csak a gondviselő Isten láthat az ilyen ellenséges testvérek lelkébe, akiknek imádságuk is ellentétes iránnyal és indulattal száll Isten felé. Pedig Jézus célja az egy akarat a tervekben és az életkérdésekben való egyetértés volt.

Kétezer év távlatából, valljuk be őszintén, velünk sem járna jobban a Mester.

Jézus intelmének van egy óriási tanulsága nekünk ma, itt, kisebbségi létben élő erdélyi magyaroknak is. Lassan már kezdik közzétenni a márciusi népszámlálás megközelítő végeredményeit. 1990-től az volt a meggyőződésünk, hogy egymillió hétszázezernél többen vagyunk. Hideg zuhanyként ért bennünket a drámai valóság: a közzétett adatok szerint csupán csak egymillió négyszázharmincezen vallották magukat magyarnak országunkban. Több mint kétszázezer a fogyatkozás. Nagyrészt az elvándorlás vagy az étellel együtt járó beolvadás eredménye ez. Az ország lakossága is csökkent egy millióval.

Kolozs megyében 160 ezer helyett csupán 120 ezren vagyunk. Kolozsváron, ahol 1956-ig a város lakosságának több mint felét alkottuk, jelenleg a lakosság húsz százalékát sem érjük el. Hetvenhatezer helyett csupán ötvenkilencezren vallották magukat Kolozsávról.

Az ittmaradás, a szülőföldön való boldogulás kellene végső célunk legyen, de sok tehetséges magyar fiatal választja inkább Magyarországot, vagy Nyugatot a boldogságteremtéshez. A biztonságosabb jövő, az anyagi szilárdság, az eredményesebb pálya és a kecsgetőbb lehetőségek vonzzák kifelé fiatal magyar sorstársainkat.

Jézusnak is lenne figyelmeztetése, illetve kifogása ezekkel a fiatal magyarokkal szemben. Jézus figyelmeztetése azokról az Istentől kapott ajándékokról,

drágakincsekről szólna, melyek annyira szükségesek az életben. A szülőföldet őseink kapták, élettér és örökség gyanánt. A honvágy bármikor fájdalmat okozhat az ember tudatában. Az itthon hagyott szülők, barátok képe mindig sajogva fog kísérni. És akárhova megy az erdélyi magyar, mindenütt – még Magyarországon is – idegennek, bevándoroltnak fogják őt tekinteni.

Mi, itthon, maradottak csupán csak imádkozhatunk. De ha nem egyetértően, nem ugyanahhoz a jogokat és kötelességeket adományozó Istenhez fohászunk, akkor Isten is csak sajnálattal tekint ránk. Énekelhetjük sokszor, hogy „Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!”, de Teremtőnk rögtön vissza is kérdez, illetve szemünkre hányja mulasztásunkat. Mert mi vagyunk azok, akik nem egyetértően, hanem igenis szétszakadozva imádkozunk és élünk.

Jézus minket is erősíteni akar. Milyen jó, hogy most itt, templomunkban összegyűlhettünk az Ő nevében, az Ő céljaiért imádkozni. Hiszen mindannyian vágyakozunk Isten országáért. De vajon a Miatyánk imáján kívül még előfordul-e, hogy ugyanazt kérjük? Nagyon ritkán.

Jézus ezért határozza meg, hogy elég csak ketten vagy hárman ugyanazokat az áldásokat kérnünk mennyei Atyánktól, aki meghallgat és teljesíti is azokat. Lélekben pedig Jézus, az örök ember, és az örök Mester is jelen lesz életünkben, és tanításával állandóan táplálni fogja minden szent és tőle származó közös célunkat. Ámen.

SZABÓ ZOLTÁN

MÓZES, A SIKER EMBERE*

2Móz 15,13

E nyár elejei napokban a világ figyelme a Távols-Kelet két országára irányul: Japán és Korea felé. Ezekben a napokban ugyanis ott zajlik az egész világot megmozgató sportesemény, a négyévenként megismétlődő labdarúgó-világbajnokság. Az esemény emberek százazreit készíti arra, hogy időt és pénzt nem kímélve átélői legyenek a küzdelmeknek, emberek millióit szögezi a televíziók képernyője elé, hogy szemtanúi legyenek a mérkőzéseknek, amelyek néhány hét leforgása alatt eldöntik, hogy ki a legjobb, ki a legerősebb, ki érdemli meg a legnagyobb elismerést, kié lesz a babékoszorú, kié a siker?

A siker, amiért a sportpályákon, a sport törvényei szerint, a sport szellemében és keretei között folyik a küzdelem, de amelyért tulajdonképpen az életben is mindig és minden területen folyt és folyik a küzdelem. Mert a

* Elhangzott a Kolozsvári Rádió magyar nyelvű adásában 2002. június 19-én.

sikerre az embernek szüksége van. A siker eléréséért az ember mindig sokat készül, sokat tesz és áldoz, s ha elérte, öröm, megnyugvás, megelégedés, lelkesedés és új erő tölti el, újabb célok kitűzésére, új sikerek elérésére. A sikerre szükség van, mert az lendületet, önbizalmat ad, s megtanít arra, hogy érdemes készülni, fáradni, áldozni, mert ha mindezt tisztességgel, becsülettel teszi az ember, akkor jutalma, az eredmény sem marad el, megszületik.

E nyár elejei napokban ifjak százezrei, milliói, mint minden esztendőben, a megméretés, a vizsgák időszakát élik, s velük együtt éljük át az izgalmakat, a próbákat mi is – mint szülők, testvérek, rokonok. Az ifjak megméretetnek, bizonyosságot tesznek egy félév, egy év, vagy akár több év elvégzett munkájáról; arról, hogy tanultak-e eleget, tudnak-e eleget ahhoz, hogy előbbre lépjenek, hogy felkészült emberekként lépjenek ki az igazi pályára: az életbe. Nevelők és tanulók, tanárok, szülők és diákok, mindnyájan ugyanarra vágyanak: a jó eredményre, a sikerre.

Az ember mindig és mindenütt a sikerre vágyik, a sikerre tör. A siker akkor születik meg, ha kitűzött célját eléri, ha munkájának gyümölcse beérik. Az elvetett mag sikere a csíra, amely áttöri a föld kérgét; a termőföld sikere a termés súlyától meghajló kalász; a napsugár sikere az aranyszöke érett búzamező, vagy az érett, édesen illatos gyümölcs. A diák sikere a jó eredménnyel letett vizsga, a tanár sikere a tudás erejétől duzzadó diák, a szülő sikere a jól nevelt, az életben helytállni tudó gyermek, az orvos sikere a meggyógyított, a társadalomnak egészségesen visszaadott ember, a színész sikere a jó előadás, a festő sikere a szemet-lelket gyönyörködtető alkotás, a zenész sikere a szívet-lelket megmozgató dallam, a munkás sikere a becsületesen elvégzett és eredményes munka. Ha életünk bármely területén sikert érünk el, az boldoggá tesz.

Vajon mi az igazi siker titka? Hogyan lehetünk tartósan sikeres emberek? A legfontosabb az, hogy a cél, amit magunk elé tűzünk jó, helyes legyen, az eszközök pedig, amiket célunk eléréséért felhasználunk, feleljenek meg az erkölcsi normáknak, és végül mindezekben nyugodjon meg a gondviselő Isten áldása. Ha ezek nincsenek meg, a siker csak látszólagos, hamar elmúlik, és bukássá válik. Nézzük csak az elmúlt század néhány, sikeresnek látszó politikusát:

Sztálin, aki szüntelen azt hangoztatta, hogy az emberek közötti anyagi egyenlőséget akarja megvalósítani, a társadalmi egyenlőséget, az egyenjogúságot és a szabadságot, közben emberek ezreit juttatta rabságra, küldte kényszermunka-táborokba, végeztette ki. Látszólag sikereket ért el, de ezek csak múlandóknak bizonyultak, mert a cél nem volt jó, az eszközök sem voltak helyesek, s így azokon nem nyugodhatott meg Isten áldása.

Hitler célja a világ feletti hatalom megszerzése volt, eszköze a fegyver, a háború. Évekig úgy tűnt, hogy sikeres ember. Aztán elképzelt világa összedőlt, és megsemmisült, mert céljai és eszközei helytelenek voltak.

A Szentírás sikeres emberei közül figyeljük meg Mózes életét. Mózes egy rabságba taszított nép gyermeke volt. E népnek nem volt hazája, méltósága, szabadsága. Egyiptom földjein dolgoztak, amit megtermeltek, azt elvették tőlük. A fáraók palotáinak tégláit taposták, s munkájuk bére csak a szűkös, szegényes eledel volt. Megpróbálták elvenni tőlük az anyanyelvüket, a hitüket, az emberi és nemzeti öntudatukat. Mózes ifjú korában mindezt megtapasztalta, felismerte. Népének méltóságáért, szabadságáért és hitéért indult harcba. Ez hallatta meg vele az égő csipkebokorból hangzó küldetést: Hozd ki az én népemet Egyiptomból! Szabadítsd meg a rabságból, és vidd a földre, amelyet én adok nekik! Adj e népnek törvényt és vallást, szabadságot és méltóságot. Én veled leszek, megtartlak téged!

Mózes e célt tűzte maga elé. Célja elérésében legfontosabb eszköze a hit volt. Istenben bízva könyörgött számtalanszor a fáraónál népe szabadon bocsátásáért. Istenben bízva buzdította népét az útrakelésre. Istenben bízva nyújtotta ki kezét a tenger felé, és választotta ketté annak hullámain. Istenben bízva vezette át népét a hullámok között. Istenben bízva fakasztott vizet a sziklából. Istenben bízva könyörgött, hogy a pusztai vándorlás idején népe eledelhez jusson. Istennek engedelmeskedve és benne bízva véste kőtáblákra a törvényt, és adta örök útmutatásként népének. Hitével sikert ért el, igazi sikert, tartós sikert, és népet teremtett. Mózes sikerének titka az volt, hogy a cél, amelyet maga elé tűzött ki, helyes volt. Eszközei – a hit és az Istennek való engedelmesség – jók voltak, s így Isten áldása megnyugodott életén, munkáján. Amikor sikerét megtapasztalta, hálátelt lélekkel köszönte meg Istennek minden segítségét. Hálaadó énekében tiszta lélekkel szólhatott: „Kegyelmekkel vezérled te megváltott népedet, hatalmaddal viszed be te szent lakóhelyedre.”

Keressük a sikert, vágyunk a sikerre, szükségünk van rá. Tudnunk kell, hogy a sikerért jó célt kell magunk elé kítűzni, helyes eszközöket: becsületes munkát, lankadatlan fáradozást kell áldoznunk, Istenben kell bízunk, s Neki mindig hálát adnunk. Ámen.

SZÉKELY KINGA RÉKA

ISTEN TITKAINAK SÁFÁRAI*

1Kor 4,1–5

Ahogy közeledik az ősz, egyre több egér keres menedéket a kamrában. Védekezünk ellenük, csapdákat állítunk fel, és ők belesétálnak. Beleragadnak az olasz ragasztóba, megeszik a mérgezett magyar búzát, vagy hagyományosan felakasztják magukat. Mi pedig, kik sokszorosan erősebbek vagyunk náluk, vegyes érzésekkel adjuk át őket a macskának, a trágyadombnak, vagy a tűz lángjának. Valami birizgálja a torkunkat, mert tudatában vagyunk annak, hogy ilyen és hasonló cselekedetekkel a teremtett világ békeségét rontjuk, s beismerjük a természetes kiválasztódás elméletét, és már prédikációinkban nem mélázhatunk arról, hogy mily békés Isten szép világa, mert mi magunk is hirdetjük, hogy mindenkit valaki felfal. Esetleg azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy majd minket is felfalnak a kicsi állatok. Bánt az is, hogy egy egéren, egy gyenge, oktalan állaton éljük ki vadászszenvedélyünket. Bezzeg egy oroszlán elejtése, másféle vadászat volna az.

Mint minden helyzetben, itt is bölcsességet keresünk lelkünk megnyugtatására. Ennek így kell lennie, mondjuk. Mikor nincs elfogadható magyarázatunk, hirtelen átcsapunk az eleve elrendelés tana mögé. De hogy unitáriuságunkat is megőrizzük, kijelenthetjük, hogy életünk helyzeteinek 80 %-ban a szabad akarat, 20 %-ban pedig az eleve elrendelés magyarázata fogadható el. Elfogadható egyensúly, nemde?

Közeledik az ősz az egerek csapdába sétálnak. Mi pedig, lelkészek, évszaktól függetlenül belesétálhatunk azokba a csapdába, melyeket mások állítanak nekünk, vagy pont mi saját magunknak. Mi, Krisztus szolgálói, mi, Isten sáfárai, mi, akik elvárjuk, hogy fölöttünk senki más ne ítélkezzen, csak az Úr. Mert úgy gondoljuk mint Pál, hogy a mi sötétségünk titkait csakis Isten tudhatja, hasonlóképpen szívünk szándékát.

Nem vagyok még csak közepes biblikus sem, de feltételezem, hogy Pál Jézus Krisztus eljövételére gondolt, amikor azt mondta, hogy aki fölöttem ítélkezik, az Úr az, és hogy egyáltalán ne ítéljete, amíg el nem jön az Úr. Hosszú unitárius teológiai vitát lehetne folytatni arról, hogy hisszük-e Jézus újraeljövetelét, és ha igen, akkor hogyan képzeljük el. Az a Jézus jön-e el, aki 2000 évvel ezelőtt élt, vagy valaki más, de Jézus nevében, vagy valaki más, de Jézus lelkével. Világvége vagy újjászületés lesz-e, paradicsomi béke. Egyáltalán fontos-e az számunkra, hogy Isten ítéletét vagy dicséretét egy

* Elhangzott az ULOSz 2002. évi konferenciáján 2002. augusztus 28-án.

emberen keresztül tolmácsolja nekünk, vagy mi magunk is képesek vagyunk arra, hogy ezt megismerjük és megértsük.

Teológus éveim alatt részben csodáltam, részben pedig lenéztem azokat, akik reggelente szót kértek a díszes társaság előtt egy vitás ügy kapcsán, és így szóltak: az éjjel álmomban olyan álmodt láttam (K K parafrázálása), hogy Isten megszólított engem, és azt mondta nekem, hogy azt mondjam nektek, hogy: ezt így és így kell csinálni. Hát ez bolond. De lehet szent is, gondoltam én.

És kérdem én most tőletek: megtilthatjuk-e egymásnak, mi Isten titkainak sáfárai, hogy Isten nevében beszéljünk? Nem pont ez lenne az egyik fő küldetésünk, hogy az ő nevében, akit szolgálunk, beszélni tudjunk? Tudom, hogy csak egy halvány vonal választ el attól, hogy mindjárt közbenjárók legyünk Isten és az emberek között, de vajon hol a határa küldetésünknek, hol a határa szolgálatunknak, hol a határa prófétálásunknak?

Az előbb emlegetett csapdák a mi küldetésünkre, hivatásunkra vonatkoznak.

A mai prédikáció nem szentlecke, nem kioktatás, nem bösz prófétálás, de nem is teljes dicséret, mert nem vagyok Ferenc József ...nem minden szép, nem minden jó, nem vagyok mindennel megelégedve. Útjára szeretnék engedni néhány gondolatot, megosztani néhány tapasztalatot, s remélni akarom azt, hogy ennek a prédikációnak a néhány perc múlva kimondott ámenjével nem lesz vége. Remélem, hogy ez a néhány szent és néhány profán gondolat egy-egy lelki ösvény lesz, mi összeköt minket egymással és az élet urával, Istennel.

Én is álmodtam sokat, tudatosan és öntudatlanul. Hozzám is szólt az Isten, s bár nekem nem mondta, hogy veletek is megosszam, mégis megteszem, főleg azért, mert meg vagyok győződve arról, hogy Isten hozzátok is szólt és szól, ti is halljátok Isten hangját, mert ti is Isten titkainak sáfárai vagytok. Meg vagyok győződve arról, hogy a látszat ellenére többségünket valóban elhívta az Isten erre a szolgálatra. És bár egy kicsit szégyelljük, egy kicsit ósdinak tartjuk, vagy éppenséggel túljátszodjuk a dolgot, Isten titkait ismerjük, mert hiszünk Istenben, mert a benne való hit ereje hajt, hogy az embereket külön és közösségileg az ő országába vezessük, s közösen az ő törvényei szerint éljünk.

Isten titka számomra olyan, mint gyermekkorom karácsonyi titka, valaki titokban megörvendezett. Valaki azt akarja, hogy boldog legyek, hogy örvendjek, hogy szeressek, hogy bízzak. Isten titka az, hogy azok a valakik, jelen esetben mi, rávezessük a mindenféle dologgal elfoglalt embert arra, hogy:

1. a földi élet véges;
2. hogy a jövőt nem tudjuk, csak sejtjük, de ez a sejtés nem szabad félelem legyen;
3. hogy az élet minden perce egy csodálatos ajándék, vissza nem tér;
4. hogy ebben a múlandóságban csak az örök, mi Istenhez kapcsolódik, s hogy ebben a tudatban még pazarolhatunk is, mondván, mindenre van időm az Istenben;

5.végül arra kell rávezessük az embereket, hogy egymás nélkül nem élhetünk, hogy mindenki fontos, és nem szabad egymást elpusztítsuk. Az eget csapdába sétáltatjuk, mert minket pusztít, s mert minket is majdan állatok fognak újra porrá változtatni, de Isten törvényei szerint egyik ember sem kell elpusztuljon ahhoz, hogy a másik élni tudjon.

Krisztus szolgálata pedig az, hogy megtaláljuk a módot e titkok feltárásához, s megtaláljuk az utat, melyen járva felfedhetjük a titkok valósággá válását. Krisztus szolgálata a módszertan, s ez a terület szinte kiaknázhatatlan. Mindenképpen egy erkölcsi értékrendet foglal magában, melyet ismerünk. Már gyermekkorunkban megtanítottak arra: hogy legyünk jók, segítők, becsületesek, igazak, őszinték, szeretők.

Istennek titkainak sáfárai és Krisztus szolgálói vagyunk tehát. De vajon az ítélet, amiről szól Pál, mennyire befolyásolja életünket? Kinek az ítéletét fogadjuk el, vagy tartjuk meghallgatásra méltónak?

Ahhoz, hogy megbízható legyen az ítélet, három forrásból kell táplálkozzon. Figyelnünk kell Isten ítéletére, ahogy az megnyilvánul lelkünkön keresztül a mi életünkben. Figyelnünk kell egymás ítéletére, hisz egy cél megvalósulásának vagyunk munkásai. Figyelnünk kell annak a közösségnek a véleményére, akit szolgálunk és vezetünk.

Mindhárom terület tele lehet csapdákkal. E prédikáció pozitív, lelkesítő üzenete az, hogy e csapdákat ki lehet kerülni, mert mi segíthetjük egymást abban, hogy mind a lelki, mind a külvilági megítélésünk olyan legyen, ami lelki békét és életörömet ad nekünk, s általunk környezetünknek is. Igen, Isten és a család után mi lehetünk egymás életörömének, hitének, reménységének forrásai. Mi hatástalaníthatjuk egymás csapdáit, mi hallgathatjuk meg egymás félszeg vallomásait, főleg amikor a vallomás így kezdődik, hogy megszólított Isten, ...s minket kiráz a hideg.

A lelkész-közösség helyzete nem mondható sem jónak, sem rossznak. Így kell lennie?

Ránk is érvényes az, ami minden más közösségre: a gyengéket tépjük, mint a véres tyúkot a többi, az erősekre ugatunk, mert félünk közel menni hozzájuk, de ha nagy baj van, csak összetartunk. Persze ez egy kicsit visszás, hogy várjuk a bajt, hogy az majd fogjon össze minket. Hogy megnyugtassuk magunkat, olvassuk el, milyen volt a papság helyzete, s egymáshoz való viszonyulása a régebbi időkben, vagy például Malakiás könyvében, vagy a Lukács szerinti evangéliumban, ahol Jézusnak komoly erőfeszítésébe került, hogy a nagyravágyókat jobb belátásra bírja.

Ez ma is így van. Vannak lelkészek, akik vállalják az Isten titkaival való sáfárkodást, és mennek a krisztusi úton, mások pedig mint a malakiási papok egy kicsit letértek Isten útjáról. Az általános helyzet az, hogy felváltva vagyunk jók és rosszak, mintha be volna osztva (Isten őrizz: elrendelve), hogy minden évszakban legalább egy Isten ellenes dolgot véghezvigyünk.

Én magamat legtöbbször úgy szoktam jellemezni, hogy nagy a hiúság és kevés az akarat, nagy a vágy és kevés a véghezvitt tett, az ábrándozás mér-

hetetlen, a földi eredmény nagyon is mérhető. Mert jó volna azt mondani annak a kollégának, aki kihasznál vagy rágalmaz, hogy: megértem szomorúságodat, és látom lelki zavarodat, de hidd el, hogy nem ellened vagyok, hanem, mint testvért szeretlek... jó volna, de legtöbbször az érzés uralkodik az értelem fölött, s kezdődik a megsértett személy fogcsikorgatása, s a visszavágás. A legképtelenebb dolgokat is fel tudjuk használni egymás ellen, amikor annak érezzük szükségét, hogy kint a világban jól ítéljenek, hogy megbecsüljenek. Ilyenkor nem figyelünk az isteni hangra, vagy éppen a társ hangjára csak hamar akarjuk a kinti világ dicshimnuszát, a kintiek által akarjuk meggyőzni magunkat arról, hogy milyen jók is vagyunk, micsoda hű sáfárok.

Dosztojevszkij híres regényében, A Karamazov testvérekben van egy ideillő eset. Zozsima sztárec, a szerzetes, aki a lelki tisztaságot, Isten titkainak hű sáfárságát képviselte, meghal. A kolostorban a szerzetesek többsége nagy tisztelettel viseltetik a sztárec iránt, mert mindenki elismeri példamutató, krisztusi életét. Van azonban egy kolléga, aki elejétől fogva képtelen volt értékelni a Zozsima munkáját, és rosszul esett neki az, hogy nem talált követőkre, felfogását nem osztották. Az ortodox vallási hagyományban volt egy ilyen felfogás, hogy ha az Isten valóban szerette az elhunytat, ha valóban meg volt elégedve annak földi munkájával, s ennek jutalmaképpen a mennyországba fogja majd invitálni, nos az ilyen elhunyt testét bizonyos ideig megóvjá a romlástól. Történt azonban, hogy nagy meleg volt, a szoba pedig kicsi, s a test romlásnak indult, halott szag terjengett a környéken. A mindig ellenséges kolléga pedig mindjárt prófétálásba fogott, hogy társait meggyőzze arról, hogy az elhunyt egész életében rossz volt, s azáltal, hogy a többiek félreismerték, biza nagy istenverést hoz ez majd.

Eljön-e az az idő, amikor Isten titkainak sáfárai egyetértésben lesznek mindenben? Akarjuk-e hogy eljőjön ez az idő, vagy jó úgy is, ahogy most van, csak túl nagy kárt ne tegyünk egymásban?

Hogy a külvilág miképpen ítél meg minket most, pillanatnyilag, nagyon fontos, de nem annyira, mint a másik két ítélet, a társak és Isten ítélete. A külvilág igazi véleménye csak akkor tud kialakulni, mikor mi már nem vagyunk az illető közösségben, tehát senkinek nem kapcsolódik közvetlen érdeke ahhoz, hogy milyen véleménnyel van rólunk. Amíg egy közösségben vagyunk, az emberek ítélete nagyban függ a személyes kapcsolattól, amit velük kialakítunk, a valós véleménymondás csak akkor születik meg, amikor már nem kötnek a személyes viszonyok. A hívek úgy használják a lelkészt, mint egy cserkészcsoporthoz a csapatzászlót. Magas ormokra tűzik, hogy hirdesse a csapat létét és létjogosultságát, szentnek tekintik ezt a zászlót, szinte varázserejűnek. Aztán ha valami nem úgy megy ahogy a csapat többsége, vagy éppenséggel a csapat egy kis konok csoportja szeretné, a sárba tiporják, nem is szent, nincs is ereje, nem is tartozik hozzánk. Kinek kell? De akadnak olyanok is, akik a sárba tiport zászlóba is be tudnak burkolózni, még a megszagattott zászló is erőt ad nekik. Gondolom, hogy nem csupán egyéni ta-

pasztraltról beszéltek, amikor azt mondom, hogy dicsértek engem már a hívek olyan nagy érdemekért, melyekhez nem volt semmi közöm, és szidtak olyan vétkekért, melyekhez megint nem volt semmi közöm. De e két véglet között egyesek szívéhez csak eltalálok.

Az az ítélet, ami itt és most, pillanatnyilag is számít, az a társak és az Isten ítélete.

Néhány jelző a szótárból, amit az egymásról alkotott vélemény kapcsán kiejtünk: önző, kicsinyes, műveletlen, pénzéhes, nagyképű, hatalomvágyó, irigy, szakmailag féltékeny, és azt nem tudom, hogy milyen jelzővel illetik, aki nem tudja eltérni, hogy másnak is vannak jó ötletei stb. (Ezek azok, amelyeket megbír a szószer.)

Isten titkainak sáfára vagy és Krisztus szolgálja, akkor is ha magadra öltöd a szent köntöst, akkor is, ha nem. Társad véleményét jó, ha meghallgatod, mert érzed, hogy idetartozol, mert érzed, hogy így együtt nem egy porszem vagy a szélben, hanem szikla, ami erős, ami menedéket ad, és erősen tart.

Végül pedig legyen szó a legnehezebben megfogható és kibontható ítéletről, arról, mit isteninek nevezünk, ami összetett és mégis egyszerű. Mi, lelkészek sokszor türelmetlenül lehurrogjuk azokat a híveinket, akik valamely bajban valami őket utolérte, valamely tragédia esetén Isten büntetését látják. Megbüntetett Isten, megátkozott valaki, mondják, s tudjuk, hogy hosszú lelki gondozást kellene alkalmazunk ahhoz, hogy az adott személy rájöjjön, nem: Isten nem büntet, ha nem tettél őellen. Azonban amikor rólunk van szó, mi is ebbe a csapdába esünk. Isten valamiért nem szeret, Isten valamiért büntet, azért nem állok ott, hol a másik. Ilyenkor anyagiakra gondolunk, vagy az érvényesülésre. Vajon tényleg, ezekben a dolgokban Isten megrovó ítéletét kell látni?

Mégis, mi számunkra az életöröm? Mi számunkra a beteljesedés? Mi számunkra Isten szeretete?

Én meg vagyok győződve arról, hogy amikor Isten megszólal bennünk, és azt mondja, jól vagyon jó és hű szolgál, kevesen voltál hű, már nem is fontos a másik rész, hogy sokra bízlak ezután, mert az már elég, hogy Isten ítélete pozitív előjelű. Az a fontos, hogy te belül mit érzel? Érzed-e, hogy a nagyvilágnak szüksége van rád? Érzed-e, hogy a titkokat megfajtagodott? Érzed-e, hogy Isten szeret? Érzed-e a lelki békét? Érzed-e az életörömet?

Isten ítélete a fontos itt és most, mert ebből gyarapszik az élet, ettől teljesedik be.

Ebből az erőből vállalod a gyermekeket, vállalod megszülni, vagy örökbe fogadni, ebből az erőből építed az egyházat, ebből az erőből szereted az életet. Ezek azok a tiszta búzaszemek, melyekről a Wass Albert-i könyvben, az Adjátok vissza a hegyeimet címűben az örmény molnár beszél. Igen, a tiszta búza mindig lehúzza az üreset, ebből mindig élet lesz, a többit elfújja a szél.

Segítsük hát egymást ki a csapdákból, ne a pillanatnyi dicsőhimnuszokat lessük, hanem lelkünk szavára hallgassunk, rajta keresztül Isten szól, és amit Ő mond, abból lesz nekünk gyarapodásunk. Ámen.

Könyvszemle

Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről. Gyulafehérvár, 1568. Ford. Péter Lajos, a fordítást az eredetivel összevetette és a bevezető tanulmányt írta Balázs Mihály. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 2. Szerk. Kovács Sándor, Molnár B. Lehel). Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2002.

A 16. század szellemi nagyságainak képmásain a festők, grafikusok általában nagyon hasonló módon ábrázolják modelljeiket: ablakkeretszerű kivágásban, könyvekkel megrakott könyöklőre, könyvállványra támaszkodó vagy kezében könyvet tartó gondolkodóként - függetlenül attól, hogy a század történetét meghatározó nagy szellemi ütközetekben egyik avagy másik tábor oldalán forgatták-e tollukat. Így, hogy ne a távoli hírességek, a pápának maradt nagy Rotterdami és elvbarátja, Morus Tamás ifj. Hans Holbein által körvonalazott, vagy esetleg Luther Márton id. Lucas Cranach megfogalmazta közismert arcásaira hivatkozom, a mi tájainkon ugyanilyen, a felekezettől elvonatkoztató portré illetve Oláh Miklóst, Verancsics Antalt, de a protestáns Johannes Honterust, Szegedi Kis Istvánt, Szenci Molnár Albertet vagy Baranyai Decsi Jánost is. Objektív körülmények magyarázzák, hogy miért nem bővíthetjük az európai szellemnek ezt az arcképcsarnokát mondjuk Dávid Ferenc vagy Enyedi György korabeli, hiteles képmásainak felsorolásával, de bizonyosak lehetünk benne, hogy önekik is ez, az egyházatyák ikonográfiájából leszármaztatható értelmiségi-kép járt volna ki, ha akad a környezetükben művész, és közönségükben igény arra, hogy arcvonásaikkal is hitelesítsék műveiket.

Abban a csodálatos szellemi kalandban ugyanis, amelyet a 16. század teológiai csatározásai gerjesztettek, az európai gondolkodás történetének legnagyobb, legtündöklőbb szellemei vettek részt tetőtől-talpig vértelve mindazzal a teológiai, dogmatikai, filológiai, logikai és retorikai tudásanyaggal, amelyet a kései antikvitástól kezdve a Szentírás értelmezésére kidolgoztak és, mondanunk sem kell, hogy az Igéhez való sokféle viszonyulásuknak köszönhetően alakul ki az a kritikai szellem, amely az itt bemutatott vitáikat nem teológus olvasóját rádöbbenheti arra, hogy nélkülük az újkori Európa, de mai világunk büszkeségre okot adó szellemi teljesítményei sem képzelhetők el.

Természetes, hogy ennek a szellemnek megfelelő talajra volt szüksége, de az már - legalább mai gondolkodásunk automatizmusaiból kiindulva - ugyancsak különösnek tűnik, hogy 1568 táján éppen a „*lengyelországi és az erdélyi egyházak egyetértő lelkészei és papjai*” fogalmaztak meg ilyen

magasröptű vitairatot, amelyben nemcsak a római egyház megújulásra váró dogmaival, de a reformáció alig néhány évtizedes múltra visszatekintő, máris szerteágazó tanításaival szálltak szembe kinyilvánítván ama derűlátó meggyőződésüket, hogy elgondolásaik nyugvópontonra juttathatják a felmerült valósi ellentéteket.

Nem tisztem, hogy megkíséreljem ennek a kérdéskörnek a megválaszolását, de szabad legyen arra felhívnom a figyelmet, hogy ezek a Dávid Ferenc és társai által terjesztett eszmék nálunk, Erdélyben először városlakók, kolozsvári, tordai polgárok között arattak sikert. S nem lehet véletlen az sem, hogy az unitarius eszmék kolozsvári sikere egybeesett azzal a gazdasági és kulturális lendülettel, amely a fejedelemség keretei között magára találó várost a század végére Erdély első városává tette.

A fordítást olvasva szakmai ártalomból adódóan merült fel bennem az is, amit eddig tudtommal senki nem hangsúlyozott, hogy Kolozsvár legjelentősebb építetői és mecénásai a 16. századnak ebben a harmadában, amikor az erdélyi késő reneszánsz legkövetkezetesebb és legigényesebb építési és dekoratív programjai megvalósultak, valamennyien – statisztikailag szinte kizárólag – a távolsági kereskedelméből és kézművestermékeiből meggazdagodott város unitarius hittételeket valló magyar és szász natiohoz tartozó polgárai voltak.

A művelt és – korának gyermekeként – különösen teológiai kérdések iránt fogékony, az udvarába gyűjtött kiváló értelmiségiek elképzeléseit lelkesen támogató fiatal János Zsigmondot szólítják meg ennek az 1568-ban megjelent röpiratnak a szerzői, s ha később, 1570 táján valóban érlelődött az újrakiadás terve, akkor a választott magyar király mellett a protestánsok patrónájaként, legalábbis az ellenreformációt tüzzel-vassal támogató spanyolok eltökélt ellenfeleként ismert angol Erzsébet királynőhöz is szándékoztak fordulni, őtőlük remélve, mint azóta is annyszor alaptalanul az értelmiségiek, hogy – amennyiben nézeteik mögé felsorakozik a politika, akkor megszülethet a protestáns kibontakozáshoz, egységhez elengedhetetlen türelem is.

Egyedülálló és soha vissza nem térő nagy pillanatát jelzi tehát ez az antológia 1568-ban a kora újkori erdélyi művelődésnek és teológiai gondolkodásnak, még akkor is, ha a névtelenségbe burkolózó szerzők kimutatható előképei között valójában egész Európára kiterjedő összefogás áll Fausto és Lelio Sozzini, Miguel Servet, Giorgio Blandrata vagy a kislengyelországi antitrinitárius gondolkodók, köztük Grzegorz Pawek munkái révén.

Így csak köszönet és elismerés illetheti azokat, akik nemcsak a laikus olvasó, hanem a dogmatika latinságában távolról sem elég jártas szakmabeli érdeklődő számára magyarul is hozzáférhetővé és élvezhetővé tették ezt a latin vitairatot: a fordítást készítő szép emlékezetű Péter Lajost valamint a szöveget ellenőrző és bevezető tanulmányában az antológia történetét és kapcsolatait nem utolsósorban éppen saját, naprakész kutatási eredményei alapján összefoglaló Balázs Mihály professzor urat éppen úgy, mint a kiadást előkészítő csapat többi tagját, akiknek hatékonysága és tenniakarása újabb

bizonyosságként megjelenhetett az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának e második, a 16. századi erdélyi művelődéstörténet legfontosabb forrásai között számontartandó kiadványa.

Engedjék meg, hogy e néhány, az antológia olvasása közben felmerült gondolat kimondásával ajánljam szíves figyelmükbe a *De fala et vera unius Dei patris ...cognitio libri duo* magyar fordítását, melynek olvasója egy pillanatra talán beleélheti magát azoknak a korántsem tét nélküli, gondolatpezdító hitvitáknak az izzó légkörébe, amelyeknek mélységes élvezetétől János Zsigmond annak idején – mint egy, az udvarában éppen e hitviták idején megfordult olasz emlékiró (Giovannandrea Gromo) csodálkozva megfogalmazta volt – „... még az étkezőasztalánál ülve, de még az ágyában fekvé” sem akart elszakadni.

KOVÁCS ANDRÁS

Murádin Jenő: Fadrusz. Két szobor száz éve. Lászlóffy Aladár előszavával. Gloria Kiadó, Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2002. 108 l.

Az idén ősszel nagy eseményre készül Kolozsvár és Zilah. A főtereiket díszítő, e városok szimbólumává emelt Fadrusz-szobrok leleplezésének százéves évfordulóját ünneplik. Lesz majd nemzetközi konferencia és szoborkoszorúzás, ez alkalomból fogják méltatni Fadrusz János életpályáját és a két szobor művészi értékét. De az évforduló minden bizonnyal legmaradandóbb és legméltóbb emlékköve Murádin Jenő jó előre megjelent Fadrusz-albuma lesz. Két vezető kolozsvári könyvkiadónk, a Gloria és a Polis is remekelt: korunkhoz és az eseményhez méltó színvonalon hozták ki a kötetet.

Művészeti múltunk rangos feldolgozója, Murádin Jenő a tőle megszokott alaposággal gyűjt össze minden adatot a két szobor keletkezéséről, elmúlt száz évről. Nyilvánvalóan a nagyobb kolozsvári alkotásnak sokkal bővebb az irodalma, országos a jelentősége, így erről több szó esik. De a zilahi Weselényi-szoborról is, főleg utóéletéről meglepően sok adatot sikerül felkutatni. S a könyv lapjairól megismerkedhetünk a többi Fadrusz-alkotással is, főleg az Erdélyhez kötődőkkel.

A kötet mindkét szobor esetében megrajzolja az őket befogadó terek (s közvetve városok) történetét. Kolozsvár esetében igen gazdag irodalom beszél arról, hogy miként vált a város piaca, a Nagypiac majd Főtér díszterré, mely aztán záróköveként öleli magához a Mátyás-szobrot, veszi fel Mátyás király nevét is. A gótikus Szent Mihály templommal együtt olyan művészi egységgé válnak, melyet már minden más elem csak megbonthat. Zilahon az éppen megyeszékhellyé eléleptett kis helység városiasodásának kiteljesítője a

Wesselényi-szobor. Mindkét helyen e szobrok – mutat rá a szerző – a szimbolikus térfoglalás megtestesítői: nemcsak emlékművek, hanem e városok polgárainak öntudatát, érzelmvilágát is megtestesítik.

Kolozsvárt különösen gazdag előtörténetre tekinthet vissza a szoborállítás. Évszázadokon át él a Mátyás-kultusz. Eleinte inkább az óvári szülőház, annak emléktáblával ellátása áll a figyelem középpontjában. De attól fogva, hogy Nagy Lajos unitárius tanár és esperes 1882-ben a városi közgyűlés elé terjeszti a szoborállításhoz vonatkozó indítványát, hosszabb-rövidebb ellankadásokkal állandóan foglalkoztatja a közvéleményt a szoboremeltetés. A millennium közeledte, s az ekkorra tervezett ünnepségsorozat, a kiosztott nagyobb pénzüsszegek juttatják dűlőre a szobor ügyét. Az 1894. május 1-jei határidővel kiírt pályázat is szerencsésnek mondható, mert hét pályamű is beérkezik, s közülük nem nehéz kiválasztani a várakozásokat minden szempontból kielégítő Fadrusz-tervet. Murádin a többi tervet is ismerteti, kár, hogy fényképüket nem mellékelte. „Fadrusz csodálatosan ráérezett” a kolozsváriak elvárására: „a nemzetet védő, országhatárait erős kézzel vigyázó uralkodó alakja lebegett szemük előtt.”

Megismerkedünk a győztes művész mesébe illő élettörténetével is: a pozsonyi lakatosinas miként került a bécsi Képzőművészeti Akadémiára. Vizsgamunkája egy feszület elkészítéséhez magát kötöztette fel a keresztre, hogy hitelesen rögzíthesse a megkínzott test elhelyezkedését. Első nagyobb megbízatását a pozsonyi Mária Terézia-szoborra kapta (1892–97). Kolozsvári szerződéskötése után rendszeres kapcsolatot tartott, levelezett Nagy Lajossal kívül a szoborbizottság titkáraival, Ferenczi Zoltánnal és Fekete Nagy Bélával. Barátra talált az építész Pákei Lajosban, akivel nemcsak szobrai talapzatát tervezte meg, hanem 1896-ra elkészült budapesti (naphegyi) villáját és műtermét is.

Külön fejezetek tárgyalják a két szobor kivitelezésének történetét. Helyesen mutat rá a szerző, hogy mindkét esetben a „polgári társadalom megszabott rendje szerint”, a közvélemény ellenőrzése mellett folytak az előkészületek, munkálatok. Így nem születhettek „riasztóan konjunkturális és művészeti szempontból elfogadhatatlan” művek. A Mátyás-szobor előtörténetét Nagy Lajos bizottsági pénztáros 1892-ben kis füzetben közzétett jelentése tartalmazza. A kivitelezés mozzanatait is nagyrészt meghatározzák a pénzügyi források. A millenniumkor, 1896. szeptember 30-án csak a szobor alapkövetelére kerül sor országos ünnepség keretében. 1901 szeptemberére öntik bronzba a szobor elemeit. Közben Fadrusz díjat nyer vele az 1900-as párizsi világkiállításon. A zilahi szobor története egy évtizeddel később indul, mint a kolozsvárié: 1891-ben Pungur Gyula tanár az indítványozója. 1894-ben hirdetnek rá pályázatot, de a két beérkezett terv nem nyeri el a bizottság tetszését, úgyhogy felkéri Fadruszt a szobor elkészítésére. A művész 1896 áprilisában látogat először a szilágysági városba. 1896. augusztusában már bemutatja kész szobormintáját. Fadrusz elvállalja Zilah város millenniumi „Tuhutum-emlékművé”-nek a megtervezését is. Az egyszer-

rőbb Wesselényi-szobor 1899 végére elkészül, s 1901 januárjában szállítják Zilahra, ahol a térrendezés miatt késik leleplezése.

Kolozsvárt és Zilahon is országos visszhangú ünnepség keretében leplezik le a szobrokat. Kolozsvárra a 17 darabból álló szállítmány 1902 augusztusának közepén érkezik meg, a közúti vasút sínpárján vontatják be a Fötérig. A felavatási ünnepségre október 12-én kerül sor számos magyar államférfi és az uralkodót képviselő József Ágost főherceg jelenlétében. Múzeum-megnyitás, épületfelavatások, emlékkönyv megjelentetése teszik visszhangzóbbá a pillanatot. A zilahi ünnepségre korábban, szeptember 18-án kerül sor, itt főleg az arisztokrácia vonul ki, a vármegye főispánja pedig éppen a megmintázott hős fia, ifj. báró Wesselényi Miklós. Az ünnepség szónoka Beöthy Zsolt, a kor vezető irodalomtörténésze. Fadruszt mind Kolozsvár, mind pedig Zilah díszpolgárává választják, a kolozsvári egyetem díszpolgárrá avatja. Az ünnepségek után alig egy évet él: 1903. október 26-án negyvenöt éves korában ragadja el a halál.

A két szobor összehasonlító-művészeti elemzésére, jellemzésére is vállalkozik Murádin Jenő. Eloszlatja azt a tévhitet, hogy a Mátyás-szobor mellékalakjainak Fadrusztól származnák a megnevezése, de rámutat, hogy az egyik alakban önmagát mintázta meg. Az egész szoborcsoport látványértékét, monumentalitását hangsúlyozza: „a mozdulatlan királysobrot környezetének, a vitézek alakjainak mozgalmassága ellenpontozza, a személytelen klasszicitás általuk oldódik emberi léptékűvé”. A zilahi szoborban nem a monumentalitás, hanem a gondolat – Wesselényi demokrata viszonyulása jobbjaihoz – kerül előtérbe.

Elszomorító a Fadrusz-szobrok százéves kálváriája. Az 1918-as hatalomváltás után az anyaország határain kívüli rekedt szobrok veszélybe kerültek. A pozsonyi Mária Terézia-szobrot már 1921-ben szétrobbatották. A zilahi Wesselényi-szobrot 1935-ben elfürészelték, raktárra tették, talapzatát összetörték. A kolozsvári Mátyás-szobor megúsza a Hunyadi-címer leverésével és román feliratozással. Pedig többször is felmerült elpusztításának, elköltöztetésének a terve. E fejezet jórészt az új államalkotó nemzetek szimbolikus térfoglalási törekvéseit összegezi. Az, ami a szobrokkal történt, szimbolizálja azt, ami az őket magáénak valló nemzetiségeknek is „kijárt”. Csak a bécsi döntést követően, 1942 szeptemberében került vissza Zilah főterére a Wesselényi-szobor. A Tuhutum-emléket beolvasztották. Kolozsvárt, ha már a szobrot nem teheték tönkre, a körülötte levő teret rúttították el.

Murádin Jenő távol tartja magát a múlt és jelen közti párhuzamok, illetve ellentétezesek kihangsúlyozásától. De minduntalan érezzük, hogy az 1920-as évek szerényebb szimbolikus térfoglalásai után, most már tíz éve egyfolytában zajlik körülöttünk az „otthoneremtés”. Szobrok tucatja bizonyítja ezt, de művészi szempontból egyik sem felel meg a városképnek, a polgári elvárásoknak. Még mindig csak reménykedhetünk, hogy Kolozsvár kincse, a Mátyás-szobor átvészeli ezt a nagy buzgóságot. Sőt, netán az előtte tátongó

gödöröktől is megszabadul környezete, oda nem illő szobrok, oszlopok, netán katedrális sem fogják eltakarni.

A kötet gerincét képező nyolcfejezetes tanulmányt Fadrusz-kronológia, képjegyzék és háromnyelvű összefoglaló egészíti ki. Lászlóffy Aladár előszava a Mátyás-jelenség szimbolikáját, üzenetét fogalmazza meg. Ő is úgy találja, Fadrusz jelképeket teremtett alkotásaival. Murádin Jenő szövege szerencsésen egyensúlyoz a tudományosság és a népszerűsítés határán. Nyelvezete tiszta, közérthető, bár tartalmaz néha – jól körülírt – szakkifejezéseket is. Gazdag irodalomra hivatkozik. A lapalji jegyzetek nemcsak a forrásokra utalnak, hanem kiegészítenek, életrajzi, tárgyi magyarázatokat adnak. A kiadvány olyan sok dokumentumértékű képet tartalmaz, ahogy albumnak, emlékkönyvnek is nevezhető. Méltó az ünnepelt szobrokhoz.

Ui. Vajon Nagy Lajos (1828-1910) 1848-as honvéd, költő, az Unitárius Kollégium tanára, igazgatója, unitárius esperes és főjegyző hant nélküli hányódó házsongárdi sírkövére kerül-e koszorú az évfordulós ünnepségek alkalmából?

GAAL GYÖRGY

ESZMÉK – GONDOLATOK

A műveltség megszerzéséhez három dologra van szükség: természeti adottságra, tanulásra és gyakorlásra. *(Arisztotelész)*

Mit nem tudsz, mástól kérdezve tanulni ne szégyellj:
Tudni derék valamit, hiba mit sem akarni tanulni. *(Cato)*

Bölcs ember az, ki másoktól tanulni tud,
És semmi hátrányt nem szenved túlságosan. *(Szophoklész)*

Szabad az ellenségtől is tanulni! *(Ovidius)*

Még mindig jobb fölöslegéseket tudni, mint semmit. *(Seneca)*

A tudományok elsajátításának nincs nagyobb akadálya, mint az önhiúság,
és semmire nincs annyira szükségünk hozzá, mint időre. *(Sztóikus Zénon)*

Bacon tudta, hogy az ész legjellemzőbb kategóriája a lustaság. Nemcsak úgy, hogy nem dolgozik, de képes állandóan dolgozni, csak hogy az igazi erőfeszítést elkerülje. *(Németh László)*

„... aki szakember vagy tudományosan képzett ember akar lenni, feltétlenül az egyetemes ismeretek felé kell haladnia, s ezeket, amennyire csak lehetséges, meg kell ismernie...” *(Arisztotelész)*

„...az egésznek a tudója tudja a részleteket is, de aki csak a részleteket ismeri, annak fogalma sincs az egészről.” *(Lukianosz)*

„... tudni annyi, mint mindent sajátunkká tenni, nem függeni a példától és nem sandítani vissza a mesterre.” *(Seneca)*

„... a filozófia nem sokat ér filozófus – azaz bölcsességet szerető ember – nélkül.” *(Németh László)*

Minden mesterségre az eszközei a legjellemzőbbek. A filozófia eszköze maga a gondolkodás. Egy kor filozófiájára semmi sem jellemzőbb, mint hogy a gondolkodásról hogy gondolkozik. Nemcsak: hogy gondolkozik; – hogy igyekszik idomítani. *(Németh László)*

Érzékeink megcsalnak bennünket, a vízbe dugott botot az ép szem is megtörtnek látja. Az elmélkedés azonban csak akkor csal meg, ha hibás. *(Németh László)*

„... sokszor előfordult már, hogy a gyengébb szeműek valamit hamarabb megláttak, mint az élesszeműek.” *(Platón)*

Az emberek hibáznak, amikor a boldogságot célul tűzik ki. A boldogság mint cél, mint egy csalóka madár – igazán mint a kék madár – mindig továbbrepül. *(Németh László)*

Mert ha valakinek megvan a gerince, a szemlélete, stílussá vált jelleme, akkor az alkalmazkodás is csak új, igaz árnyalatokat hoz ki belőle, amint az udvariasság is összefér ... bonyos belső hajlíthatatlansággal. *(Németh László)*

Az az erkölcsstan, amely az emberi erkölcsöt – növéstervként – legmagasabb összerendezőjének tekinti, a világot nem ellenségnek, hanem tápláléknak tekinti, nem bizonyítja magát vele szemben, hanem tevékenységgel valószínűsíti meg; sorsa nem döntésekből, hanem a kifejlődés halk ugrásaiból áll. *(Németh László)*

Ne gondold, hogy ami neked nehezedre esik, az emberileg lehetetlen. Inkább úgy fogd fel, hogy ami emberileg lehetséges és megszokott, azt te is elérheted. *(Marcus Aurelius)*

Ami a mindennapi életben válságokkal küzdő kis családot illeti, meggyőződésem, hogy az, hogy egy-egy kis család sorsa hogyan alakul, hogy egy-egy konkrét konfliktus után regenerálódik, vagy szétzúlik az összetartozók kapcsolata, az az asszonyokon múlik. Elsősorban azon, hogy ők maguk milyen komolyan veszik a rájuk bízott emberek, gyermekek sorsát, a maguk nevelői hivatását. Az az asszony, aki gyermeke sorsáért igazán felelősnek érzi magát, az – saját női ösztönének is engedve – minden tehetségével, erejével óvja a családot. Ha menthetetlenül felbomlott, akkor általában igyekszik újat teremteni.

Nem hiszem, hogy jogos lenne ezt az aktív, ösztönös és tudatos törekvést kiszolgáltatottságnak nevezni. De ha igen, akkor ebben a kiszolgáltatottságban van a nők ereje is. *(Németh László)*

„Ha valaki olyan helyzetben van, hogy tőle függ, hogy a szép dolgot megtegye, a rútat meg elkerülje, és fordítva cselekszik, nyilvánvaló, hogy nem derék ember. [...] mégiscsak rajtunk múlik, hogy derék emberek legyünk-e, vagy hitványak.” *(Arisztotelész)*

Ha nincs, ami ellensúlyozza: igen szerény többlet már züllesztő lehet. *(Németh László)*

Aki nem tudja betölteni azt a helyet, ahol ül, s mégis be akarja tölteni, nem tehet mást, mint hogy a fennmaradó ürességet önmagába helyezi el. *(Ravasz László)*

Szolón, amikor megkérdezték tőle, hogy az emberek miként követhetnék el a legkevesebb jogtalanságot, a következőket válaszolta: „Ha azok, akiket nem ért jogtalanság, éppúgy sértve éreznék magukat miatta, mint akiket jogtalanság ért.” (*Diogenész Laertiosz*)

„Sokan, noha bölcsességet nem tanultak, mégis bölcsen élnek. Sokan, akik a leggyalázatosabb dolgokat művelik, a legerényesebb beszédeket tartják.” (*Démokritosz*)

„Tűzz magad elé egy jellemet mintaképül, és ahhoz igazódj, akár egyedül vagy, akár az emberek között.” (*Epiktétosz*)

Inkább ne viszonzózzák a jótéteményt, mint hogy ne kövessék el. Rossz termés után is kell újra vetni, egy év bő aratása gyakran behozza mindazt, ami a terméketlen föld makacs meddősége folytán elveszett. Az, hogy egy hálás embert találj, megéri, hogy hálátlanokat is próbára tégy. (*Seneca*)

Aki jót tett, hallgasson, beszéljen róla, aki kapta. (*Seneca*)

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ A 2002. év második és harmadik negyedében az Egyházi Képviselő Tanács rendes üléseit július 11-én és szeptember 26-án tartotta, amelyeken a folyó ügyek számbavétele képezte a fő napirendi pontokat. Augusztus 15-én az EKT rendkívüli ülésen készítette elő a Főtanács soron következő ülését.

■ A Főtanács 2002. évi rendes ülésére augusztus 30–31-én került sor Kolozsváron. A 2001. év egyházi állapotait és megvalósításait számba vevő legfőbb kormányzó testület ülése az utolsó volt akkori személyi összetételében, a hatéves ciklus lejártával ugyanis az év végén minden főhatósági testület megújítja személyi összetételét. A főtanácsi istentiszteleten *Varga M. Sándor* nyárádszentmárton-csikfalvi lelkész prédikált, a záró ebéd pohárköszöntőjét a Berde-serleggel *Csáka József*, a székelykeresztúri egyházkör felügyelő gondnoka mondta.

Lelkészképzés

■ Unitárius teológiai hallgatóink március 31–április 2. között a húsvéti, május 19–21. között a pünkösdi ünnepen legációk szolgálatokat végeztek. Az őket fogadó egyházközségeknek és lelkészi családoknak köszönetünket fejezzük ki az együttlétért.

■ A Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Fakultásának hallgatói a 2002. május–júniusi vizsgaidőszakban tették le II. félévi vizsgáikat. A sikeresen vizsgázók közül tanulmányi eredményeikkel kiemelkedtek *Lakatos Csilla Adél* (9,70) és *Orbán Erika* (9,40) IV. éves, valamint *Ilkei Ildikó* (9,69), *Buzogány István* (9,30) és *Nagy Adél* (9,30) II. éves hallgatók.

■ Július 1–5. között az V. évet végzett hallgatók szakvizsgát tettek, a következő eredményekkel: *Csáki Levente* 7,50, *Cserey Katalin* 7,25, *Demeter Sándor Loránd* 8,00, *Fülöp Dezső Alpár* 9,00, *Jakabházi Béla-Botond* 9,75, *Pálffy Tamás-Szabolcs* 7,75. Ezután szeptember 1-től a gyakorló segédlelkészi képzést elnyert hallgatók a következő kihelyezést nyerték: *Pálffy Tamás Szabolcs* a maroszentgyörgyi egyházközségbe, *Jakabházi Béla Botond* a marosvásárhelyi egyházközségbe, *Fülöp Dezső Alpár* az ádámosi egyházközségbe, *Demeter Sándor Loránd* a sepsiszentgyörgyi egyházközségbe, *Cserey Katalin* a firtosmartonosi egyházközségbe és *Csáki Levente* a kénosi és lókodi egyházközségekbe.

■ A Lelkészképesítő Bizottság július 4–5-én vizsgáulást tartott, amelyen sikeres lelkészképesítő vizsgát tettek a 2000-ben végzett gyakorló segédlelkészek. Eszerint lelkészi oklevelet nyertek *Cseh Dénes* gagyai lelkész (7,72-es általánossal), *Fazakas Lajos Levente* bözödi lelkész (7,55), *Jenei László Csaba* pipe-szásznádasi lelkész (6,33), *Pavelka Attila* magyarzsákodi lelkész

(6,55), *Pitó Attila Zoltán* tarcsafalvi lelkész (7,77) és *Szilágyi Annamária* marosvásárhelyi vallásoktató lelkész (7,55).

■ Teológiai hallgatóink a nyári időszakban gyakorló munkát végeztek, elsősorban lelkész nélküli egyházközsegekben. E szakmai fejlődésükben gyakorlati segítséget nyújtó lehetőségért illesse köszönet az őket fogadó gyülekezeteket és a munkájukra felvigyázó lelkészeket.

■ A PTI első évfolyamára kiírt felvételi vizsgát szeptember 4–10. között tartották. Eredményeként nyolc unitárius hallgató iratkozhatott be az első évfolyamra: *Koncz László* (Segesvár), *Biró Attila* (Nagyajta), *Sipos László* (Siménfalva), *Mikó Ferenc* (Kolozsvár), *Kiss Sándor Loránd* (Dicsőszentmárton), *Kovács Mária* (Székelyudvarhely), *Árkosi Emese Erzsébet* (Sinfalva) és *Varró Amália* (Székelykeresztúr).

■ A Protestáns Teológiai Intézetben a II. évfolyamot elvégzett hallgatóknak kiírt minősítő alapvizsgát szeptember 23–25-én tartották. Unitárius hallgatóink a következő eredményeket érték el: *Barabás Zsolt* 6,33, *Buzogány István* 9,41, *Gál Zoltán* 8,33, *Ilkei Ildikó* 9,83, *Kardos József* 8,50, *Nagy Adél* 9,50, *Nagy Endre* 9,29, *Pál János* 8,62, *Solymosi Alpár* 7,25, *Tökés Lóránt* 8,58. *Bató Zsuzsanna* és *Tálas Ferenc* elégtelen minősítést kapott, és teológiai tanulmányait nem folytathatja.

Lelkésztovábbképzés

■ A 2002. év II. évnegyedi lelkészi értekezleteit május elején tartottuk meg egyházköreinkben, a következők szerint: a kolozs-tordai egyházkörben május 6-án Kövenden, a marosi egyházkörben május 14-én Ravában, a küiküllői egyházkörben május 10-én Dicsőszentmártonban, a székelykeresztúri egyházkörben május 7-én Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben május 8-án Homoródszentmártonban, a háromszék-felsőfehéri egyházkörben május 13-án Alsórákoson. Az értekezletek tárgyát *Kovács Sándor* teológiai lektor: Adalék Gejza József életéhez és teológiai munkásságához c. előadása képezte. Az Egyházi Főhatóságot az értekezleteken a közigazgatási, gazdasági és egyéb természetű kérdések megbeszélésére *dr. Szabó Árpád* püspök, ill. *Gyerő Dávid* előadótanácsos képviselte.

■ A 2002. év lelkésztovábbképző tanfolyamát a pedagógia témakörében tartották szeptember 2–6. között a homoródszentmártoni Dávid Ferenc Ifjúsági Központban azoknak a lelkészeknek, akik eddig még nem vettek részt ilyen jellegű továbbképzésen. A pedagógiai, pszichológiai és szakmódszertani előadásokat a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományok Karának munkatársai tartották, a továbbképző fő szervezője *dr. F. Ferenczi Rita* VEN-előadótanácsos volt.

Rendezvények, egyházképviselet

■ Március 25-én az EKT elnöksége fogadta *John Gibbons* és *Carol Rosine* AEÁ-beli unitárius univerzalista lelkészeket, akik a Testvéregyház-

községi Tanács kulturális és szexuális különbségeket vizsgáló bizottságának tagjaiként felvázolták az e téren előttünk álló tennivalókat.

■ Április 3–14. között *dr. Szabó Árpád* püspök és felesége, *Szabó Magdolna* a Nagy-Britanniai Unitárius és Szabadelvű Egyházak főtanácsi ülésén vett részt, ezt követően pedig a nagy-britanniai testvéregyházközségi hálózat konferenciájának vendégei voltak.

■ A romániai magyar történelmi egyházak püspökei április 20–22-én Strasbourgban folytattak tárgyalásokat a kommunizmus idején elkobzott egyházi ingatlanok és egyéb javak visszaszolgáltatásának tárgyában. A küldöttséget, amelyben *dr. Szabó Árpád* püspök is részt vett, fogadta *Walter Schwimmer*, az Európa Tanács főtitkára, valamint *Bruno Haller*, az ET Parlamenti Közgyűlésének főtitkára is.

■ Április 18-án a Lelkészképesítő Bizottság megtartotta az angliai Unitarian College, Manchester által kiírt ösztöndíjra a versenyvizsgát, amelyen az egyetlen jelentkezőt, *Fekete Béla* bágyoni lelkészt alkalmasnak találta az ösztöndíj elnyerésére.

■ Az Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért május 3–4-én Kolozsváron tartotta hagyományos konferenciáját *IV. Civil Fórum 2002 – A civil társadalom és az önépítkező intézményfejlesztés* címmel. A konferencia nyitó áhítatát *dr. Szabó Árpád* püspök tartotta, az egyházi szekció keretében előadást tartott *Gyerő Dávid* közigazgatási előadótanácsos *Az Unitárius Egyház intézményei és közösségépítő tervei*, valamint *Szabó László* ODFIE-elnök *Ifjúsági munka az Unitárius Egyházban* címmel.

■ Május 14–15-én az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői, köztük *dr. Szabó Árpád*, az Európa Tanács monitoring bizottságával találkoztak Bukarestben.

■ Május 15-én vendégül érkezett az angliai Unitarian College, Manchester által tanulmányútra kiküldött *June Pettitt* és férje. Az erdélyi unitarizmus megismerésére hivatott látogatás során a Pettitt házaspár kövendi, homoródszentpéteri, szentivánlaborfalvi és ravai egyházközségeinkbe látogatott el.

■ Május 24-én *Gyerő Dávid* előadótanácsos részt vett az Illyés Közalapítvány Romániai Alkuratóriuma Egyházi és Szociális Szaktestületének 2002. évi kerete szétosztására egybehívott ülésén, a többi erdélyi magyar történelmi egyház képviselőjével együtt. Egyházunk részesedési arányát – a keretösszeg 21 %-a – az idén is megtartottuk.

■ Május 24–26-án *dr. Szabó Árpád* püspök és felesége az Ausztriai Magyar Protestáns Gyülekezet meghívására részt vett a magyarországi Huszárok-előpusztáján tartott 43. Annabergi Konferencián.

■ Május 30-án részt vettünk a PTI Unitárius Kara hallgatóinak 2002. évi szavaló- és szónoklati versenyén. A szavalóversenyen I. díjat *Jakabházi Béla*, II. díjat *Orbán Erika*, III. díjat *Ilkei Ildikó* nyert, a szónoklati verseny I. helyezetteje *Jakabházi Béla*, II. helyezetteje *Pálffy Tamás* voltak. A díjazottak az évzáró ünnepélyen pénzjutalmat vettek át az EKT-től.

■ Unitárius Kollégiumainkban az évváró ünnepélyt és a ballagást június 14-én tartották Székelykeresztúron és 15-én Kolozsváron, mindkét helyen részt vett az ünnepélyen *dr. Szabó Árpád* püspök is. Az érettségi vizsgák mindkét intézményben június 24-én kezdődtek, június 26–27-én pedig megtörtént az egyházi tárgyakból tartott képességi vizsga is a IX. osztályokba.

■ Június 29-én Székelykeresztúron a város díszpolgárává avatták *dr. Szabó Árpád* püspököt.

■ Július 6-án egy hétre vendégül érkezett Tina Geels utrechti remonstrans lelkész és egyik híve, hogy a forradalom óta eltelt időszak teológiai és egyházi változásai témában kutatásokat végezzen megírandó dolgozatához. E célból interjúkat készített az egyház főtisztviselőivel, a Teológiai Intézet tanáraival és a kolozsvári és környéki lelkészekkel

■ Július 9-én *dr. Rezi Elek* teológiai dékán, *Kovács Sándor* lektor és *Gyerő Dávid* előadótanácsos részt vettek a PTI Intézeti Tanácsának ülésén, ahol többek között rektorra választották *dr. Juhász Tamás* professzort a 2002–2006. közötti időszakra.

■ Július 15-én a felújított központi levéltárban avató ünnepséget szerveztünk, a fő adományozó *Deborah Youngman* és *Kathy Dunlop* részvételével.

■ Július 15–16-án, 22–23-án és szeptember 23-án ülésezett az Alaptörvény-módosító Bizottság, amelyeken a módosító munkát végső formában az EKT elé készítettük.

■ Július 28–augusztus 2. között az IARF budapesti kongresszusán egyházunk részéről 23 képviselővel vettünk részt.

■ A kolozsvári Unitárius Zarándok- és Diákotthon nemzetközi avatóünnepélyére augusztus 4-én került sor. A kolozsvári belvárosi templomban tartott istentiszteleten a szószéki szolgálatot *William Sinkford*, az egyesült államokbeli Unitárius Univerzalista Egyház új elnöke végezte. Az ünnepély a Dávid Ferenc díszteremben *dr. Szabó Árpád* püspök köszöntőjével és *Gyerő Dávid* előadótanácsos építési beszámolójával folytatódott, majd beszédet mondott *Olivia Holmes*, az amerikai egyház nemzetközi igazgatója, John Gibbons, a Testvéregyházközségi Tanács volt elnöke és *Zed Kesner* amerikai egyháztag. A felemelő záróakkordot az Unitárius Kollégium Péterffy Gyula Énekkara által előadott kórusművek képezték, majd a jelenlevők megnézték az otthon épülő déli szárnyát is. Ezt követően fogadást adtunk a vendégeknek és meghívottaknak.

■ Augusztus 10-én tartottuk Szejkézfürdön az Unitárius Talákozót, ahol az ünnepi beszédet *William Sinkford*, az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház elnöke mondta, püspök afia tolmácsolásában. Fellépett a concordi egyházközség énekkara is.

■ Augusztus 11-én az elnökség, kiegészülve a Testvéregyházközségi Tanács kolozsvári tagjaival, találkozott az észak-amerikai UUA és PCC vezetőivel. A fő napirendi pontok az Amerikában újonnan létrehozott Gazdasági Méltányosságot Bizottság feladatköre, a testvéregyházközségek tár-

sulási folyamata, az erdélyi utazások programja és a kolozsvári Diákotthon építése voltak.

■ Augusztus 16-án a kolozsvári Művészeti Múzeum Nagy Albert-kiállítást szervezett, a megnyitón püspökafia is beszédet mondott.

■ Augusztus 22–25. között Szentgericén tartották a XVI. Erdélyi Unitárius Ifjúsági Konferenciát, a nyitó napon *dr. Szabó Árpád* püspök is beszédet mondott.

■ Augusztus 29–30-án az ULOSZ lelkészi konferenciát szervezett Kolozsváron, amellyel párhuzamosan a hitvestársak számára is munkaértékelést tartottak.

■ Szeptember 4–9. között Jeffrey Teagle, a nagy-britanniai unitárius egyház főtitkára és felesége látogattak meg. Kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, székelyderzsi és Aranyos menti programok után püspökafia kíséretében részt vettek az UNOSZ szeptember 6-7-i, Oklándon, Homoródújfaluban és Homoródkarácsonyfalván tartott konferenciáján.

■ Az ULOSZ szeptember 13-14-én első ízben szervezte meg az unitárius lelkészi családok találkozóját Székelykeresztúron. Az egymás megismeréséhez és lelki közösség kialakításához hozzájáruló találkozóra való igényt a jelenlevők nagy száma mutatta meg. A találkozó során a lelkészi és hitvestársi hivatás, a klasszikus lelkészi családmódel, valamint a lelkészi család teljesebb egyházhoz kapcsolásának kérdései kerültek terítékre.

■ Szeptember 15-én tartották székelykeresztúri és kolozsvári kollégiumaink évnyitó ünnepélyét.

■ Szeptember 16-án, az előző napi ünnepélyes megnyitó után, elkezdte működését a kolozsvári Unitárius Óvoda, a kollégiumi épület nyugati szárnyának földszinti részén. A *Mikó Zsuzsa*, ill. *Kerekes Mária Magdolna* óvónő és *Szabó Ildikó* gyermekgondozó vezette óvoda 30 kisgyermek napi 5 órás foglalkoztatására vállalkozott.

Személyi változások

■ *Fekete Béla* bágyoni segédlelkészt a Ft. Püspöki Hivatal a bágyoni egyházközség határozata alapján rendes lelkésznek nevezte ki, 2002. június 1-től.

■ *Cseh Dénes* firtosmartonosi gyakorló segédlelkészt a Ft. Püspöki Hivatal a gagyai egyházközség kérésére áthelyezte a gagyai egyházközségbe gyakorló segédlelkésznek, 2002. június 1-től.

■ *Pitó Attila* sepsiszentgyörgyi segédlelkészt 2002. szeptember 1-től áthelyeztük Tarcsafalvára, az egyházközség közgyűlésének meghívása alapján, ahol rendes lelkészi kinevezést nyert.

■ *Szilágyi Annamária* marosvásárhelyi segédlelkész 2002. szeptember 1-től áthelyezést nyert marosvásárhelyi vallásoktató lelkésznek.

■ *Szolga Margitot* 2002. március 1-től alkalmaztuk az oklándi egyházközség harangozó állásába.

- *Sánta Boros Józsefet* 2002. március 1-től alkalmaztuk a szentgericei egyházközség harangozói állásába.
- *Sorbán Enikő* okleveles énekvezér kinevezést és alkalmazást nyert a homoródalmási egyházközség énekvezéri állásába, 2002. augusztus 1-től.
- *Timár Vinczét* alkalmaztuk székelyudvarhelyi harangozónak, 2002. augusztus 1-től.
- *Balázi Klárát* alkalmaztuk irodavezetőnek a székelyudvarhelyi egyházkörbe, augusztus 1-től.
- *Boros Tibort* alkalmaztuk az egyházi központi épület kapusi állásába, 2002. szeptember 1-től.
- *Kerekes Mária Magdolnát* alkalmaztuk az Unitárius Óvoda óvónőjének, *Szabó Ildikót* pedig takarítónőjének, egy éves próbaidőre, szeptember 1-től.

Kiadványok

- Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 2002. június 26-án az Egyház Dávid Ferenc dísztermében könyvbemutatót tartott. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának második kiadványa: ***Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről*** a korai unitarizmus egyik legfontosabb és legréjtélyesebb latin nyelvű antológiájának első magyar fordítása. A kiadványt *dr. Kovács András* művészettörténész és *dr. Balázs Mihály* irodalomtörténész mutatta be. *Boér Ferenc* színművész részletet olvasott fel a műből, az ünnepséget *dr. Szabó Árpád* püspök méltatása nyitotta és zárta. A könyv ára 120 000 lej, megvásárolható az egyházi központ iratterjesztőjében.
- 2002. július 10-én újabb könyvbemutatót tartottunk, bemutatva *Kriza János* unitárius püspök székely népköltészeti gyűjteménye, a ***Vadrózsák*** új kiadását. A Kriterion Könyvkiadó által *dr. Faragó József* akadémikus gondozásában megjelentetett második, kiegészített kiadás sajátossága, hogy olyan népköltészeti termékeket is magában foglal, amelyeket a cenzúra az előző kiadásból nemzeti jellegű tartalmuk miatt kivágott. A könyvbemutatót *dr. Szabó Árpád* unitárius püspök bevezetője nyitotta meg, ezt követően *Kovács Sándor* teológiai tanár *Kriza János* életrajzát vázolta fel. *dr. Faragó József* akadémikus, néprajzkutató személyesen mutatta be az általa szerkesztett könyvet, majd *Boér Ferenc* színművész népballadákat adott elő a gyűjteményből.
- A 2002. márciusa óta eltelt időszakban állandó kiadványaink közül megjelent az Unitárius Közlöny 2002. március-áprilisi, valamint július-szeptemberi száma.
- Más kiadványként megjelent *dr. Gellérd Imre Négyszáz év unitárius prédikációirodalma* című műve 500 példányban, és *Kedei Mózes Az Erdélyi Unitárius Egyház története* 1000 példányban.

Halottaink

Mátyás György nyugalmazott lelkész, életének 88. évében, 39 évi lelkészi szolgálat után csendesen elhunyt. 1914. június 13-án született Küküllődombón, középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban végezte. Teológiai intézeti éveit a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián végezte 1936–1941 között. 1940–41-ben Gagyban, 1941–42-ben Nagyváradon, 1942–1944-ben Bethlenszentmiklóson, 1946–1953-ban Csekefalván, 1953-tól 1979-ig, nyugdíjba vonulásáig Kőkösön volt lelkész. Temetési szertartására f. év április 28-án került sor Sepsiszentgyörgyön, az egyházi beszédet Kovács István helyi lelkész mondta, az Egyetemes Egyház részéről Máthé Sándor esperes búcsúztatta.

Dr. Sztankóczy Zoltán tanár, a Magyarországi Unitárius Egyház tagja, a Budapesti Unitárius Egyházközség örökös presbitere 2002. május 4-én, életének 86. esztendejében visszaadta lelkét teremőjének. Az unitárius vallás 20. századi megélésnek módjait a teológia mint tudományág művelésén át kereste, s válaszáat az unitárius vallásosságról írt tanulmányai és könyvei tették maradandóvá. A 21. századi unitárius teológia komoly, felkészült, áldozatos munkát végző művelőjét veszítette el: munkái, gondolatai azonban megmaradnak az utókornak. Temetésére május 31-én került sor a budapesti Szent Gellérd plébánián, az egyházi beszédet Kászoni József budapesti lelkész mondta, erdélyi egyházunk részéről dr. Szabó Árpád püspök búcsúztatta.

Özv. Szász Dénesné Szabó Erzsébet iparművész, néhai Szász Dénes unitárius lelkész özvegye június 17-én 81 évesen, 9 évi özvegység után nehéz betegség után elhunyt. Búcsúztatóját Marosvásárhelyen tartották június 19-én, temetése június 20-án volt a kecseti temetőben, szülei és férje mellé. Szász Dénes marosi egyházköri felügyelőgondnoknak ezúton is részvétünket nyilvánítjuk édesanyja elvesztése alkalmából.

Özv. Árkosi Barabás Miklósné Nagy Rozália, néhai Barabás Miklós nagyenyedi unitárius lelkész özvegye április 12-én életének 95., özvegységének 14. évében hosszú betegség után elhunyt. Temetésére április 15-én került sor Nagyenyeden, a szertartást Sándor Botond helyi lelkész végezte.

Pálffy Tamás datki lelkészünk felesége, **Asztalos Erzsébet** közgazdász szeptember 22-én, életének 56. évében, hosszú szenvedés után elhunyt. Temetésére szeptember 25-én került sor a Házsongárdi temetőben, a lelkészi szolgálatot Bálint B. Ferenc kolozsvári lelkész végezte, a lelkésztársak nevében Nagy László marosvásárhelyi lelkész búcsúztatta.

